

ПЛАТОН БЕБИА

АХЫНАПҚӨА

Адокументте повест

Апхәынтшәкәтыжырта
Акәә – 2008

Абри ашәкә хәычы аҳақьым Цъамбул Папаа изкуп. Ахзырымга, ауаааааааааашәә, зхы-зыңсы зегьы абри адгьыл азы изтаҳыз ауааы. Убас иагьыкайцеит. Ибаахатәра зегьы ауаа реиқәырхара иазикит. Дара еиқәирхеит, иара...

Ақхьяау идаагало абри ашәкәы , хгәы иаанагоит, Цъамбул Папаа игәбылра инаркып хәә, иңсәазара зегьы хартәәаны арака ишаарқшымгы...

Пл. Бебиа. Ахынапқәа. Акәа. Ақхәынтшәкәтыжьырта,
2008 ш., 142 д.

© Пл. Бебиа.

*Сашәабжь ухьюуа
шьыжь-шара уаңыл;
Уизызырә аңсәазара
азышәәхәәу Цъамбул!*

Цъамбул Цъабаев

Сара истахуп ахзырымга изын ажәа ахәара. Истахуп зегьы идсырхарц ари ауааы лаша избахә. Иахья уи ихьз зқьышә иаақәххуа зегьы, рылабжышқәа рыбла иаахгылоит. Рылабжышқәа рыбла иаахгылоит уи ибзианы дыздыруз: ихәычра згәалашәо, ацара ицызцоз, аус ицызуаз, ыза гәакьаны дызмаз... Ихы-иңсы зегьы, идырра зегьы, игәабзиара зегьы акы даааеигзакәа ижәлар рңеиңш лаша иазикит. Иахья уи игәы иқәу ахахә абасгы ааыра нанухуеит: «Зегьы сырзылашо – схаҫа сбылуан.» Ари амедицинатә девиз шака иқәнагоузеи иара ихаҫа, иара Цъамбул Папаа. Уи убасцәкьа дагыкан. Даеакала калашьягы имамызт. Ауааааааааашәә, ауааылаша, ахзырымга, ихы инаркны ишьапақынза аинтеллигент ду, ацқрақәа бзиа избоз, зусңшьа зхы ахтнызцоз. Иан лгәыхәпыхш инадкылан, уи илараазеит дара рабшьтра зегьы рказшьа ғырңшыгақәа. Убриакны, ашьха зыхь еиңш, ихыцхырҫаны изыкалеит: Папаа бзиақәа, Хашаа дуқәа, Бебиаа нагақәа, Чачхалиаа кәыгақәа рытрадициа ссирқәа. Убас дагыанхеит уи иңсәазаара ацыхәтәантәи амшқәа рзынза.

Дара урт амшкәа ахьихигоз академик Шумаков Москватәи иклинакны, амедусзуоцәа зеггы убас рыцсы илахо бзиа дырбеит, ахтыс гәытшаага иахәшьцәа ианрархәозгы, ахақымцәа руазәы урт наҕ-ааҕ иаалгәыдыхәәаланы, абасгы ҕаалтит, рхәеит: «Шәара шәашәа ицәызра лахынцас ишәоузаргы, абас еицш иҕоу ауааҕы хазына ацыхәтәантәи имоахь инаскәагара...»

Аха уаанза исхәарц истаху...

Сара усқан сыстудентын. Амала, соыццәа зегг реицш, лассы-лассы аоныҕа сцазомыт. Саб, ашара иацагыланы ахәлара иаимнахаанза ацьямшазын аус зуаз ауааҕы, иситоз хәа цара имазамыт. Хан, кәтыки чашәкәаки аазны инасхынлырхаларгы, хәеицшын-харта сныоналаанза иара уа иаанцәон. Цаны, гәаҕрагы сымамыт урт ауааҕо иаласцаратәы. Сара жәеиза класс қыртышәала салганы, урысшәала адкыларатә экзаменкәа ҕины аинститут сшаанахәазгы, астипендия соуан. Уи схы алагзо сшааиуаз, агазеткәа ркны гонараркәакгы смоуазы, хәыза Владимир Анкәаб ибзоурала, Ацсны ахәынтықарратә драматә театр аҕны аусурагы салагеит. Амассатә сценакәа ркны ауаа рызхомыт. Ура-а-а хәа хәипҕахәхәо асценеи акулисеи хрыкәшон. Ажәакәак анахдырхәозгы ыкан. Хәарада, уи аамта рацәаны исцәагон. Алекциякәа рышьтахь, какал аакны сыоны уахь сцон, арепетицияхь. Аспектаклькәа анцоз, уаха асаат жәааа рышьтахь

акәын хәеицшынхартаҕы санаауаз. Арахь ирыц-хәатәын, абжьаратә школ аҕны заха смоуз «Война и мир» и «Тихий Дони» роыццәа жәпакы. Аха, аус злаз, сҕаацәа ауааҕо иаламцо схы ркәыскуан. Уимоу, зны-зынла санцозгы, саб изын аҕаҕынҕацәкәа, сашьцәа хәыцкәа рзын ахаа-мыхаакәа ааидкыланы сәынасон.

Ғнак, сашьцәа хәыцкәа сгәы иаацаланы, аоныҕа сцеит, сеааибыҕаны. Игәырҕацәа испылеит зеггы. Еиҳаразакгы: сашьцәа хәыцкәеи хла Марыхәи. Сахьыргара рыздыруамыт: ахәарацшқәкәеи аецыси инадыркны, иарбаныз исыдырбоз...

Ус, ацарахәа агәашә аартны, хамзырха дааталеит хгәыла Акакь Цежьиа. Уи сара сшааз анааиахалак, сбара дымнеикәа иузомыт. Ғынч днасыдтәаланы Акәа жәабжьиыс иҕоу хәа изцааракәа рәааирхон. Аха иахья уи дыззааиз зынза ихазын. Аоныҕагы уаха дахзаамгакәа, амзырха агәта ацшәакәа анааибахәа, дымцшыкәа аҕааирхеит:

– Оымз инарыкәгәыҕуа ицуеит сыоны аҕаца дтәоуижьтәи. Уаха дыргоит. Уаргы усызлыццар сҕахын, – инасыдицеит хгәыла.

– Иабыкәу дахьырго? – саахыццакит сара.

– Лыоныҕа, Кәачарака... – ихәеит иара.

Изаазарызеи, мацк сааитцанарҕәҕеит. Акы; уацәы ашьыбжьиышьтахь Акәаҕа схынхәыроуп. Ғбагы; Кәачара гыруа қытоуп... Аха агыршәа здыруеит, ақыртышәа здыруеит, аурысшәа здыруеит... – схы жьжьо

иазаазгон сара. Насгы, хгэыла бзиа мап ицёкышьа сывамамызт.

Ишыжэдыруа еипш, ускан уахынла акэын ачарақәа аныруаз. Икартозеи уара абарт хәа ацшөмацәа неифацшы-ааифацшуа иналагон аамтазы ауп дара атацаагацәагы, ацх инаханы ишааз.

– Раашья – рцашьяхап! – ихәеит ацшөмагы. Убас иаггыкалеит. Сара исыздыруамызт нахьхьи Кәачара иахзыцшыз ачара зеипшраз, аха Акакь Чежьиа астал ссирза ирхиет. Азарақәеи ашьарақәеи еифымхзакәа астал иқәыргыланы. Шәара шәчарагы цшзала шәахьзап, аха хара хгэылагы пату иқәхамцар ауама хәа, ари зегы зырмазеиз агэылацәеи азлацәеи реыргәгәаны атацаагацәа астал илахарцалан, ишаабац ыжәрахеит.

Арбагькәа иааиларыцсон ауп хара атаца дхаманы Кәачара ханнеи.

– Уанацалбеит, сзушьызеи? – ацшөма днапырхахо иуа бзиа днеипылеит, хәгхара хьяа дус икацаны.

– Заа инаушьтыр – заа иаасышьтуан, уххь згеит! – ихәеит Акакь Чежьиагы, аччацшь ифалашо.

Ачара иаха-иаха аилашра иафын. Изаазарызеи, агыркәа ачара бзианы ируан.

Цыс-хшы згымыз астал атәы акэым иухәаша, ашьапа ссиршөақәа еифкаан. Амац зуаз хәсахәыцкәаки цкэынцәақәаки рыда цьара уафымцхәк даацаланы шцазалшоз. Ашә ааигәара днеиөеиуа, илабашья цшза

ныцарсуа, зегы дырхылацшуан арпыс нагак. Асасцәа-дахькәа агәта иахьizeiкараз хнаганы хнадыртәеит, зегы аабартаны, ацшөмацәеи хәреи лымкаала хәифацшуа. Ахәақәа реипш ацәақәа нак-аак иеилысуан: еааныбзиала – бзиала иукит хәа. Ачара иаха-иаха аилашра ифын. Аха макьяна дыкамызт атамада. Уи итыц тацәны ипшын. Хара еихабыс ихацыз Домент Цкадуа иакэын. Уи Ацынцътәылатә еибашья Дузза ихганы, арратә хәкымс акыр аус уны даныхынхә, уажәы Кәтол ақытан амац иуан. Аха ақытакны ихакымра бзиа амацарагы азхомызт. Асасдылара бзиа атахын, астал амацара бзиагы атахын... Иаргы убри дазшаны акэын дшыказ.

Ицхәыс Лида Ахә-пхагы, уаха дааны снапы данылцахьан, абри усихылацшла хәа. Иаргы снаганы снаидимыртәалар имуит. Саргы, студент хәычык, уахатәи ари ачара ду акны зегь рыба зхыз асас-дахь сахьидтәалаз, сгәы мацара акэым, сцәагы тынчмызт. Аха ишызымуаз фырцанкәак мчыла иансдыржә, иара уа саатамамхеит. Хәихабы доагыланы ахәара аныкайца ашьтахь, ишьтахь-иацхья игыланы дрымман иаакылсит атамадагы. Итыц аалхны, ихәы инапы аиркаанзагы, икәрыцсо рәаархеит, аха ус аламала акы иафәоукуа иакэмызт иаргы. Ачара иаха-иаха иеилашуан. Аныхәәфеи аныхәәфеи еибацсахуан. Бзиа хнаскьяхьаны, ацәажәара сыкәдыршәеит саргы. Сара хәышыкәса схьцуаны, Қьатуан ашкол ахь ө-мчыбжь

сныкѳон. Уи иѳаз агырак агыруа хѳыцкѳан азы рбызшѳагы сдырцеит. Уажѳы схы сақѳгѳыгуа саргыы сѳагылеит. Рлымхақѳа нкыдырцеит. Ашьаѳа зегыы аадырзырѳын, сцѳажѳара агыршѳала аѳынасырхеит. Рацѳакгыы сымшьтыкѳа, сыбз акѳаакѳа ѳцѳо иалагеит. Баша ацѳажѳара акуп, аха жѳеларык узызрыѳуа... кыр иуадаѳзаап. Агыршѳа ианамуы ақыртшѳахь сиасит... Абракагыы сыбз акуа салагеит. Жѳохѳа шықѳса агыршѳа зымхѳацыз, хышықѳса ақыртшѳа зымхѳацыз уажѳы урт схы исзархѳо сыкамызт. Ари збаз арцѳаѳы Шьялуа Маниа дѳагылан ѳааитит, ѳааитит уи аѳсышѳала:

– Иахѳтахым агыршѳагыы, ақыртшѳагыы... Аѳсышѳала ухазцѳажѳа! Ара итѳоу аѳсшѳа змахауахѳа азѳгы хакѳазам! Хухѳоит!

Алашѳ иитѳаху аѳыблак!..

Ашьѳахь ауп ианеилыскааз, ари ачараѳкны гѳыѳгѳыѳла рѳеидкыланы иштѳаз: Цлоуаагыы, Гѳадаагыы, Лашькындараагыы...

Амра жѳхьан еиѳш иѳеихьан. Аиндатлараѳы иаиааиз Домент Цкадуа ижѳѳа сацѳагыланы ашьаѳа хѳацѳыцѳын, бзиа хѳаскъахьаны, ишѳануа хылѳа кѳаѳкыа ихацѳаны, нак-аак ихраѳкѳа ѳыла ихыхѳхѳо, арѳыс шаѳлакыак даахѳагылеит:

– Абарт уарей сарей еицаажѳыр стѳахуп!.. – сара ихы насыкѳеикит.

– Азамана! Амала, абри иѳыѳ акынза дназгоит!.. – амшѳ иакыз дадах иѳеит.

– Ари иѳыѳ акны дноугаанза сара арт кны ара сгылоума, аа, уст! – ѳыла ихыхѳхѳоз ихраѳ схы иарбаны, ирыууаза аѳааирхеит. Сеааласыркѳын инасхыууаны ицеит.

– Аат, дызустѳада уззыцкѳо, уара ала! – аецѳ кыднаѳаауа ихѳхѳабжь геит настѳа игылаз Астѳамыр Кѳагѳаниа, дыѳангыы иѳааихеит. Аха уи ааиха имѳакѳа, ауыха зчара руаз амахѳ, уаанза машѳыршѳагыы цѳара хабла иѳамшѳацыз, адгыыл даацѳыцѳызшѳа, ашѳануа днаидыхылан, иѳацкѳым рацѳаны ихѳа дасит. Ацкѳын дышьткѳаны дцаны ахѳынцѳа днылахѳит... Ари збаз даѳа шѳаныуакгыы, арѳашбжыы ихацѳаны, ишимчызгыы дыхѳхѳаны, дышьтыууаны иѳааихеит.

– Сысасцѳа рѳаѳхыа сдырѳхашьѳеит! – дыхѳхѳеит аѳшѳѳа, ѳахьхыынза илабашьѳа дѳаханы.

– Даара хѳаѳыр хѳақѳышѳецѳеит! – уаѳы дизынкыломызт Акакь Цежыиа.

Аисра иахѳа-иахѳа аѳартѳаауан. Иаланамгалоз хѳа иѳадаз! Ахѳса рыхѳхѳабжыѳкѳа гон. Зчара еилахѳаз аѳшѳѳа аѳа икыргыы, аза икыргыы – иѳыѳцѳѳон...

Хѳарт, хѳамшьына хѳартѳарц ахѳса хырман иахыааиуаз, уажѳы-уажѳы хѳлымха иѳѳѳуан, агѳи-цибжыѳкѳа ирылыѳуаз аѳшѳѳа рыцѳа ибжыы:

– Геѳу Пахуаииашь дѳираѳ! Геѳѳу, баба!..^{*1}
...Кѳаачара... Аха уаанза исхѳарц исѳаху...

^{*1} Хѳалгеит Пахуаииа ичарагыы!(Агыршѳѳа).

Оумашәәқәоуп абарт аңсуа тыпхыызқәа шыкоу. Иаармарианы аға рыеиртоит. «Ауадҳара» – «Авадхаро» /«Учмазаоума?»/; азиа «Бзиа» – азиа «Мзиа» /Ақыртүа хьзы/; «Бағбаран» – «Бағи марани» /«Абаҳчеи аҳаңшьеи»/; «Аалзга» – «Ғалис зга» /«Акәара ахықә»/, ус шақа? Наңнатә аңсуаа хкны арацла хатыр ду ақәын. Уи зымзырха итагыламыз хәа шамаха азә дыкамызт. Ахьаца ацкысгыи иңшьоу цланы ирыңхьазон. Убри азы акәхап абарт рөызцәа ахыызқәагыи зыртынхаз: «Араду», «Аранаа», «Аракьыеи», «Бабышь ира»... Ант хыхь зызбахә ххәаз атыпхыызқәа реиңш, артгыи лассы рнапахыи иаарго иалагеит хәацәа: «Бабышь ира» – «Бабушь шыара»

/«Абду имоа»/ инаркны. Убас лассы рнапахыи иааргеит ақыта Кәачара ахыызгыи: «Кәач ира» – «Коч ара» / «Уаоы дыказам»)..

«Кәачара – Очамчыра араион, Кәтоли, Ғәадеи, Члоуи рыбжьара XX ашәышықәсазы иалкаахаз қытоуп. Уаанза уи азыбжа Ғәада иатәын, егыи – Члоу...» – ихәоит аңсуа царауао.

Егры инаркны Псоунза, ақытақәеи, ацутақәеи, аҳаблақәеи шыаға-шыаға итцаауа зхы аңыка ықәхны ртоурыхтә хыызқәа шыақәзыргылаз хцарауао каймаң Валери Кәарциа хәизызырөып Кәачара азын иихәауа:

«Кәачара /Кәач-ира/ ақыта

1. Ақ. Кәачара, Кәач-ира / ахәаақәа: аоада Ғәада; амрагыларахь – Члоу, Мықә, алада – Араду, Тамшь;

амрағашәарахь – Лабра, Кәтол; аоада-мрағашәарахь – Цығарда: ари адгыл абжеихарак жәйтәла Ғәада иадпхьазалан, Кәачара хәа иашьтан, ахьзгыи уамак ижәйтәзам. Ақыта агәтахьшәа ара дузза гылан, Кәач захьзыз хьчак игылартан. Асовет мчы шыақәгылаанза, иара уи ашьтахьгыи, ара амцан аизарақәа моаңыргон, атәым милаң анықәнагала Кәач-ира атыңан Кәачара рхәо иалагеит.

Кәачара иатцанакуа аҳаблақәа:

1. Оекуаа рхабла;

2. Кәачара-агәы;

3. Кәачара-Лабра;

4. Кәачара-Члоу

5. Қыатуан. /ахәаақәа: аоада – Ғәада; амрагыларахь – Ғәада; алада – Кәачара-агәы; Кәачара-Лабра; амрағашәарахь; – Кәтол; Қыатуан ажәйтә Цығарда иадын; ареволюция калаанза араатәи адгылқәа Маршьан Хәитбеи, Ашәхәатцаа Шьмафи, Цыба Кычыни иртәын/.

I. Оекуаа рхабла иатцанакуа атыпхыызқәа:

1. Ажра.

2. Акәаңра ахәи /Ачыркәара/.

3. Аңшахәа /Ғарцкиаа рыпшахәа/. Ачыркәара.

4. Ғарцкиаа рыпшахәа.

5. Кәаць ихкаара.

6. Кәычба ира.
7. Маршьан ихәы.

II. Кәачара агәы иацанакуа атыпхьызкәа:

1. Ахәажәра.
2. Кәач-ира.
3. Омар /Ғарцкиа/ идгьыл.
4. Тагә ихәы.
5. Цыба иплан.
6. Шабат /Маршьан/ ихкаара.

III. Кәачара-Лабра иацанакуа атыпхьызкәа:

1. Абырзал ахәы.
2. Ахьацара.
3. Зәызә /Аимхаа/ инхарта.

IV. Кәачара-Цлоу еиднакыло атыпхьызкәа:

1. Ашьанцара.
2. Чачаа рашта.

V. Қыатуан ахабла атыпхьызкәа:

1. Аграа рхабла.

2. Аимхәыц ахәы.
3. Мышә иқәаца.⁺²

... Амра иагәа птеикәацәа афахәыргы – имаапшыр аузом... Арака ишаабо еиңш, ари адгьыл иатәым хьзык уңылом.

Ааи, Кәачара аңсуа қытақәа ирыгәтылакуп. Аханатәгы урт рыцәгьейи рыбзиеи еилан. Мықә абжыуаа реизара моапысуазар – Кәачараа нарыпхьон. Кәачараа аныхәа моапыргозар, Кәтол инаркны Цлоунза иалахәымыз дарбаныз. Агыр хәсахәыцқәа тацацәас аңсуаа рышка рәы дырхәуан, ахьхәхәа аңсышәала ицәажәон. Ажәытәан зны агыруа хәычык ақыртшәа имцазаап. Иани иаби иагәа изааргазаргы имуит, имуцәкьейт, рхәейт. Уаха псыхәа зыкамтаз аб, ихәычы даашьтыхны дганы Кахәти агәта идырк икны дынижьзаап, уажәшьта ақыртшәа шумцо збап хәа, иеи ахы ырмақаруа аоныка ифааханы. Ани аби рхәычы иагәа хәаас дыркызаргы, шықәсык ичханы, уажәшьта ақыртшәа усгы ицахьейт, даазгоит хәа аб иеаибытан дагыцеит. Схәычы уажәы аччахәа қыртшәала дсацәажәо дыспылоит хәа ақыта иналалаз агыруа, ахабла зегы аччахәа агыршәала ицәажәо ипылейт, рхәейт...

Изхахәаауа, ари аоыза атып амамызт Кәачара. Хыхь цьара ишаххәахьоу еиңш, арака шамаха

⁺²) Валери Кәарциа – «Аңсны атопонимика», ад. 406-407

дуңыломызт аңсшәа ззымдыруази иззымхәози. Иаҳа-иаҳа аилысрагы иафын: уааңсырала, бышәала, ламысла...

Иаҳа-иаҳа аеыргәғәара иафын, зыцәгыи зыбзиен еикараз, афәтә аамтагы. Аабыкьанза хабәцәагы ирхәоны саҳахьан, зыңсы еихәлаз Кәачаратәи арқарцәа Ақсент Ақобиен Иасон Кәарацхелиен реибашьра-еидыңсылара атәы... Афәтә аамта алеишәақәа цәган. Цсыхәа аазмоузо аколнхарақәа рышьақәгыларә акәын. Анхацәа, аурыс еиқәеиңш, иртәымыз анрыдыргала, дара-дара еифәнажыт, аишьцәа еиғацәахеит...

...Кәачара ақытан дынхон унеишь-уааишь хәа зархәоз хаца замәнак – Ила Папаа. Аха уи итәы схәаанза...

Аңсны аколхоз фкы бааңсны ианаагәарлаз акәын. Хаала-мчыла зегы амәхакуа ишааиуаз, Аранаа ианаарыдгыла, хлымха саркьада иабараҳа, арахь Анцәа иҳаумырбан, рхәан, рымңынгы иқәырмажылеит. Ирымуйт, ирымудәкьейт. Маза-аргама уи аус азыуаз Кажьына иакәын. Мыхәа Кажьына. Шәанаңалбеит, әеада алымхәақәа хырцәон – иара закәызеи хәа ицаауан хәа, шәыблақәа аахышәти уара, анихәа, әәларгы аанаңшы-ааңшкәейт. Агантәи изныкымкәан анапхгара ааны ишрацәаажәазгы, ахәгы-афгы иаакәдмыргылеит. Даргы уаҳа ишәмуаз анырба – идыргыңкыр ртахымхеит.

Акгы рылымшеит уахгы-еынгы әәлар ирылагылаз астаршын мака кьақьагы, ифы иаатшәарызеи хәа уи ибла ихыңшылоз имацацацәа црысқәагы.

Уажәы, астаршыни алабақьааи еидтәаланы аицәажәара иафын.

– Акәам-мхуаз!.. Иаанагозеи, уара, абри? – иеихабы ихы наиқәикит алабақьааы.

– Акәам-акуаммунизм ауп, хуаз иаанаго цқьа исыздыруам, афаст, аха иара иацрақәоуп! – иаңейкит астаршын.

– Ацәағь адына шацрақәоу еиңш, – дңышәырччар цәгы имбеит алабақьааы, аха иеихабы игәы иаанагоз издыруамызт.

– Акуам-мхуаз ацрақәамкәа акгы иаңсамзаап! – иаашьақәиргәғәейт астаршын.

– Ани ацәағь адына еиңш!.. – иаҳагы иеазааигәейтәит алабақьааы. – Бзиоуп, аха... изакәызеи, уара, абри акум-мунизм хәа изышьтоу, шәаңырхәаңгы иаҳзааиуа? – инаңцеит уи ацыхәтәан.

– Аку-куамунизм... Қәңьмахан иашта еицхәа умдыруеи, убри аахызкьо гәабан гра дук наганы инкарыжыуеит, убри аахызкьо хыза грақкәын дузакгы наганы инақәрыжыуеит, нас зегы хәааилыхны убра ханхәыңцәлоит!.. – атак кәиңцеит астаршын дыргы.

– Хо-хо-хо, иагы ицәқәрңап, хыза мыжда! – иңьейишьейт алабақьаагы, иңаца кыдырххалақәа даәа

зныкгы ихысга нацәа хыблаакәа инархархәмар-
аархархәмарны.

– Зжыы ужәыр – зтәан еиламгыло ацстәкәа тәуп
азыноуп, уахәацши, амшын дуззагы агәы тәмгыло
ацәкәырҗара изаәу!.. – иаахиркәшеит астаршын,
иуалыр мгәацәа иахаз иуадыхә маҗа кьаҗа ду аарлаза
изнацәак навтацаны.

Убри аамтазы, ирмаҗазацыз бжык аагеит.

– Аа-а, иааит! – икәардә изыҗарамханы даршәызшәа,
данууааны ифәинеихеит астаршын.

– Иаада, уара? – уи днаишьтаххит алабаҗаагы.

– Акуам...

– Акуам-мунизм акуу, акуам-мхуаз акуу, уара?

– Акуам...

Амзырха италаны иаиуан, аоыцәеггы зынзатәык
ада ирымбацыз, ани ицканы иоуа хәа изышьтаз, Ага
анапхгара аиҗабы имашына. Астаршын иуадыхә маҗа
кьаҗа ду рееиуа, иныкәашәа тагә-тасгы иахынзалшо
ирцшзо, уахь ифәинеихеит. Дицахар итахымызт
алабаҗаагы. Аиҗабы сшипылаша хәа, зәазыкацо
инеиуаз астаршын, иаҗагы ицсы наихаҗаит;
дыззыцшыз ихатыҗан, зхы инаркны зшьапы акынза
еивтацах бцарла иеибытаз аначалныкь амашына
данаатыц. Уи ишьталаны рәаархеит даәа оыцәа
арҗарцәа нырҗақәагы, ижәоахыр мацараха,
ирыцаеырбо, иара иеицштәкьа иеилаарцыруа
еибытаны. Астаршыни алабаҗааи абырсаатк ирдырит

иахьа иааз ркны хадара зуаз ажәа акәымкәа, амчра
шакәыз. Убас иагыкалеит. Ацшәа анааибырхәақәа,
аначалныкь астаршын иуадыхә маҗа аҗаҗара ибла
нахыганы, иныцакны, аха днакәыгәгәангы фәаитит:

– Шәцаны Мыхәа Кажына дахзаажәгоит. ажәлар
шәрыламыхәхәакәа!

Астаршын дыкәгьежәаны адца каицеит,
алабаҗааы дыкәкәмпылааны иөызардагы дақәтәеит,
ицыббынгы иөит. Ацшәа, исасцәа аусхәартәхь
дшынарапызазгы, амзырха агәта ашәшьыра
реаатаркит. Ахәсахәыцқәа урт, ашоураха,
зыхшьәашәак инафдырхәеит ауп, уаҗа даәакы
иаахьырмыкзеит. Ааигәа дызланхоз ала,
кәтыҗархасракгы ахмырткәа, дрыманы иаакылсит
Мыхәа Кажынагы. Уи, асасцәа ацшәа нареихәаргы
цәгы имбеит, аха дара рмашына наирбаны,
өажәазатәык роуп иархәазгы:

– Унеины утал!

Кажына деицагәгәа уахь ифәинеихеит, аха игәы
ааицсахын, днеины ацхәацәкьа днатәеит.

– Ашьтахька! – адца ныкаицеит аначалныкь.

Кажына игәамцхазеит, аха ииурызеи: амшә иакыз
дадах ихәеит.

Амашына шьтыууаны афәинанахеит. Кажына,
рацхәацәкьа ацга ныҗәәаны игәы наиграхазшәа ибеит,
аха нас хәычы-хәцла ацсы-цха наилалан, ихы-ифәы
шьакәарак аақәхәмаршәагы ауит. Иарҗарахь

днапшын: «Уеумыртысын, мамзар уцсит!» – ихэозшэа, дабцъар мацараха дтэоуп, зыжэоахыр дуқэа урывыпшны ажэоангы умбо, арцыс нырха ду. Иармарахь даапшын: «Уцсахац снацэккыс иакыуп!» – ихэозшэа, инаган тапанча инапы ақэкны дтэоуп егы арцыс лакта цаашэшэалагы. Иапхьака дыпшын, аначалныкь деикэыцырцыруеит, амашына азбжак имехакны. Зегы-зегы рапхьака ипшуеит. Абнара ицыууаа ишнеиуаз, Аранаа рхэаа нтэо ианалага, Мыхэа Кажына ипсы акуа далагеит, даахэыпцэы-хэыпцэыргы цэгьа имбеит, аха нак-аак...

Мыхэа Кажына уажэы Антэи диоызан. Дышэгэаламшэои, абырзенцэа рмифология афырхатца Антэи. Уи уаоцсы даазмыхэазоз дауапшыын, аха псызак иадамхаргы, адгыл дузакэытхар – ацыс даоызан, мчы илазамызт, рхэеит.

Амашына апшахэа иаваланы ишнеиуаз, обаны иеихагылаз оны еихапшь дук афапхьа иаагылеит. Кажына дрыманы интыцны, иапхьа-ишьтахь игыланы рфынархеит. Аихабы идкылартакны мацк апшра рыкэшэазаргы, зныкыр, дрыманы иныоалеит. Дхы мацараха, машэыршэа қбаад бгыцкгы зкэршэзамкэа астал еитцхэа иахатэаз аихабы, доагылан, доусы ртыпкэа надирбеит.

– Уара уоума, уара, Аранаа аколхоз назмышьтуа? – фааитит уи Кажына ихы наиқэкны.

– Акуам-мхуаз ажэлар иртахым, уххь згеит! Сара

ажэлар иахьырхэо сыкоуп! – иаартатаны фааитит Кажына.

– Иухьзузеи?

– Мыхэа Кажына.

– Иужэлоузеи?

– Салгеит.

– Мыхэа Кажына далгеит хэа ашэкэы ианышэца! – аначалныкь ихы наиқэикит уи, нас иара ишка дахьаахэын: – Кажына иаанаго удьруоу, уара?

– Француз бызшэалоу?

– Ааи, агыршэала?!

– Издырр...

– Кыжын – ахэхэароуп. Уара ажэлар урылахэхэеит. Ужэла – Мыхэа – уао дызмыхэо... Ус уара схэап! Иахьарнахыс уара иужэлоу Рыкэа ауп! Иудьруама, уара, Арыкэа иаанаго?

Кажына доеихашэа кайцеит, аха ибыз ихэлэшэеит.

– Акыр ухэарц ұтахызма? – агъара ааихиргеит аихабы.

– Сара... салгеит... – ихэеит Кажына ипсы игэы икылахо.

– Уара уалгазар – хара халагоит!.. – иахагы иааирцъбареит аихабы.

... Мыхэа Кажына Агака дшыргаз абырсаатк Аранаа зегы иаарылацит. Цэахышьасгы ирымази, иг-ифы амырхэазакэа уи дрызтаз ауаагы. Аранаа рхы акара хатыр икэцаны дрыхьчон, дара рзын азы изаагылоз,

иаазқөылазгы уажөы-уажөы рыбыз ақөцө иқөкыз Мыхөа Кажыына. Ихөычы дыкам – иду, ихөта акуамхөаз акыр иқырхагазма, хөра хзын акөын ахы дзаөагылоз, дышпақымыхьчеи хөа зегы еигөныоны, еибарсынгы аусхөартахь иауан уажөы, Анцөа иаарымпыхьаиршөаз акака кны. Иаха-иаха аизыоора иаөын, иаха-иаха рыбжыы рацөахон, иаха-иахагы ргөаг пейпейуа ихьцуан. Нас, иагы иахөтыр рбозаргы, ари акамаөы еипш инахөы-аахөуа астаршын, изхьцны ижеларацы рөынархөит. Аха убри аамтазы, иара дгөырғацөа асоф даақөгыланы, рхышхьцөара аанкыло, ибжыы нарылаиргөит:

– Абыржөыцөкьа Агөнтөи ател иасит: Мыхөа Кажыына машыынала дөөиуөит хөа.

Иагыцабыргыцөкьаны, амашыына ицпраауа амөа данын уажөы Кажыына. Нак-аакгы уаөы дидтөаламызт, иапхьагы уаөы дтөамызт. Уимоу иара ихөта иакөын ацхьатөи атыц аанызкылозгы. Дахьынапш-аапшлакгы цыкөсыла имамкөа, ивыууааны ицоз ацшьахөкөа рбара шцөитөахыз уи, аха урт рбаха змадаз уажөы. Кажыына гөыцхас имаз акызацөык акөын: «Ирасхөозөи, уара, Аранаа сахьөөиуа?».

Ажөлар зацааира аизыоора иаөын. Зыцсахы згөы ицачуа амзырха иааталозгы ацыхөтөантөи ажөабжь анааиахөлак, иласза ицсы аавигон.

– Уара, Мыхөа Кажыына – Мыхөа Кажыына иоуп! – ихөон азөы.

– Уара, ани аихөбацөа рацөажөашьа уажөы ибама? – ихөон даөазөы.

– Амашыына изаашьтны хөтырла дыргөит, хөтырлагы дааргөит! – ихөахуан даөазөгы.

Аранаа азөы дагымкөа инеизаны, цшыртас зегы амөаду нышьтырхуан аамтазы, нахьхьы архөара иаавшөаны аөаанахөит, азбахө рахөхьазаргы, шамаха макьана ирымбацыз Кажыына имашыына, игьаз-гьазуа, абла тбаа дукөа шап-шапуа. Агөашө ашкөа инеихөит зегы, аха аихөбацөа ирыдмыруит. Кажыына даара итахын, зегы дырбаратөы, рыбацөа изыркөымго, ацарахөа ашө аартны амашыына дынтыцыр, аха даөакгы дацөшөахуан: амөа баацсы ианыууааны иаауаз амашыына тасцыцхьаза иан лхөы лызтөз аныкөцаө, абраагы акы ихөар хөа дшөон. Дзыцөшөацөкьоз иара иахауаз акөмызт – дара иахьрахауаз акөын. Убас иагыкалөит:

– Уара уцыхөала дөөа знык абрахь аара сыкөшөар – ахөажө еипш инаугөыдцаны усшьуөит, уан... – өааитит аныкөцаө, уи имашыына дынтырцаны.

Кажыына даанацшы-аапшит азөыр иахамашь, анацьалбөит хөа. Даөазнызтгы икама хөыш тимцаауази, аха иахьа Мыхөа Кажыына – Рыкөа Кажыынахьан. Ажөлар қыз-қызуа ишизыцшыз аниба, амашыына усгы ихөта итаны ицахьан, Кажыына иөаархөацаны, багьа-багьагы ишьапкөа ргыло, рышкөа иөынеихөит. Уа, зегы иаөа аанкыло: «Узгаз рымшра

ааугеит!» – хәә аңсшәә иархәарц рҕахын, аха әеыкәашақәә андырхәмаруеиңш, гәаран уны игылаз ауаа, амәә ахыдырбоз астал ашка акәын. Акадифа қаңшь зкәыршәны, зегы ирбаратәы ахәыгәра икәгылаз астал даахагылан, иуаажәлар блала иааимданы, ибжыы неицихит иаргыы:

– Аранаа, шәхацкы сцеит! Мышкы – шықәсык ианакароу аамтақәагь ыказаап убама! Ишыжәдыруеиңш, иахья ашьжымтан Аганти амақына сзаарышьтит. Ма ишцаарышьти ухәарауазеи: сзыхьчоз ауаа аццаны, ма дара зустцәада – аначалныкь ихата, бцъарла деикәных, ыццья ацелуанқәә иццаны. Аңхья ухартәон, аха иудыруазеи зәахәазыжьюа, рхәан, иахәахауа иара иааникыларацы аначалныкь уа днатәеит, сара – ашьтахь. Иара уаагыы, сармарахь – ахьчаә, саргыарахь – ахьчаә. Ани ицкьаны иоуа натрысит, аха аиңш збахьада, баба! Улаңш зыхьзараны икоузеи! Хгәылацәә Ацъраа рыцлақәә зегы еибарсны Аранаака иаауан. Сгәырҕеит аиашазын, сынтәатәи азынра. иагья мөы хзыбылуазаргыы, қяф ааураны хәкоуп хәә... Хцо, хцо, хцо хашнеиуаз зыжь дук хныөпынгылеит, аха алакә ағгы санду рыцқа уи аоыза лхәоны смахацыт. Аарцә акаәара хашнылаххызгыы, нырцә аңаә хәә цъара акы аасызгәамтазеит. Уажәымзар-уажәы, абри азыжь ду хлалапкоит шысхәоз, хармарахь убас оны еихачапақәак аацәырцит, аха аиңш збахьада, цымхеит. Ацъраа рыцлақәә реиңш,

дара убартгыы еибарыоны арахь иаауан. Анцәә ицъшьоуп, Аранаа хәи-хнапи еикәцаны хаштәаз, жәәангәәшәңхьяра аабан, ахан хыцәцарақәә хрыюналараны хәказаарын хәә, сгәырҕьара хәәак шамамыз: «Хәаит!» – рхәан, хмашыына аанәасит, еибарыоны Аранаака иаауаз хәоынкәагьы цыц-цыцза иара уа иаагылеит. Хәтыр ду ақәцаны, хмашыына ашә аартны сынтырған, ак сыхьыр хәә исыхзызааны иңсуа, сыхьчацәә нак-аак исывагыланы, оны дуззак хәоыхәныргеит. Зхы инаркны зшыапы ақынза еикәцыр-цыруа бцъарла еибытаны ашә илагылаз ахаца: Мыхәә Кажыына дааит хәә днеины, аихабы адырра наиитеит.

Абырсаатк азин аахауны хныюналеит харгыы. Саңхья игылоу – дышгылац дсаңхьягылоуп, сышьтахь игылоу – дышгылац дсышьтагылоуп: ак сыхьыр хәә имшәои, уара?! Хцо, хцо, хцо абри азал еицхәә ду ацыхәан стол еиххәә дук сылаңш нақәшәеит, агәта кабақ дук ыкәгыланы. Бзиа хәзааигәахо ханалагоуп ианыздыр ари акабақ ду аихабы ихы шакәыз. Доаххацгылеит иаргыы, дхы мацараха – хәамц имазамкәә. «Уара уоума, уара, Мыхәә Кажыына?» – икабақ ду насықәикит уи. «Сара соуп, уххь згеит!» – наиатаскит саргыы. «Уара уоума, уара, Аранаака акуам-мхуаз ықәзмышьло?» «Акуам-мхуаз зтахым ажәлар роуп, сара дара рымац зуеит!» «Ажәлар рымац зуа хара дышәзалхамхи, уара?!» «Уи шәара иалышәхыз иоуп, сара – ажәлар салырхит!..» Уаха дшысмышәоз ибазар акәхап, деицрашәаны

ѣааитит ани ахы-мацара: «Дыжѣга наќ!» – Уаанза сназгаз сапхья-сышьтахь инагыланы, ак сыхьыр хѣа имшѣои, уара; срыманы индѣылцит. Хѣаины, цаќа исзыпшны игылаз ани хмаќынаќны ѣапхья доусы хтыпќѣа аалаххит. Аон дукѣа хрылсуа, хрылсуа хашнеиуаз, зы-дуззак хныѣпынгылеит, аха аипш збахьада?! Хмаќына, маќк аныќѣашѣа иаагнар-хазаргы, акгы усс имкзакѣа, еиѣырѣеа инырын, дѣа-иацѣа дук хѣќеланы хѣынаххейт, аха изаќароузеи, анацъалбейт! Снапшызар, адѣа иацѣа агѣта иахьизейќароу, ишаанагара иќоу ныгак сылапш наќѣшеит. Хмаќынагы пьрны ицоит, абри аныга ахы аќѣкны. Заќа хзааигѣахоз аќара, абри аныгагы иазхѣауа-иазхѣауа, иуалыр дуны иааќѣгылеит. Хмаќына шнеиуаз уи ианнавала, иаанѣасын – срыманы интыцит. Акы сыхьыр хѣа имшѣои, уара – ахьчацѣа сыцуп. Абра ихыбгаейт зегьы. «Уѣеилых!» – ибжы насыќѣиргейт аначалныќ. «Ишца-а?» исахаз хасымцѣейт сара. Уаха мхѣазакѣа арт сыхьчацѣа рнаганќѣа рышка рнапќѣа наптрысит. Сыѣшеилысхызгы сызгѣамтазейт. «Уѣеилых!» – даѣа зныќгы дыхѣхѣейт аначалныќ. Уи иаанагоз уан ушаалыхшаз уѣеилых хѣа акѣзаарын. Ухацоуп мап укуазар! Уиаќѣхейт. Ахьшь акѣчышь анаго еипш, наќ-ааќ сымахцѣќѣа нтарсны, ахьшѣт хѣа саашьтырцаан, снаган абри ауалыр ду сынтадыргылеит. Ауалыр хыхѣхѣо ауаа рдѣынцарала итѣын. Аа-а, анацъалбейт сѣы итамландаз хѣа

сшьапцыркьяќыаны, сыхгы раќаны сшыпшуаз, нахьхы адѣеиужь ду ацыхѣан, илахѣахзы даќѣтѣан, адгыл иееиуатѣны, иѣааихейт Чапаи. Дааиуейт зацааира дысзааигѣахо, иахѣа тќѣыцѣааны, наќ-ааќ авыр-выр хѣа иќѣо. Данаасывлацѣќѣа, схы схикѣыцѣаарц ѣѣаирхаз ахѣа сеацѣысыхьчарц – схы лзаасыркѣрылейт. Исфейт, баба, ага-уаа рдѣынцара!.. Изхысхѣаауа: ишѣымфар ауам, сцъымараа, шѣаргы!..

Мыхѣа Кажына иажѣа хѣаны даналга, ирбац иакѣзамќѣа, агѣашѣ ашка ихы рханы иѣынейхейт, Арыќѣа Кажына иакѣны. Амашына дтыцны данааиуаз, гѣаран уны амѣа изтоз ауаа, уажѣгы иртейт уи амѣа. Амала иибац раќѣзамќѣа, иахѣагы инасќѣа-аасќыаны, иахѣагы реыртбааны.

Игылан зегьы рпынцаќѣа еимлагѣа икны...

Зыпсы ахѣага таз – псы-пхак нарылатцо, зыпсы злаз – рыпсы ахѣага аќынза инаго, акѣам-мхѣаз кадыцъќѣа ашьаќѣгылара иаѣын, рхѣейт, Апсны.+1)

Ари ахтыс сазхѣаз, Кѣачара аќытан амац зуаз саб иашья ица Шамил Бебиа иоуп. Уи хѣарада сара ирќѣачаќны изѣит. Ус иахѣа ианаалоны избейт.

Изыхѣааугы анхаѣы нага, ауаѣы хазына Ила Папаа иоуп, Тамшьтѣи хартѣаѣ ду Вианор Зантариа иабхѣа.

+1) П.Бебиа. Иѣымтаќѣа 6 атом, ад.564-571

Шықәсык ааттаанза, аңсуа қытақәа инарылалан, жәлары ирағацәоуп хәа иреиғьыз аңеицәа нарылпаа-нарылпаауа рғынархеит. Кәачарағы, иңьоушьаша, Ила Папаа иакәымкәа, ақыта аиҕкааҕы, хадасғы иамаз, аңсуаа рымахә Шьару Папаа иг-иғы амырхәазакәа днарыхпааны дыргеит...

– Аңсуаа дрымахәын, уи Лакоба дидкыланы диман!.. – рхәеит цьюкы.

– Аңсуаа дрымахәын, уи Асовет Мчра дағагылан дықәңон! – рхәеит дааа цьюкы.

– Аңсуаа дрымахәын, уи Тьыркәтәылантәи аңсуаа ааганы хара хәкәиhrц игәы итан!.. – рхәеит дааа цьюкыгы.

Цәымғыс дҕазтоз рацәаохеит. Бзия дызбозғы иғагылеит. Ацла анкаҳалак зегы амысуеи. Хьаа дус дызмаз, уи иашьцәа раамышьтахь, иабхәындацәа ракәын. Гәакеи, Хәцъарати, Хәамҕеи Бебиаа. Амахә хәа раңхьа рымзырха италаз, иашьак иеиңшгы изхәаңшуаз. Рыблашәала рымахә – Шьару Папаа. Аха азыхәашь хьцны ианлеиуа, еснагь аеацәыхьчара атахыми. Анхацәа еилагыланы акрура иахьағыз, руазәы атытынеитаҳага ахатыңан, ирбага нацәа ныцарсуа аиҕаҳара дағызаарын. «Икоуцозеи, уара уеилагма?» – анырхәа: «Аколхоз зтахыда?» – хәа ианхәзцаа раңхьаза зхы иоахаз иароуп, еицәоугы ақәнагоит!..» – ихәзаап, оаңхьа аеыоҳәа хыла анышә инхәыцарсуа. Уиакәхеит. Адырәаеныцәкьа уаҳа

ғаахәыра имоуа инацәкьыс длақәыз дагыцеит, рхәеит. Азы анхьцуа аоадахьы игыланы иацызтәалогы рацәаоуп-тәа!..

Рымахә ихьыз хьаа дус ирыман иабхәындцәа, аха цьара иаарныңшыр калозма?! Ишгылац ашара иацагыланы усура ицон. Ахәлара иаарымнахаанза цьара тәамоахәк аакарцомызт. Ишакәым цьықәреишьапык ануцәынаа, уанақәдырзуаз аамтамзи!

Иаацәылашон. Зхьамңшык аалгарцы, лгәыгәым хыгьежьаа лыжәа иқәкны, ахшьыра дынтәлеит агәыла пхәыс Бадиа, азаагамоа даныланы. Бзия днаскьахьаны, дытрьсны дагыаатгылеит. Дшанханы лнаоыс амхырта дыштаңшуаз, лгәыгәым наргыланы, лылахь-лыцьымшь аалзатәит. «Анцәа хрыцҳашьа!» – лхәеит уи илызгәамтазакәа лыбжьы лыцәцаны. Уажәраанза арашәара зыхәцәы цкааны иагоз амхырта, ицыкка ирашәаны итагылан, ахәхәахәа иқәыңсычҳауа. «Иаха ахәылбьеҳа акәымзи, мшәан, иаууеи сабиц хәа лгәы хьаа-хьаауа уи давсны данцоз. Нас абриакара мхырта дарбану иаха цыхла мацара израшәаз?! Мап, мап! Ари аңхәыс иахзымдырзо доуха мчык цьара ильцасуеит! Анцәа хрыцҳашьа!» Дахьцоз лхаштны, лгәыгәымгы уа ишгылаз лышьтахька дхынхәит агәыла пхәыс Бадиа.

Шьару Папаа анхартәа хазына алхны, ицәоаншьапы анаирс, аоын дугы ашьапы икит. Уаныцкәыну, ианулшо ауми зегы аныкоуцаша. Дарбанызаалакгы

иуалцшыаны иацхьа игылоуп: аоны аргылары, аца иаазара, ацла аицхара. Интыцуа ауафы ибзианы деилахэазароуп. Асас даазыцхьо ауафы аоны бзиа изгылазароуп. Асаркьал бзиецш ионы аччацшь оныуазароуп! – игьы итихэауан еснагь ари ақыта ахагыла Шьару Папаа. Уажэы уи афын ду актэи аихагыла ахьоеигаз, адыд-мацэыс асызшэа, иара уа иашьякэхейт.

Ила Папаа шаанза доагылан, иеага аашьтыхны, иаха ицэынхаз имаца, усура дцаанза иоаигаразы амхы дахьынцалаз, иблакэа зымоа инаихейт. Шьару Папаа зшыапы икыз абаатэ оны аобатэи аихагыла оада афынанахон. Игэыла агэыхэтэхьымза ишихэацэкьахьыз еипш, абаа ахьа-лых хара иуэацхо иахагылан, бзиагы иоаскьахьан. Рацатэи акэаскьакатаоцэа ари ақытан азэгьы дшыкамыз уи ибзианы идыруан. Нас дызустада уара абас знапы ахьы ацссо, уахынла абри аргылары иафу?! Аха Ила Папаа уао дьрмзи, ихы аабыгь-быгьны даапышэырччейт, ацанзагы луантэ даакэыцсычханы...

Атахмада ицэацсымтаз бжык даанарцшит. Ихы ахчы иаалхны илымхакэа нкьидицейт. Иахауаз абжы ахы ахьирхарыз издыруамызт. Идыдыбжымызт, ицшабжымызт, изыбжымызт... Нас иеимаакэа ишыапы нтарцаны дьндэылцын, абарца дьнцэагылейт. Азлагара алагара иафын. Шака цуазеи уи алукар афы тбо, аехэа зымоа азеизыцэа ыршэуа, ус ицшуижьтэи.

Абарбал ацарцитацэкьа аказа инапы атахьими. Дара иеикэсыз алуцэа ркэара ма ус имариоума?! Папаа рызлагара ахьуцэа алагара иафын уажэы. Азлагара лагоит... Ус анакэха уахь инькэо ауафы дыкоуп. Иилаго имоуп. Изэеитцо имоуп... Ус анакэха ацстазара фиоит...

Мчыбжык ацхьа, шэарт атроцкист ихэыцкэа хэа ирцэыуа иаарышьтыз Шьару Папаа ицеи ицхаи – Нурии Лилии ыргэыбзыгьны ашкол ашка идэыкэырцейт, ршэыра хэыцкэа дыркны...

Абас, Бебиа Кэата ицаацэа инарылцны рацхьа хаца ицаз Кэакэала Бебиа-цха дызкэымгэыгьзо иаалыдгылаз айбара лнылымьрцшуа иналывагылейт уи лашьцэа: Цэакагы, Хэацэарагьы, Хэамцагы...

Хара имгакэа Шьару Папаа зшыапы икыз абаатэ оны, аобатэи аихагыла ааганы иаахадыргылейт уи иабхэындцэа. Аха акэаскьа ззумхэара икоузеи, хьхь цшь-фык, цака цшьба; ихьалых мацараны, нахьхьы амоаду акынтэи амра ашэахэакэа реипш иуэацхо. Анацэалбейт, изыцсоузеи, абри аонацафы уаха лахьейкэрак камло, уи амцэыжэоакэа азташа гэыргэаехэашак ааиора...

Аха уаанза исхэарц истаху...

Ускан аныхэакэа рацкыс, анхара хтакны ирыман. Уртгьы моацырымгакэан, аха иаха имацын. Амала ианымоапыргоз, акыраамта иухамыштуа, оумашэакэа еиэыркаауан. Еихаразак иазгэартозгьы аеаора ныхэакэа ракэын. Алшыкэсанк о-напыкла зус зкыз

анхацәә, җагалара марымажа аамоахыганы, қяфурала азын хьшәашәә рхыргаратәы реанаадырмазеилак, иаазыхаз аәмаәа агьама азәы идырбар шырҗахыз еипш, рыхкқәә иреигьу аацәырганы иддырбарцгы рҗаххон. Уи иацын агәыргьара дугьы: ашәәхәареи акәашареи, аимҗакьачеи аеырхәмарреи, аеырбареи агәалакара бзиеи. Ауауы ицьябаа данзырнаго, иеигьу иарбан иҗоу! Акаџ хәә «Ауараашья» ааҗыркьаны, еилазазо иацкәашо аеаџра ныхәә моапызгоз аҗсуаа ракәын. Уи шныхәә ссирыз збаз егырт амилаҗкәагы, хәычы-хәычла рхы назырышьтуа иалагеит. Кәачара иаакәыршаны цьсуа қыҗакәан усгы. Кәтол, Тамшь, Лашькьындар, Араду, Мыкә, Члоу, Ғәада, Цьгьарда – аа, уи шака ирыгәтылакыз. Ирҗахы-ирҗахым, урт ркны иахья имоапысуаз, уацәы ирызгәамҗазакәә дара рашҗа инҗамшыларгы ауамызт.

Аены Кәачараа аеаџра аныхәә моапыргон. Урт русхәартә ашҗа, ахафьы угылазар аҗыхәә шубарҗамызгы, иазымкуа ауаа рацәә еизеит. Агыр хәсахәыцкәә, ашәҗыш еипш рееилахәаны, арҗарцәә рҗаҗа кыдыршалакәә рнацәкьаракәә ирхаркәашо, нак-аак ишеиәырбара рыздыруамызт. Аеазыкаҗара бзиа змаз ари ашҗа, ма ишҗархиаз ухәарауазеи, уи аены. Иарбан еаџра барақьатмыз арака зыхкы ыкамыз! Аҗәәпшь иаџызаз Қьатуанаа рҗатын, рагыдк-рагыдк иназоз Папаа рҗыкәреи, аҗха кәазо изгәылҗәҗәоз Оекәуаа рхардан жьы.. Рчеиҗьыка рнапы икәҗаны

игылан ахьча еишәәкәә, Нарҗ еишәәкәә, астал еиәәпшькәә... Урт аазрыхыз анхацәә, алпхынрактәи рааҗсара рхашҗны, ргәашьямхы иарҗыруа ана инеиуан, ара инеиуан уажәы. Иара уи ана-арахәә уахьяәугьы, пшырҗаҗәкьагы узҗодаз: цьара шәәхәара-кәашаран, цьара еырхәмарран, цьара еимҗакьачаран... Абарткәә зегьы бзианы избарҗ зҗахыз ахәсахәыцкәә гәыпҗык, аусхәартә абарҗа ихаланы, асоф икәгылан. Кәачараа аусхәартә ду рыман җабыргны. Уи аакьыскья иддыргылеит, џбаны еихаргыланы.

Аха аихагылакәә аџбагы рыгыдракәә харак-харакны. Уажәы агыр рыхәса хәыцкәә абри абарҗа ыкәырҗәәаны, рнапсыргәыҗеипш ассиркәә ирыла-пшуан.

Ус, амџаду даныланы иәәаихеит еыуаџ хаҗак. Уи иахья ара аимҗахара шыказ амалахазгы издыруамызт. Иахәшьаҗәә рбара дҗон ауп, Мыкәҗа. Иазиаҗк цыр-цыркәә инадыркны ихылҗарҗ пшза аҗынза, иаҗсуа маҗәә ишәхыҗәәуа. Иеыхәә иаҗәә ыкәсны икәаруа дшааиуаз, ари аџыза аҗьар данаарылапш, иеаҗәра ааәаирххеит, иаргы уи зызхәаз амдыруа иҗазма, икәаша-кәашо афынанахеит. Аусхәартә абарҗа иҗагылаз ахәсахәыцкәә, абырсаатк аеыуаџ рылапш дааҗашәеит. Абырсааткгы ирдырит уи дшаҗсыуаз. Шьяҗәха-шьяҗәха иааиуаз иеы, акьанҗьеипш иеилахәаз аеыуаџ, абҗа даласоушәә иара иеанраалашья – дзыуымдыруази уи дызуҗаз! Зыхьшь блакәә җыпхоз агыр хәсахәыцкәә, уаҗа ирзымычхакәә, рыбжькәә надыргеит:

– Уафсыуазар – уғааха ҳара ҳашка!

– Ақсуаа рқыбао ҳарба ухақазар!

– Абра ухалозар – унақәа назқәурыз уара дутәуп!

«...Уафсыуазар!..» – аеыуао дааикәанақха-ааикәанақхеит. Аха... акы – арахь даақхам, иара имоа хазуп: оба – аусқәартә еихагыла ду ифәу амардуан фәрцәины... ахалара цәгьахашт. Иашоуп, уи акырцәара амардуанқәа дырхалахьейт, аҗацаагарақәа раан, аха урт зегьы цсыуа кәасқьақәан-тәа! Аха ани: «Уафсыуазар...» – тахак ааинаҗомызт уажәы. Ных, ахьизи ахьымзғи рзоуп ауаоы дызшоу! Иеы ахы ааирцәин, рышкагы ифәинеихейт. Ахәсахәыцқәа иара иахь иаақшуа, ихәқәангы аинкьара иналагеит. Аеыуао дышнеиуаз амардуан дназааигәахейт. Иеы ахы цьбара дааоаханы, ифәцәиуа ифаз амәтәы мардуан иарбаны, агәәааницеит. Нас:

– Аат, Мақар! – ибжьы нақәырганы, ишьхәагь нарбаны, афәйнаирхейт. Аегьы аеыуао игәы амамзи, нак-аак жәларык шазыцшуаз адырын, дамырқхашьарц агәығра апызо инафәлейт: ашьапқәа рмаршә кны, амца рыцрыдды. Амардуан афәцәиртәфәы ианней, итшәамзи, ишамкуазгы дырны, аеитцацалазаны икфәцәиит, аха убасқан, ақхәтәи ашьапқәа ықәкьан, нак-аак ицеит. Ахәсахәыцқәа рыцқәа заны, рҗақкөым рацәа хәыцқәа ргәыдырғәғәала ицшуан, арахь ицшуан уажәы ашҗа иазымкуаз ацьаргы.

– Аат, Мақар! – уажәы иақагы ицарны ихацәабжьы нақәиргеит аеыуао. Аегьы уи иархатқан, агәы ақсахит.

– Уакәыц, баба, уакәыц!

– Машәыр умыхьааит, дад!

– Иазхоуп, уара, иазха!

Игон ауаа рыбжьқәа. Аха аеыуао ус аламала ихьацуаз иакәмызт. Уи адыруан аегьы. Ахгы агәра ааганы афәйнанахейт.

– Сара издыруан уи дышхалоз! – лхәейт цхәызбак, илзымчқәа аеы ахы-афәы шышыуа.

– Абарт ахәсахәыцқәа иаарылукаауа уара дутәуп! – дгәырғьацәа фәалтит даеазәгы, дхәфымраха лөызцәа даарылцны.

– Уеыжәцны, афәы ианкны илбааг!

– Ушыбзиоу уеыжәц, с-баба!

– Ақсынцры уоуааит, дад!

Цакантәгы игон абыжьқәа. Аха иара, ахәса хәыцқәа зегьы блала иааимидан, оақхьа иеы агәәанцаны, афәылаирхейт. Ани амардуан афәцәиртә уажәы иақагы ишыуадаоыз дырны, иеы ишьхәа арбаны, ибжьы анақәирга, иеитцас иууаза иңаны, ишиашаз ицеит. Еицағәғәа игылаз ахәсахәыцқәагы, дара ахацәагы, илас-ласза рыцқәа ааивыргеит.

– Бзиоуп, аха, иара дызустада, уара? – фәаитит макьанагы ишанханы игылаз абырг Ила Папаа.

– Хәамца Бебиа иоуп! – ихәейт уи ибзианы дыздыруаз Кәарсантел Цмитиагы.

Мчыбжьыкгы мцыцқәа Шьару Папаа имзырхәфәы ақәкәақәа ахысыбжьқәа геит. Икоузеи, уара, ақшәма

ибзарзы аауазар? Мап! Уи избахә ахьааурыз ддәыкәрымцеит Аңсны аҗацәа. Хәампа Бебиа пхәыс дааигеит ауп. Ацъажә ақыта ахада Раста Пацкәариа ипха Гьагыашьа Пацкәариа-пха дигеит, рхәеит. Уи уажәы иахәшьалкны диртәон. Атаца дрыманы, онуцкала ихалоз амардуан иафаланы рфьархеит. Ацкәынцәа нак-аак уи иафагыланы, акамакәа еиҗакшо аихац дагыныцрыжыт. «Иахьа инаркны афыстаацәа акәыблааны, амаалыкыцәа оналалааит абри аоната!» – рыбжькәагы надыргеит...

...Аибашьра иаха-иаха иааскьон.

Нури Папаа ацаракнытә данааи, агазет аашьтыхны днатәеит. Акакала зегы ибла рхыжыа дышнеиуаз, руаки дагызаатгылеит. Дапхьацыпхьаза дхәыцәы-хәыцәуа, иаха-иахагы даланалон.

– Аибашьратәыхәа иахәозеи, нан? – җаалтит иан акфьора дахыкфаз.

– Уажәы ибасымхәари! – ихәеит иарагы апхьара дакәымцзакәа.

...Пақәашь ақытан унеишь-уааишь хәа зархәоз нхауы наган Цуц Ахашба. Уи аа-фык ахшара иазеит. Жәаохкыла иаарылукаауаз ракәхеит ипацәа зегы: Уаниа, Иона, Ермолаи, Бабышь, Мыцъа.

Аибашьра ианалага, Аңсадгьыл ахьаауацәа ишыруалу еипш, аишьцәагы рееибыртеит, аҗа хәымга ифагыларцы. Аха иахьнеиз мап рцәыркит. Аихабы Уаниа Ахашба Пақәашь ақытан аколнхара ахантәауыс

дызлаказ ала, ақыта иахагы аиҗкаара атахын, атыпәнтәи абаталион апцатәын, уи напхгара ататәын. Арахь хазгы аброн иман. Уажәтәи аамтазы ақыта хагыла гәгәа дамамкәа ус ааныжьра каломызт. Уи ишьтанеиуаз Иона Ахашба ашкол акны зеипш дыкамыз рцауын. Ахацәа арцауцәа зламачыз ала, аҗа иаха-иаха дызлааскьоз ала, аракагы аибашьцәа җарацәа еиҗкаатәымзи, аброн итаны ддырхынхәит. Ермолаи Ахашба 1937-тәи ашыкәса еиқәацәақәа зыхганы, аарла зыпсахәага зманы иаз ауауы уажәы «дыгәрагамызт», Аңсадгьыл азы ақәпарахь дыргомызт. Мыцъеи Бабышьи Ткәарчал ашахта итан, урт усгы аброн змаз шахтиорцәан... Аишьцәа арака рыда псыхәа ыкамкәа ианыкала, иааицәажәан абасгы рызбеит. Цуц Ахашба ихаҗагы зыпсы злаз нхауымзи, ипацәагы акы иацахо иказма, шә-нызкы маат ааизганы, авиациатә зауад ашка ишьтыны рыхьзала ахаирплан еибашьра идәыкәырцеит. Уи реиха иахьшәартаз Крымтәи аибашьра иалахәын, аишьцәа Хашаа рыхьзала иеибашьуан, аҗа дпыххауа. Сталин инапы ацауны, Хашаа итабуп хәа рахәо агазеткәа рышкагы агәыргәаҗәаша афынанахеит...

– Аңсуаа ахьыз ду рцаҗеит! – ихәеит Нури Папаа, агазет ианыз иан илахәан данаалга, игәыргәара хәаак амамкәа. – Ас икоу ауаа аибашьраҗы имиааирцгы залшом!... – нациҗеит уи ацыхәтәан.

– Хашаа уаа дукәоуп, жәла бзиақәоуп! – илахаз цышьо, дагыегәыргьо ахәара дафьын уи иан Дуниагы /

ус акэын Кэакэала Бебиа-пқа арака ишлархэоз/, – урт хьзы-пша змоу ауаа нагақэагы рхылтхэит: Арсен Ақашба, Липа Ақашба, Мамсыр Ақашба. Мушьни Ақашба... Убри аены инаркны Нури Папаа ибла ааихьшыцыпхьаза, иаины иаахгылон ани ахаирплан аоыра ғағақэа анны: «Ақсны. Ақашба». Уи уажэы-уажэы цэоанцэы ихацэрыло, хакэыла аға ишкагы афынанахон...

Алагарта змоу зегы алгартагы рymoуп. Аибашьра еилгеит, Ақсадгьыл иреигьыз ацеицэа ақсы иатаны. Ақстазарагы иаратэы канацо афынанахейт.

Аены амра хааза ипхон. Амшын агэы ихыхэхэала исуан агапшагы, мыцхэы игэыкацагаха. Ацэқэырпқақэа хьарчуа акэара рыеныларыпсон. Агаға иаваланы инеиуан гэыпцок астудентцэа. Ацкэынцэеи азгабцэеи. Рызхарагы рзейбыхэомызт. Урт хэычы-хэычла инеихьшэшэа – неихьшэшэо, реиха згэы еизцоз оыца рхалагь иааизынхейт. Ақхэызба шьха тыпқак дахьубахьоу дыкан: деиқэаны, лыхцэы-жэпа дашьахауа, лзарахы тыгьагьа, лшьабыста шьапқэа кала-калаза. Арпызба дапшыын, алыгэра хыла иципссо, ижэоахырқэа пцацаза, ахэсахэычқэа реипшцэкагы дыпшзан.

– Сатамзааит, аха уажэшьта ма хаибадырыр камлари?! – ғааитит иара игэы цыс-цысуа, дара ааизныжны роызцэа бзиа ианынаскья.

– Изыкамлозеи, икалоит! – лхэеит ларгы

реибадырра цэгьа илымбо. – Сара с-Хаш-пқауп, Фения сыхьзуп. Арцафратэ царайурта сынтэа салгоит...

– С-Хаш-пқауп бхэоу?! Сара Хашаа бзианы издыруейт... – дгэыргьацэа ғааитит иаргы.

– Ибзианы издыруейт ухэоу?! – оумашэақэа илбеит лара. – Уеизгы иудыруада умхэои?

– Зыхьзала ахаирплан еибашьра идэыкэзцаз айшьцэа... – латеикит иара.

– Сталин иоума иуазхэаз? – лкьатеиах пцэо лыбжы нхалалцеит лара.

– Сталингьы исеихэейт, Ақсны зегьгы рызбахэ рхэоит! – ихэейт иара.

– Урт сара сашьцэа гэакьяқэа роуп... – илхэарц шылтахымыз, ишыкалаз лзымдыруа, иналфьтцкьейт лара.

– Аиаша бхэону, ус анакэха исбырдырроуп! – нацицеит иара.

– Мшэан, урт здыруейт зхэаз уара уакэзами? – дпышэырччо ицэажэара ааипылкьейт лара.

– Урт здыруан зегьы ишырдыруа, уажэшьта истахуп иааигэаны издыррацы!.. – даатгылейт иара.

– Цаара пхашьарам... Иааигэаны... ухьзи ужэлеи соухэар камлари? – уаанза дахьейлылымкаацыз лхы гэыбган налтеит лара.

– Сара абрака ацара стоуп... – уаха акы инамырхэейт иара.

...Уаха чаран. Ускан уахынла акэын усгы ачарақэа

аныруаз. Амшага дузза ани иазтахуадаз, ауаа еснагь еилахамзи. Насгьы изаазарызеи, уахынлатәи ачара даәа цәак ахоуп, даәа пшзарак ацоуп, афаст!.. Аңшәма Шьару Папаа дандырз инаркны, рахәшьа иагья напы лыдыркылазаргьы, аонаҭа абла ааитцыхны рацәак изымычцаызт. Уаха Шьару иҭа Нури Папааи Цуҭ Ахашба иҭҭа Фениеи рыҭсҭазара еиларҭон. Ахашбақәа рахәшьа ус аламала хаҭа дрышьтуа иҭахызма!.. Ларгьы макьяна цҭҭа дымнаҭшы-ааҭшыцызт, абагьы уи агыруа дахьичцооз рҭахымызт... Аха, ихы-иҭцыхәа анеилыркаа, иамарымкит. Саргьы сыҭкан абри ачараҭкны. Аиаша ауми иаххәара, уахь сгара ҭазцаз, уи ачара сырбара аҭкысгьы, аоны сыздырбоз дыҭкамызт хәоуп сгәы ишаанаго. Усҭкан ус ачарақәа еиҭцхәаны ирузомызт. Амала уаазыхоз зегьы унацәахы адуфало иҭарҭон. Зегьы аҭҭа иалҭыз акәымзи. Уажәшьҭа аҭацаагацәа аауазар акәын. Нахьхьи Фекәуаа рхәахьы рлымҭақәа кыдҭаны изыроуа иалагахьан, уажәымзар-уажәы ахысыбжьқәа анбагои хәа. Абысҭақәа хаббала иуны иақәгылан. Акәацқәа ҭахә-ҭахәза ижәны ахьыруа чуанқәа ирҭан. Аишәа еиҭаҭшықәа чысла ихыбны игылан. Аха иҭкамызт дара...

Амра жәхьан еиҭш иәеиуан, Папаа цәка ирыҭҭгаз аҭҭар рымәа ианыланы рәаархеит аҭацаагацәа. «Амра рықәыпҭо иҭарҭо аабароуп арҭ ҭаҭацаагацәа. Иҭалҭо аабароуп ари хҭаца, аҭсуа пҭхәызбагьы?!» – агырхәса-хәыҭқәа акәасқәа абарҭахь еижәыланы анеира иафьын.

Саргьы, ес-иҭасҭалакгьы, аыҭҭа азҭабцәа рыбжьара схы ныбжьсырхәхәеит, хәыҭы мыжда шырхәоз. Амәа иааныҭны, аәадара икыдланы рәаархеит аҭацаагацәа, амзырхаҭкны раҭхьа инеины, амардуан ахалара реазкуа. Аха Папаа рбарҭа ду амардуан ануҭҭкала акәын ишәаз, уи халашьас иҭарҭоз сыздыруамызт. Сара иара иахьагьы сыбла ихымҭзо ихгылоу урҭ рбаҭча еижәхашьшьылеи рымзырха пшзеи ракәын. Саҭыолан исхәоит...

Хәстудентцәан. Ақырҭуа шәҭәыәәы Илия Цавҭавазе ииубилеи мәаҭыргон дахьиз-дахьаазаз аҭҭа Сагурамо. Убрахь аҭара хәқәдыршәеит иахьатәи хҭарауаә ду академик Сергеи Зыхәбеи сареи. Хәшнеиуаз уи дахьыршьыз Циҭамури хәаҭгыланы иахдырбеит. Аха сара иахьагьы сыбла ихымҭзуа уи Сагурамотәи иахҭынра ауп. Ар рымәа аҭсны ишнеиуа, иааҭәины дара рышҭка афьинанхон. Иаҭа-иаҭа аоны иазааигәахаҭыпҭхьаза, иаҭа-иаҭа аеышьҭыхуа. Ахәы акәаҭрафьы иқәгылан хҭаны иеихагылаз уи ионы. Ихалон амәа азахәа рацәа аеавакны, абаҭчара еижәхашьшьы иҭаланы, аеышьҭыхуа... Ссиршәақәагьы иҭшзан. Иара убасцәҭкьа акәын ишыҭказ Папаа рынхарагьы. Мап, аиаша ауми иаххәара, иаҭагьы иеиҭгьын. Азахәаҭра, абаҭчара, ашьхагәара аеаваршәны... Араҭа ашҭагьы ҭбааны, иагья аеы урхәмаруазаргьы абҭеиҭцыхырҭа бзиа аман. Уажәы абри амзырха пшза иааҭалаз аҭацаагацәа еилахынхәуан, амардуан ахалара еимаркуан... Нас

еикэырццакны акэкааха ахысыбжыкэа геит, игеит
еишьтаххы...

...Шыкэсык аатцуаны, Гада аграном хадас аус зуаз
Нури Папаа ихабла даалалеит, иахья агает ианихыз
ажееинраала ацаахаакэак уажэгы ихы итагыежьюа:

...Сашэабжь ухьюа
шыжь-шара уапыл;
Уизызыро ацтазара
азышэахаа Цямбул!

Убри аамтазы акэкаа-кэкааха еишьтаххы
ахысыбжыкэа геит. Икалазеи, ура? Дыццакны
иынеихеит иаргы. Аха рацаак дмышытыкэа ахэыцкэа
еибарыюуа иаипылеит, гэыргэахааша ргаразы.

– Икоузеи, ура? – изымчхаит Нури Папаа.

– Нури Папаа ца диоуит! – рхаеит ахэыцкэагы,
изархаоз иара иакэзамшэа.

Игэыргэа игэы иамкуа, ицыба дынталан ацара
капшыкэа рызшо иынеихеит.

«...Уизызыро ацтазара азышэахаа Цямбул!..» –
дааа зныкгы икышэ иаакэххит иахантэарак таха
изымтоз ант ацаахаакэа. «Цямбул ихыззааит!..» –
аафиркэеит уи изгэамтазакэа, ишыаахаа иахагы
инарццакны...

...Шэааи, харзызыроуп, шэоыла афар дырра
цауылала еибытаны, ацтазара ду ашка амэа

икэызцахьюу хцара-уаа бзиахэкаа, аихэшыцаа Валиеи
Сариеи Амч-пхацаа...

...Нури Папаа аобатэи изанаат ала Гадака
дрышьтит аграномс. Гадака дрышьтит актэи изанаат
абухгалтерразы икыта гэакэа атып шыказгы. Кэачара
ускан Очамчыра араион акны акыта пхагылакаа
иреиуан. Уи лымкаала Картаа рыба ахын.
Акраагартакаа рыкны дара ртэык дахагылазар акэын.
Уажэы Егырнырцаэинтэи хасабеилыргаоыс уахь
днашьтын Доменти Мгалоблишвили. Оумашэа иубаша,
тып изымтоз рцас акынтэгы, Нури Папаа уи аоныка
дигеит. Папаа рыоната думзи, шамаха Кэачара
иаарышьтуаз зегы дара рышка рхы дырхон. Алазара
ду аман, ачеицыка ду аман. Нури Папаа ионы дыкан,
афыцынхацаа иаартаххоз зларыгзоз Кэтол атып змауз
Шамил Бебиагы. Уи Кэачараа рмашына дакетэан. Уа
дыкан уи иашья Жора Бебиагы. Ускан абжаратэ
школкаа мацын азын, Кэачара ашкол дтан. Кэтолнтэи
аныкэара иахэодаз?! Ажэакала, апшэмацаа ракара
атааоцаа-пхаоцаагы рыман Папаа. Ргэылацаа реипш,
иара Доменти Мгалоблишвили ихатагы, иахэи уахеи
иахауаз апсшэа илымха ашыцыло далагахьан.

Ишаххааз еипш, Нури Папаа Гадака дрышьтит
аусуразы. Ан акэтагыцаа илкэыкэааны илаазаз
лыкэын, итеитыпш ссир анаосангы, иказшыа бзиан,
мыцхэы ифацшэа хаан, ашыац змыркыцуаз уаоцсын.
Уи Гадаа абырсаатк деицгэартеит, бзиагы дырбеит.

Аоныкагы даазыштыуадаз: аусура амш шаанцэалак, деимакны рыоныкақаа днарыпхьо иалагеит. Еихаразакгы Лыпи Мелтони Ашэаа ртаацэарақаа. Урт х-оык айшыцэеи оыцья айхэшьцэеи ыкан.

Ацьынцэтэылатэ еибашьрахьтэ изыхнымхэыз урт рашьейхаб Цейцеи (Костиа) дахьиейпшныршьалоз азы, Нури Папаа днацхьаны, ауаа идгаланы, ицынхэрас дкарцеит.

Ақыртуара иаха-иаха аеаргэгэон. Лассы-лассы иаарыштыуа иалагеит Жэыргыттэи оышыкэсатэи ацарайурта-инкубатор иалдыргоз арцаоцэа. Аха, ицьюушьаша, азэ лацкыс азэ деигын иаарыштыуаз ахэсахэыцкэа: убас рнаалашья бзиан, убас ипшзақан, убла ихызар ихухрымызт... Урт аазыштыуаз зегы азпхьагэарымтози: иахьнеиуа ацсуаа ирыццап, ртаацэарақаа қыртуартэып хэа... Аха арака урт, еснагь еипш, агха гэгэа рыхьуан. Агыр хэса хэыцкэа тацацэас зьюнаґа ионанагалоз, дара рақыртуара ахатыпан, хара имгакэа рхатакэа ацсыуа тацацэаны иаакэгылон... Оажэак еихысхэаалоит. Сара ускан Цьгарда ашкол стан. Ақыртуара анааи, ажэцарақаа реипш иаанагаз ахэсахэыцкэа, ҳадырпхьарц ҳакласс ианааоналалак, ҳашхэыцкэазгы ҳабла хызкуаз арт ацшзақаа, анс иаанрыжьюа иказма Цьгардаа рыцкэынцэа, имцпааны иргеит. Шэрыхэапши изакэытэ хшароу урт Ацсны иазыраазаз, Шоґа Габелиа иигаз ҳарцаоы Назико Бериа, Нури Азынба иигаз Флора Қебуриа... Уи бзиоуп. Аха сара гэыпцхакгы симахуп: избан мшэан абри ацсуаа

рыцкэынцэа жэынгы-фангы Егырнырцэ ицаны агыр хэсахэыцкэа тацацэас изааргоз? Ацсны ахэса цшзақаа мацызма, рыбао иацэашьозма, ахшара мацьюны ироуазма, абхэараа црыхацэазма?... Икалап дара рхатакэа арахь иаха рхы кыдызтгы. Шака айтанеиааира аеартбаауаз акара, урт арахь раарагы мариамхози. Убриазы акэхап Нестор Лакоба изихэазгы: «Агыр хэсақэа хшара данроуа – ртэартақэа Ацсныка идырхоит!...» – хэа.

Мелтони Лыпи рахэшьацацэа: Гьаргь, Валиа, Сариа, Федиа, Аполлон, Борис Амчаа Гэадатэи аашыкэсатэи ашкол итан. Рапхьатэикэа ахоык уажэы арака излалгоз ала, рцара иацырцар акэымзи. Раб Алэксандр Амцба Ацьынцэтэылатэ еибашьрае хабарда дыбжьазит. Ран Зина Ашэ-пха, желарак лыхшара лашьцэа рыцхыраарала ршьапы икэмыркысзакэа ишылаазозгы, иахьцалак лзейпшны дыкамызт. Ран лахэшьа Роза Ашэ-пха, лхата Владимир Константин-ипа Тыжэба, иеицырдыруаз арцаоы, Очамчыратэи аобатэи аурыс бжьаратэ школ адиректор иара ишка игарц далагеит, аха араионтэ царакэшаеы ирымуйт: ҳара қыртшэала акадырқэа зазыкахцо, уара аурысра рылауаазарц азы аума хэа аеыпныхэа наитаны. Убаскан Нури Папаа азэгы уаха акы ааимырхэакэа, Валиагы Сариагы, рашья Гьаргь рапхья днаргыланы, аоныка иааигеит, Кэачаратэи абжьаратэ школ иагэтеит.

Лыц Ашэбей Хэамца Бебейей еикэлацэан. Бзиягы иеибабон. Афыцъагы шэахэаоцэан, кэашаоцэан, еыбгаказацэан. Еизара дук акны урт апхьахэ аарымгакэангы шпазалшоз. Уимоу пхэызба ссирк деицыргэапханы, ианлеицеырбозгы ыкан, рхэеит. Уажэы Лыц Ашэба ипсы еипш бзия иибоз иыыза гэакыа Хэамца Бебейей дышиахэшьапаз анидыр, Нури Папаа анс даанижыуа дыкахызма?!

Ақыртүара иаха-иаха амтэыжэақэа еитнахуан. Иаха-иахагы ашэшы рханарпон, аибашыра ашытахь, иара усгы абгеитцыхра зцэыуадаоыз апсуа фар. Ашкол акны оыцъа апсуаа неидгыланы иаацэажэар; цэы-цэы-цэы хэа рқышэ икэцаны инеицаркуан, егырт амчра змаз ацаоцэа. Убаскан даины урт даарфагылон, макыана дышхэычызгы, Цямбул Папаа: «Арт ргэы ншэырхар калазом, сара сахэшыцэа роуп, шэынсырцэоит!..» – илаба хэычы ааиркым-кымуан иара. Егыртгы ари ихэычра афацхэа акгы рылымшакэа инхэагэга рфынархон. Даарак иртахымзаргь каларын Кэачараа ари ахэычы аурыс сектор дахьтаз. Иан Валентина Чуц-ипха Ахашба аурыс бызшэа ахыдлырцоз... Арака аус руан иара убас Вианор Смел-ипца Зантариа, ашытахь иара ипхэысхаз Нора Илиа-ипца Папаа, абарт хайпш апсшэа зхэоз Шьалуа Маниа... Кэачараа рыхшара ирыламзи Цыгардаагы, Гэадаагы, Члоуаагы рхэыцкэа. Урт ркны абжыратэ школкаа аукахыз?! Амала

ицъашыатэуп, Кэачара еипш ақыртүара злысны иказ ақытан, аурыс секторгы ахыиказ, иашоуп уи аа-класск ракэын, аха... Икалап уи Кэачаратэи ачаи фабрика ацхраазаргы. Уака имацфымкэа аурысқэагы аус рымуази!..

...Қартаа инадыркны: Гэадаа, Кэтолаа, Кэачараа рхатарнакцэа Папаа рыоны уаха чаншытахь ианааилатэалак, лафк аацэыригон Шамил Бебейей:

– Иахыа Очамчырантэи априкапион дахзаарышытит. Амала, ишыкалаз здырхуада, ааилашэшымтазы ауп Кэачара данааизгы. Азэгы дыказамызт, акарул ида.

– Иабацеи, уара, арт? – игэы иаацххны фааитит асас, реибаркны иахыпымлаз гэалсс икатданы.

– Ицеит... – ихэеит акарулгы уи ицеажэашыақэа рацэак игэампхазакэа.

– Иабацеи, уара? – иахагы даргэааит априкапион.

– Оыжэра ицеит, – ихэеит акарул.

– Сшауаз рзымдырзози, уара? – иаха-иаха деицралон асас.

– Ирдыруан, абра азэ даараны дыкоуп, амла дакуазар дхашыталаны днеиааит, рхэеит... – акашэагы димпхэазеит акарул.

– Иабыкэу уара иахыцаз? – амла дакыцэкэозу, аоыжэра бзия ибозу узымдыруа даафагэ-фасит асас.

– Иахыцаз сыздыруам, аха... – абнахыи ахэеикэатэа умбои, – ирбага нацэа наирххейт акарул.

– Уцаны убри ахэы уқэгыланы уаазыроыр –

рашәахәабжы уахауеит. Амала иржәуа уатказар рашәахәабжы лассы иуахауеит, ус акөымкәа иржәуа ҫызар – акыр уңшыр акөхоит...

– Ааит, ура, алазахша, иусырбап сара прикапион сакәзар!.. – ихысга нацәа иркым-кымзаап асасгы, дахьцара изымдыркәа даакөгьежъяаны.

– Исумырбакәа смацүра ду самухра укоуп! – ихәазаап акарулгы.

...Меышак аены аңшәма пхәыс лычкәын абасгы наидылцеит.

– Нан, хкамбашь хьарыданы ицеит, азмах иштатәоу абат ариир ихәәеуеит. Унарышьтаңшыроуп!..

Нури уаха иан лажәа ааабамтәкәа, иәааибытаны дындәылцит. Акыраамтагы дыкамызт. Амра лтагьалоны даакылсит уи аңхзы ифашы. -Археи азыпшахәеи иааимызымдаз хәа акгы ыкам... Акамбашькәагы рацәаны избөит, аха хара хтәкәа сзымдырит, - ихәеит Нури ихы гәыбған ато, ихәхәы ааилажәжәаны.

– Ура, гәыла папанцкәырк дхаман. Афыжәра дханагаланы ихәычкәа анизымдырыз еипш, хкамбашькәа шпроузымдыри?! – лхәеит иангы, аччара даманакүа.

Сааткгы мырцыкәа ихьарыдан ицаз ркамбашь аңа ацакәашо, иман ашта дааталеит Цьамбул хәычы. Иандуггы лгәыргьара лзымцәахуа уи днөйпылеит: «Мөрд!» «Мөрд!» – хәа лкышә иаакәыхх-аакәыххуа.

Нас лычкәын ишка даахьахәны, абасгы фәалтит: – Ари дзакәхо убап! – лмаца даалгәйд-лыхәхәаларц лөыналхеит лара.

«Нан, Сара с-Бебиа-пхауп, сымшьтагы бзиоуп!» – хәа аекзаменкәа раан агәашә акны ашөч махәкәа кны дызпылоз лысасцәа хәычкәа – лыуацәа фыцкәа Валиеи Сариеи, рашьа Гьаргь Амцба рапхьа днаргыланы, хьзы-пшала изылгаз Кәачаратәи ашкол ааныжьны Қартка ицеит, ацара ду иашьталаны.

Шықәсқәак рышьтахь, Кәачаратәи аашықәсатәи аурыс школ далганы, Очамчырака ма Ткәарчалка хәа ихы шдырхозгы, Акәа дааны фыц иаадыртыз ашкол-интернат дталеит Цьамбул Папаагы.

...Аңсуаа ирхөит: азә дызмоу – азөгьы димазам; фыцья змоу – икам-иным иоуп; хөык змоу – азәы димоуп. Уи нахыстәикәа ркны ауп аәиара ахьыкало хәа.

Нури Папааи Валиа Хаш-пхаи пшь-фык ахшара рхылцит: фыцья аңацәеи фыцья аңхацәеи. Урт рани раби злацарауааз ала, дара зегьы ацара иашьталеит. Уажәы урт инарылыхәхәаны ақыта иалцызгы, рашьеихаб Цьамбул иоуп. Уи дызталаз Акәатәи ашкол-интернат даәакы иөйпшымызт. Ақалақь-бахча аханы ашьха икәгылан. Арантәи анапсыргәыцеипш Акәа уалапшуан. Амшын агәы ухыпшылон. Уимоу, амш анбзиаз, Тьрқәтөылантәи ашьха каибзиқәагы унарфәпшуан... Псабарала ари атың ахара ушарпшуаз еипш акөын, адырра цауылагы шунатоз. Цьамбул Папаа, ацаракны

уиҕыпшыртэ дахьыказ анафсангы, афызцэа ҕыцкэа
рырхара бзиа ибон, инаалашыагы кайматын, иҕаҕсшэа
хаан. Иара иаҕсшэа ахаҕагы иаха-иаха аҕарыцкын,
иаха-иаха иҕышэинтэалон. Ара дызлагылаз зегы
аҕсуаа ракэымзи!..

Абар, иахыа уи ифызцэа дшыргэаладыршэо.

Аҕсуа радио амузыкатэ мацзура аредакция аиҕабы
Нора Барцыц-пҕа:

...1960 шыкэса. Ускан Аҕсны ацара аминистрс иҕаз
Григори Иван-иҕа Чыкэбар ибзоурала иаартхеит
Акэатэи ашкол-интернат. Иааиртит уи дыкэҕацэҕкыаны,
Қартаа дырҕагыланы. Хара дымгакэа имацурагы
дамырхит. Аха аус злоу иахыагы икоуп уи иааиртыз
ацараиурта, абицаракэагы аазоит. Иагырызбеит
ускан ари ашкол-интернат зегь рыла иҕырпшыгахарц.
Ихыызгы ахырцеит Аҕсны ацара-аазаразы акыр цыбаа
збахыаз, Аҕсны апатриот ду Кондрат Зизариа. Аинтернат
зегь рыла ибзианы еикэдыршэеит. Ақытакэа
инарылалан, ибзиазаны ацара зцоз ахэыцкэа
еизыргеит. Хэарас иаҕахузеи, раҕхыа иргыланы
ацхыраара зтахыз ахэыцкэа. Рцафцэас иаарыпхыазгы
убасцэҕкыа иҕаз ракэын: аҕышэа бзиа змаз, иазыкацыз,
зыпсы ахтнызцоз... Аха зегь раҕхыаза иргыланы,
ашкол-интернат даҕахын ахагыла бзиа: аиҕкаара злаз,
адисциплина змаз, аазаратэи здыруаз, аҕышэа змаз,
аҕсыцкыа... Дагырыпшааит убас иҕаз ауафы. Леила
Николаи-иҕа Ачба.

Ақытантэи иааргаз ахэыцкэа, ибзианы ацара зцоз
шракэызгы, ирылаазатэи даараза ирацэан. Леила
Николаи-иҕа азэазэала ахэыцкэа днахадтэаланы,
амхатэ шацшьтэу, ачкыыҕ акышыа инаркны зегь
хлырцон. Ақыта хэыцкэа ачеи акашыа еидкыланы
изфоз дубарын, акисели ачеи еидкыланы изфоз
дубарын, астал зэахажыны крызфоз дубарын.
Аамысташэала атэашыеи агылашыеи, акрыфашыеи
акрыжэшыеи хаҕала зегь хлырбон Леила Николаи-иҕа.

Абарткэа зегь раан, уи Цыамбул Папаа иааигэара
зынзагы днеизомызт. Ускан хара иабаадыруаз уи
дызлыцыз аҕаацэара закэыз, ашытахы ауп зегь
анеилкаахаз. Цыамбул ауафамысташэа ззырхэоз
иакэын. Уи имхатэкышыагы хазын, ичкыыҕкышыагы...
ма иаҕхыа цыара хэашак ныкэшэаны шцазалшоз. Леила
Николаи-иҕа ауаамысташэакэа лымкаала хатыр
рыкэылцон, бзиа илбон. Иара убри акэзаргы калап
хкласс анапхгафыс дзалтаз Ирина Анатоли-иҕа
Фардангы. Хдиректор апианино дафатэаны
иахзалырхэон. Иагхлырбон ачкэын азгаб кэашара
дышнеиҕхыаша. Кэашан шытахы лтыҕ ашкы дшааигаша,
хатыркэцарала. Леила Николаи-иҕа Ачба – аҕсыуа
Макаренко дун. Уи алафхэашыагы иссирны дакэшэон.
Зынак азын хашкол амца таццоз аурыс арыжэтэ
иамахэын, адырфэаны аҕхарра камлазеит. Хдиректор
ани афыза лычхауа дыкахызма, оума изаалцеит.
«Усцэҕкыа бысмацэажэан, Леила Николаи-иҕа! Сара

аңсуаа Асовет Мчра шэзаазгаз соуп!..» – ғааитит аурыс мцаҕаҕаҕы. «Кох! Асовет Мчра хэааумгакэа, суркыҕаҕыт. Уи акэмызтгы сара иахыа сшыамхы еикэыршэны, саҕкэажэха стэазаарын!..» – иаҕалкит ларгыы.

Цыамбул Папааи сарей хэызцэа рааста хайцакэан азыхэан, аҕхыатэи апартаҕы аидтэалара хакэшэон, ныкэара ханцоз хнапкэа еибакхаркуан, иахагы хайдхэылон. Убриазы акэхап хэыза Шыалуа Ахашба уажэы-уажэы иназхакэаитлоз: «Нора-Цыамбул!» – хэа. Урт рцас акынтэгы зны Цыамбул аонынтэи данаауаз: «Мы с тобой два берега...» – хэа ашэа зныз апластинка сзааигейт.

Ацара раҕхыа инаргылананы, зегы рзы зегы ирылкаахаз ахэыцкэа Москвака ексурсиа илышьтразы аицлабра рыбжьалцейт Леила Николаи-ицха. Ацыхэтэан зегь рыла иалкаахейт о-класск. Хдиректор урт акы Москвака идэыкэылцейт, егы – Ленинградка. Харт Москвака ицоз ихаццарц зтаххаз атаацэагы рацэаохейт. Аха зегы еицэакны амоа зыртаз Цыамбул Папаа иан лоуп, Кэачаратэи аурыс школ арцаҕы Валентина Чуц-ицха Ахашба. Уи лдырра цаула иаоызан лтеитыцшгы, лаамысташэарагы. Исгэалашэоит. Москва, аеынтэи хныкэаракэа рышьтахь, азгабцэа хэыцкэа асасааиртаҕе хэхыаз, иаабаз хшалацэажэоз, алаф шаххэоз, хшычоз мацара икыакыза иаахаршейт. Ари гэазтаз харцаҕы хэхылырхэырц далагейт. Адырғаенытэи хныкэаракэа рышкагы хлымгарц

лызбейт. Валиа Ахаш-пха урт рырцаҕы дындэылганы илалхэейт: икабымцан ус, арт хэыцкэоуп рыцсы ахынзатоу ирхаштзом хэа. Аха арцаҕы лара лтэи иалыргейт...

Оажэак еихысхэаалоит. Сара абарт ацэахэакэа равтор, Цыгардоуп ашкол сахьталаз. Энак, харцаҕы ацэажэара дшаҕыз, сицырхагамхакэа сыкам, ссаиргылан, абасгы ғааитит: «Уара уоыза ахыткэеи, Ленин имовзалеи абара акэым, Тамшь днахыхэхэаны цыара дызцараны дыкам...» 1960 шыкэса, октиабр мзасы, хпоет кэрахымыза Анатоли Ацыныцэали сарей Москва абара хцейт. Хэарас иаҕахузеи, хныкэарагы Ашта Кацшь ала халагейт. Хнейны авождцэа ханынархагыла (ускан Сталингы амовзалеи акны дыкэан?!..) иаасгэалашэейт ани харцаҕы исеихэаз. Акыр шыкэса шыцуазгы. Ахэычы иахауа ихаштзом!...

Ацсны ахэынтқарратэ шэкетыжьырта акорректор хада Флора Герхелиа-пха илхэоит.

... Цыамбул Папаа хара хакласс акны зегы дрейтцан, дагыхаитцбын, Игын, дыхэхэаза... Икрыфарагы акыр имацын. Ахэыцкэа зегы нахаханы акранырфоз, иара урт азэазэала ибла нархыжьуа, аарла имхацэа нацишь-аацишьуан... Азаоцэагы уи дгэазымтоз ауракэхыз. Энак, арцаҕы-аазао, ашышьыхэа уи иоызцэа даарыллыцхэан, акрыфарта дныоагаланы, ыыц иааргаз абулкакэа ифалцарцы лызбейт. Астол днахартэаны гэартакгы наганы инаимцалцейт.

«Умыццакыкөан узхара ыф!» – лхәеит аазао. Ыамбул даанапшы-аапшын: «Ицегь сҭахуп!» – ихәеит. «Абаапсы уара иуфозар...» – лхәеит аазаоґы. «Еиҭа истахуп!» – ихәеит Ыамбул. Оапхьа инаитаны аазао дындөылцны дцеит, ашә ныдцаны. Уи дышцацәкьаз, ацаоы ашырхәа дцагылан, ибулкақәа зегьы игәыдкыланы, акрыфарҭа дындөылкьаны, иоызцаө рышка ифынеихеит... Убри аены инаркны цоукы-цоукы ихәмарны «Булка!» хәа инаишьҭалеит...

...Хакласс акны икан апсшәахәара зцәыуадаоыз ахәыцқәаґы. Изҭахыз урҭ апсуа аурок акнытәи рхы иакәиҭырҭәуан. Ыамбул Папаа зынзацәык иадамхарґы ицатәқәа аанижьны шҭазалшоз! «Сара апсшәа бзианы иззымдыруа нак идсырҭаразоуп еихаракґы арахь сзааз!» – хәа урҭ дрыхлафаауан иара. Оумашәа иубаша, апхын ханоурышьҭуазґы, аоныка акәымкәа, апсшәа цкьаны иахьырхәоз ианшьцәа Хашаа рышка дцон, Цакәашька. Иаха дзыдхәылозґы ианшьа Бабышь Ахашба (Чачхалиаа ираазоз) иакәын. Бабышь Ахашба, ишырхәо еипш, ибыз хны иған, оумашәақәа еиґкаанґы дцәажәон, уажәы-уажәы алаф налацо. Цхынрак аонуцкалаґы Ыамбул иапсшәа убас әарыцкьейт, хазегь иаагәахҭаратәы. Оумашәа иубаша, уи өажәак ихәомызт цьара лафк налампцакәа. Арцаоы бзиа димамзи. Зегьы бзиа иаабон Ыамбул апсышәала данцәажәоз: ипшканы, ихааны, хәҭыр ақәцаны... Ашьҭахь асталқәа анымөаңигоз изакәызи ма абыз хәа иғаз, алаф хәа иґыцуаз...

... Цабыргьцәкьаны, Папаа рҭаацәаркны зегь реиҭа апсшәа бзианы изхәоз Светланеи Ыамбули ракәын. Еспхынра рани раби – Валиеи Нурии реааибыҭаны акурортқәа рышка еыхәшәтәра ицон. Ельдинеи Нугзари ранду лкьны аоны иаанхон. Светланеи Ыамбули раншьцәа Хашаа рышка Цакәашька иргон. Уаниа, Иона, Ермолаи, Бабышь – раншьцәа жәларак шыказґы, ахәыцқәа иаха ирҭахны иахьаагылоз Ионараа ркны акәын. Избанзар ара икан урҭ иаха изыдхәылашазґы: Нели, Вова, Иура, Ламара, Полина, Фредик. Урҭ зегьы ацаракныишьґырҭшыгаз еипш, иаацоушьаратәы хкьабзқәа мөаңыргон: рыламыс, рыпату, рахәҭыр...

Еихаразакґы, изакәызеи урҭ аґаапсшәахәа инарґыцуаз. Уи иагыцъашьатәым, мшәан! Рани раби – Гугули Ионеи – Хашаа аоыцаґы рцаоцәаны ашкол акны аус рымуази; аоыцаґы Апсны зәапсазтәыз рцаоцәа дукәан. Ари аҭаацәаракны: Апсуара – цыуара иеипшмызт, Апсшәа – апсышәа иеипшмызт. Убас ихаракын, убас ицкьан зегьы.

Еспхынра абрака изхызгоз Светланеи Ыамбули рапсуара, хәарас иаҭахузеи, акырза ихаракхейт. Папаа рҭаацәараґы цьара ажәытә ажәак анырзеилымкаауазґы, рапхьаза изызцаауаз Светланеи Ыамбули ракәын...

Өажәак еихысхәаалоит. Дышцазыказ ухәарауазеи Ыамбул Папаа ма аказара ахәҭаґы. Ицъашьатәуп, ақыҭа иаазаз ахәыцы, аґыханцеи амузыкеи шака

ицауланы иеиликаауаз. Уи Москва аординатура данахысуаз, хтацөыхак шааиоулак, Третиакөвтөи агалереиахь иөинеихон. Уахьынтөи – атеатр Ду ашка. Шамаха аоператө шөахөаөцөа дуқөа рконцертк аабжьаижьынгьы шпэзалшоз. Третиакөвтөи агалереиа акны уи саатла усумтак аөапхьа дгылар илшон.

Цьамбул Папаа абаохатөра мөхакы тбаа змаз уаоын. Уи гөыла-псыла дпирик дуззан. Мыцхөи дзыргөаөиуаз цөанырра дукгы дыршако даман, ацөыргаха дахьымзеит умхөозар. Ицстазара ацыхөтөантөи ашыкөскөа рзын, ацсра иацөынирхаз хаибашьцөа хамтас иртаз агитара, угөи өнакаауа иаирхөон, ихата иапцтаз ашөа ссиркөа анцаны...

Ацсны Ахөынтқарра акьыпхь аоны адиректор Роман Аргөын игөалаиршөоит:

...Ханеибадыр аөны инаркны Цьамбул Папаа зөгы бзиа даабөит. Харт класс акны иөидтөалаз зөгы ешьөи өхөшьөи реипш акөын усгы хшеизыказ. Аха иара лымкаала даабон, убасцөкьа дахьыкан иара ихатагы. Икалап уи казцоо Көачаратөи ашкол акынтө дахьааз акөзаргы. Уака аурыс школгы акыртуа школгы ыкамзи. Амилат рацөа еиламзи. Хара хкны өыц иаадыртыз ацсуа школ-интернат акөымзи: арака хара хнапала иөитөахаз ацлакөа инадыркны, зөгы-зөгы ацсыуала икөыпсычхауан. Ацсны акөакькөа зөгы ркнынтөи иреигьыз ацөцөа лыпшаахкөа реиха анапгы зтахыз арака излеидкылаз ала, урт азөи цьара

дацахар калозма?! Дубарын зхы- зыцсы мацара иашьтазгы. Аха Цьамбул Папаа ус дыкамызт. Уи аматөаркөа зөгы өипшны ицааиуан. Алитература бзиа ишибоз өипш акөын аматематикагы дшазыказ, өгыртгы убыс... Дырмаит Гөлиөи Иван Папаскьыри рөымтакөа ханырхысуаз, Цьамбул ана-ара ихы нахадкыло изеилымкааз ажөакөа дрызцауан, өихаразакгы ажөйтө ажөакөа. Урт уи иакөым, иара харгы ианхьыцөгьахөз ыкан... Хыхь ишаххөаз өипш, Цьамбул аматөаркөа зөгы өипшны дырзыкан, аха аматематика оумашөакөа ибзианы ицааиуан. Ус иказ ацөцөа мацмызт хара хакласс акны, иагьацхрауан. Аха цөоуки-цөоуки рапхьа дара рвариант хасабны иалгар акөын. Цьамбул ус дыкамызт. Уи рапхьа иаха ипсыөкөаз дрыцхраар акөын, нас ауп иара ихазы ахасабра даналагөзгы.

Излаадыруаз ала, Көачара Цьамбулраа рьюны дыюнан өгрнырцөынтөи мацура иаарышьтыз Доменти Мгалоблишвили. Уи иөныка дцаны даацыпхьаза, лассы-лассы дшымцөзгы, шөкөык-шөкөык ааимгар иузомызт. Аха изакөйтө шөкөкөоу роуп иухөаша. Ацсны атоурых өилазхөоз акыртуа царауаа рышөкөкөа. Зны урт акы Цьамбул иманы дааит. Азөгы имырбазакөа өимданы апхьара хшаөыз, иаахатцырдыраан, арцөцөа ихамхны иргөит. Гөгөалацөкьа хгөахөаныртцөит: арт рөызцөа ашөкөкөа шөара макьана шөрыпхьар калазом, урт ртак казцо ацарауаа ыкоуп хөа. Аха оумашөакөа

иубаша, дара ҳарцаюцәа еимакны ауп ишапҳъазгы...

Убас иказ рзы акәһап Расул Гамзатов изиҳәаз:

В журнале о тебе стихов не приняли опять:

Сказал редактор, что народ не станет их читать.

Но, между прочим, тех стихов не возвратили мне:

Сказал редактор, что возьмёт их почитать жене.

...«Хара ҳ-Рокфеллер иҗа!...» – ҳәа акәын Цъамбул Папаа зеггы ҳашишьтаз. Цабыргыцәкьаны уи иҗаацәа Кәачараа зеггы иаарылыҳәхәо акәын ишыказ. Иани иаби лассы-лассы рычкәын ибара ианаауаз, ҳазеггы ҳзыҳәан ныҳәак иаоызан. Хгәырғьацәа ҳнарпылон уи иоызцәагы. Даргы рычкәын иапҳъа ҳара ҳакәын иргәыдыҳәхәаланы игәыдыркылозгы. Нас рмашына цыю-цыю ашәкәа аартны иҗыргон, иҗыргон... Ачашә инаркны акамбашьхырцәы ақынза, иарбаныз уи иҗымцуазгы... Ааи, хгәырғьацәа ҳарпылон, аха нас хгәы хъаауа инаскәагон урт. Убас иахзыкан зеггы. Пытрак ашьтахь, ант дара рацкысгы рыфатә ссиркәа гәхъаахго ҳаналагалак, ҳнеины х-Рокфеллер иҗа ҳнаикәағгон зеггы: «Игәхъаахгеит ура! Ианбаауеи Нурии Валиеи?» «Сани саби ракәу, акамбашьхырцә акәу игәхъаажәгаз?» – дҳахлафаауа җааиҗуан иаргы, аха инацитгон: – Урт уаҳа араҳь иаазом, ҳара дара раҳь ҳамцакәа!...» «Ма-ап! Ианбаауи, ианбаауеи?» – ҳаикәацуамызт ҳара...

...Акоммунистцәа рхаан зны Қарт фатәыла еиҗкәзаап. Икамлеит реиҳа ирҗахыз: ашьақар,

ачашыла, ашьаҳариа... Ус, иаалыркьаны амагазинкәа зеггы дыртәит, рхәеит. Изакәызеи? Индиа апрезидент Цъаваҳарлал Неру уацәы Қарт даауеит, рхәеит. Аха уи енак акәын Қарт даныказ, адырәаены зеггы нцәеит... Убри аены инаркны Қартаа зеггы еидгыланы ихәхәон рхәеит: «Неру данбаауеи? Неру данбаауеи? Неру данбаауеи?» – ҳәа...

Арцаоы-аазао, акласс анапхгаоы Ирина Оардан-пҗа.

...Есть люди, при упоминании о которых светлеют лица. К ним относится Джамбул Папава - один из лучших и любимых моих учеников, и говорить о нем в прошедшем времени очень трудно.

Перед глазами у меня живой, любознательный, тонкий мальчик, который прекрасно учился, глубоко чувствовал и любил литературу.

Он поступил к нам в 1960 году, в 7-ой класс. Мы только открыли школу-интернат и набрали детей с 1-го по 7-ые классы.

Я же только со студенческой скамьи и стала работать у них воспитателем. Я и мои коллеги были молоды, неопытны, но были полны сил, энергии, у нас было большое желание работать с детьми. И мы работали, общались с ними, воспитывали, любили их, и они платили нам тем же.

Мое внимание сразу привлек худенький мальчик с

любопытными глазами. Он был намного развитее остальных.

Наши дети, поступая к нам, совсем не были знакомы с дошкольным воспитанием. Мне приходилось читать им сказки Пушкина, стихи Чуковского, Агнии Барто и многое другое, что дети учат в детсадах. Они, как губка, впитывали то, что мы им давали.

Джамбул был развит не по годам. У него были прекрасные родители, которые занимались воспитанием своих детей.

К сожалению, я не преподавала у них. Первые годы я была воспитательницей, потом уже стала преподавать. Но это не мешало мне общаться с детьми, помогать им усваивать материал. Джамбулу давались все предметы легко, особенно точные науки, но он любил и литературу. Он часто подходил ко мне: «Ирина Анатольевна, послушайте, как я знаю тему». Я же старалась, чтобы он глубже усвоил материал.

Приносила ему интересные сведения из жизни классиков русской литературы. И он читал с интересом все. Он давно определил свое призвание стать хирургом, но я ему внушала, что интеллектом должен обладать любой человек, какую бы он профессию не избрал. И русская классическая литература в этом большое подспорье.

Мне было приятно, что он чувствует литературу и читает ее.

Природа наградила Джамбула редким качеством - интеллигентностью. Это дар, который в человеке или он есть, или его нет, изобразить его невозможно.

В этом утонченном мальчике очень сильно было развито абхазское начало - менталитет. Он нес его в себе с достоинством. Это выражалось в прекрасном знании абхазского языка, в высокой культуре речи: слушать, когда он говорил по-абхазски было одно удовольствие. Он знал все тонкости абхазского этикета, никогда не оскорблял девочек, высоко ценил и почитал свою маму, своих сестер.

И вместе с тем он был шустрым мальчиком, который играл в футбол, баскетбол, дрался, вместе с другими сбегал с уроков.

Джамбул был щедрым мальчиком. Все с радостью ждали его приезда из дома. Он тут же делился со всеми тем, что привозил из дома. У наших ребят была традиция ездить по субботам друг к другу в гости. Много раз бывали и у Джамбула, где гостеприимные хозяева с радостью опекали ребят. Джамбул любил друзей и умел дружить. До сих пор наши ребята не бросают друг друга, всегда приходят на помощь, если она вдруг понадобится.

В школе часто проводились вечера поэзии, что очень развивало ребят. Это был праздник в школе.

Джамбул в этих вечерах принимал активное участие. Школа была нашим вторым домом - для нас и наших детей. Мы до ночи просиживали там, отдавая все силы

детям. Мы учили их манерам, правилам поведения. Воспитывали их, но и сами учились у них самым тонким правилам абхазского этикета.

Джамбул много рассказывал мне о своей семье, особенно трепетно он любил маму.

Мы с ним дружили.

После окончания школы каждый год 2 февраля все наши выпускники и мы учителя, собирались в школе. Как только появлялся Джамбул, ребята в один голос восклицали:

«О, любимчик Ирины Анатольевны идет!» Мы долго с ним общались, мне все было интересно: каким он стал, как работает, как растут его дети.

Помню, как-то привезли в школу саженцы яблонь. Пошли все сажать на территории интерната, за школой. Мы с Джамбулом посадили одно дерево. Прошли годы этих яблонь давно нет - постарели, высохли. Но, когда бы я ни приходила туда, я обязательно шла на место, где росли яблоньки Джамбула. Слезы наворачиваются на глаза, когда я вспоминаю своего дорогого мальчика.

Прошло время. Вот и последний звонок. Спускаются по ковровой дорожке наши выпускники. Смех, слезы. И разъехались наши дети в вузы. Джамбул выучился, стал хирургом. Работал в Ткуарчале. Я все годы следила за ним, и мне было очень приятно слышать, как он растёт.

Однажды я попала в Ткуарчале в больницу, навещала родственника. Смотрю, из операционной выходят хирурги и вдруг один из них подбегает ко мне обнимает,

целует. Это был Джамбул. Все недоумевают, а он, поворачиваясь к ним, говорит:

«Это моя любимая учительница Ирина Анатольевна».

Я, конечно, воспользовалась случаем и спросила его коллег и глав. врача, как он наш Джамбул, наш интернатовец?

Мне очень приятно было слышать, как о нём отзываются, а самое главное, помимо его профессиональной деятельности (грамотный хирург), в нем ценили его человеческие качества, его интеллект.

Не прошли даром наши уроки воспитания.

Это было очень приятно.

...Ишпыкәу уара абри ашьхыц еицш далхәхәа ихала дшаауа, уаха ҕыза димазами хәа ргәалақәа рыба ихубаало итаацәа шицылоз, цсшьарамшк аены иҕызцәа ицны аоны дынкылсит Цьамбул. Атаацәа ргәырғара хәаак амамызт. Рыцкәын дырхаштны, иҕызцәа ирзырура рыздыруамызт. Абырсааткгы изуццәаз иазцааит. Роман Аргәын, Заур Бытәба, Леонид Накоциа... Иахьдыртәара рыздыруамызт. Афатә қахцаанза хәа иааинырсланы акы иадырцхаит. Цьамбул Папаа аинтернат аәтәи иҕызцәа, Кәачаратәи исасцәа дахьқәа рацхәа днагыланы, иманы иҕынеихеит, рынхара дырбо. Цабыргыцәкәаны уи иҕызцәаггы ақыта иаазаз ракәымзи, бзиаггы иказ цьюуку ирыхшаран, аха арака ирбоз акы ирзадкыломызт. Нури Папаа, иаб игәы итаз анхара цша

аифаара данахырмагза, абас акэхарын уи икаитцарц
шитахыз хэа есены акака адитон. Ипацэа ыыца,
ипхацэа ыыца азхара иафымзи, урт рвызцэеи рпызцэеи
шакааы азыпшыдаз ари аоната!..

Рышьхымза гэара еыуаф дышзакэымшозггы,
аежьра аазхыоло рбахча хыдхэо ишгылазггы,
исасцэа иман ахшырахь ифынеихеит ацшэма.
Ишнеиуаз рзыхь иныепынгылеит. Уи ахапшыа
итачапань икацан. Ахьтэы цсыз хэыцкэа
еибарлацэкэуа аца бырлашцсара итахэылмызуан.
Афышэт хэыц тыртэааны, ацсы агэы икылахо, алакар
ианыланы ахьхьахэа адггыл ианныкэтэалак, ох гэышыа
дырөөгь сара стэы рыцха ахэозшэа, абга ааитцыхны
афынанахон, ацсабара иаханатцаз абжыы ссир ахылцуа.
Ацшэмацэа рыюны хаара-бзаара азааго, игьежьюа ионан
азы, аха уи ихэынчаны иаагаз акэын. Аныхтэ акэын.
Азыхь ашка иаауан урт гэырғыацэа, ахьтэы цсыз
хэыцкэа рыфатэ шааргоз еипш, напы цкьала азыржэтэ
хыртарцггы.

Азыхь хэыцы ахьхьахэа,
Ицоит ахахэ пхьахэхэа...

- Фааитит ачкэынцэа руазэы, уи уажэггы ибла
изакэымго дахьгылаз. Нас иеааларкэны инапы
аазэзэаны, иуацсэы нацышь-нацышыны фамоакэак
налбаайдан, игэы ацсаца нкыднацеит.

– Уа-а, агыама жэбеи, изакэытэ рыжэтэ цьбароу
жэбап! – даеа уаоакэак иыызцэа рышка афынеирхеит
уи. Ахьтэы цсызкэа рапхьа мацк иаашэазарггы, урт

шпырхагакэаамыз дырны, ргэкэа ртынчны рус иафын,
ахапшыа зтыршаз азыхь бырлашцсара иташыкыруан,
иташыкыруан...

Азыхь рыцсы шахьыхэхэазггы, акэапеи
нхыршэланы, инапырцит ачкэынцэа. Иааины
инадгылеит ацшэма иахаггы бзиа иибоз азлагара.
Ахатэы злагара хэыцы, мыцхэы идуцэамкэа, ацшзара
икны иаго, гэеихасала агыдра оаганы, цсатэ кауарла
ихыбны, хаи ухэар ишныкэпраара ахыухэа алагара
иафын уажэы.

– Пыхьа харт азеипш злагарахь хныкэон, аха уажэы
хгэылацэаггы арахь лагара иаауеит! – ихэеит Цьамбул
дазгэдунь. Аеухэа зыетаршэны хакэыла илеиуаз азггы
уажэы-уашьтан абарбал апарцитакэа намыккыаны
иагаратэы убас иарпыруан, алу хэыцкэаггы ахэитцэ-
ахэитцэ хэа алукар ашылагэза тарыцсон.
Лахэарцаракэакгы арт асасцэа шшэартамыз анырба,
инаскыаны ачыкьра илатэаны иаацшуан.

Уа-а, уалга, уалга,
Сақэ сапыншэа улага...

– Фааитит ани ажеинраалакэа иаха зэы рызцоз
роыза. Алу шытхысааны илагон. Алу ду гьежьюанацы...

Ачкэынцэа амарда икыдланы ишааиуаз, макьанаггы
икьуа игылаз рца инавалеит.

– Анхааы бзиа ажэи афеи еикэипсозароуп! – ихэеит
урт руазэы.

– Итоуггы хьоежьюп, аха ахаца шэахэапши! –

инарыдитцеит даеазэы. Аца хэажэ быцала ишышны, ацътэ шыапқэа ацагылан, қсатэы қауарла ихыбын, ашэқэа џба фан. Ахэынапқэа зтамларц азы ашыақақэа аихатэ қасқэа рықэцаны иқацан...

– Азэы иихэаз жэдыруоу? – фааитит уаанза ажэак мхэазо, зызхара иззымбо аца иахыацшуп рџыза.

– Иихэазеи, уара? – инеиџацшы-ааиџацшит зегыы.

– Анхаџы иагья ица ирхэычыргыы, ашэ икалац талартэ икаицоит!.. – ихэеит иара.

– Уанацьялбеит, хазхэацшуа аца зақароу умбазои? – ишиашаз иеиликааит азэгыы, ачча изнымкыло.

– Цьябаа ду зцу аца ду – абарақятра дугыы ацуп! – ихэеит ахқатэи, ажэа «ду» днақэыгэгэа-нақэыгэгэо...

Нури Папаа иџны азна ауаа шыџназгыы, ргэылацэагыы аарыдгалан, асасцэа рахатыр аќынтэ, еикэшаны астал иаахатэеит. Ачеицьяка азқазацэа дуқэа шықазгыы, астал аџаацгара знапы ианырцаз Цьямбул ихата иоуп. Уи асасцэагыы иаргыы ацэца хэыцқэа рыла иддыркуан, ирыдырцаломызт, ауыха уаќа ишаанхозгыы. Цьямбул абраќа даацшит, игэылацэа рымацара раќэымкэа, дара итаацэацэќагыы ирымбацыз азэ иакэны. Убас астал џаацигон, уажэы-уажэы алафқэа налацаны, рќятеиах ццэо: ацсышэала, агыршэала, урысшэала...

Уи уажэы-уажэы ацэы назлеицоз ани Егырнырцэынтэи иааны Кэачара амац зуаз рысас иакэын, Доменти Мгалоблишвили. Ацэы наилаицон, аха хатыр наикэцаны, ишлара гэатаны...

– Цьюк «хэырп» шэафыз, цьюкгыы «пырф», аха саргыы акы нашэасхэалап – иажэа дналагеит атамада иатэцақэа русушыа игэацханы. – Цсыуа нхаџы дук имхырта дтагыланы агыруа иеага ф-ќаќа ду ихы иаанќыо арашэара дафын. Ацсуа иќаф ќацаны, иарбан еимтахароу дахыыќаз уара идыр, акыќыхэа дшэышэуа, иегыы амгэацэа цыршаауа, дааины арашэаџ дааидгылеит. «Иахыа сгэалаќара даара ибзиоуп. Иааухэо зегь ќаццоит, узыхэозеи?» – арашэаџ ихы наикэикит анхаџы. «Акгыы сахэом – акы-затэык ада?!» – иблақэа аацйрхахеит агыруа. «Иутахузеи, уара?» – иеышыќыл днангылеит анхаџы. «Адгыыл!» – ихэеит агыруа «Уеага зымџа инарсны, ишумчу уыџ. Уахыынзасцо уара иутэуп!..» – ацшахэа зегь наиирбеит анхаџы. Деилагеит агыруа. Дзыцшуагыы дыќахызма, имч ааиџбатэны длыцыббны дыџит. «Ыла дхыс-хысуа дишьтан ацшэамагыы: «Уеиха, уеиха!» – хэа ибжыы наикэырго. Деиханы ацара дафын арашэаџгыы, кыргыы днеихъан, аха шаќа узгозеи?! Уаха илымшакэа, дынцэыцаххны дагыќахаит. Уиафгыы даанымгылакэа, иахыынза илшоз инапы еицыхны анышэ илалаирцан: «Ат-ќаќ!» – ихэазаап, ицсгыы ааихыцит, рхэеит, гэаќ...

Рќятеиах ццэо аччара иафын сасгыы-ацшэымагыы. «Уанду уара дукэыхшоуп!» – лызхара длызбомызт ианду Кэакэала Бебиа-пхагыы.

– Саб угэы ќаццеит, уажэ сангыы лгэы ааќахамцар лгэы иалсуазар акэхап, – џацхыа иааирзыроит Цьямбул

Папаа. – Хэышқәса җара азэы дааимбазо, абнаршэыра илаханы иҗаз аҗсыуак, җнак аиқәара ду дылаланы пҗэыск дшааиуаз илапш налықәшэеит, иҗашьаны лара лышкагы дысит, рҗэеит, иаргы, ларгы мыждак лакэымкәа дыҗамызт.

«Хэышқәса раахыс иумбацыз узаазгеит!» – лҗэазаап, лышэырҗаҗара зегы җеигэыдырәеаланы.

«Абышҗа шжаабгама?!» – иҗэазаап иара агәаҗгы, апыш-пыш дыччо.

Аччара иаҗын сасгы аҗшэымагы.

– Сгэы җоуҗаҗәҗеит! Уан уара дукэыхшоуп!.. – лысасҗәа ирзылура лзымдыруа дырхаҗаҗгон уи иан Валиа Хаш-пҗагы.

җабыргыҗәҗаны, иҗааҗеи игэылаҗеи рымаҗара ракэымкәа дара иызҗәагы җыҗбарах дырбон уха җамбул... җамбул Папаа.

...Аҗсуаҗас раҗәак иахыпшзам азын, аҗамзаара шыҗасҗоит. Аҗааҗәара саналалаз акэын. Октиабр мзазы ачара руан. Ашьаҗа еиҗәа ду аҗны итәаз Акәатәи асасҗәа раҗхьа инаргыланы, ашәкэыҗоҗәа, аҗарауаа, аҗәлаҗәа зегы, аарзыроны, җамадас Иван Гамсараҗ-иҗа Амҗба далихит саб. Уи иара иабхэынҗәа дреиуан. Иван Гамсараҗ-иҗа Очамчыра араион ахадас дыҗан. Аҗсны иеиҗырдыруаз уаҗын. Напеинҗьарала иҗылеит зегы. Уи астал агәҗа дахьахатәоз наҗ-ааҗ иддыртәалар акэын аҗнаҗа иалахэыз, насгы иара ишьашәалаз ауаа. Иааган

иагиддыртәалеит: иармарахь – Радион Бебиа, иарҗарахь – Нури Папаа. Иван Гамсараҗ-иҗа иуаодура анаҗсангы, аҗеитыпш ду змаз уаҗын, уаҗааамсҗашәан, аҗәазын иҗыба дҗаломызт, саси аҗшэымеи пату рыҗәҗашьа бзианы идыруан, арыжәтәгы җаҗыр аҗәҗаны ижәуан. Иара убасҗәҗа акэын ишыҗаз уажэы наҗ-ааҗ уи идтәалазгы – саб иашьа иҗеи саб иахәшьа лҗеи. Иахаразакгы – Нури Папаа. Уи ишаххәахьоу еиҗш, оумашәәкәа дҗаҗа пшзан, иҗеитыпш бзиан, аҗәа-хаа ихан, данҗәажәозгы, анаҗьалбеит, җыҗрак даҗымҗуандаз ухәарын. Уи гәазымҗоз иакэмызт Иван Гамсараҗ-иҗагы. Аҗыҗегь абраҗа ибзианы иеибадырит, бзиагы иеибабеит. Дара-дара җаҗыр еиқәҗо, сасгы-аҗшэымагы назаза ргәаҗәҗ иаанхо, җаҗыр дугы рықәртҗеит.

Мчыбжыкгы җҗа имҗыҗкәа, Нури Папаа истол дахатәаны аусура дшаҗыз, аҗел абжы геит:

– Нури Шьару-иҗа?! – ибжы гәаҗаза изузымдырхуази Иван Гамсараҗ-иҗа.

– Иван Гамсараҗ-иҗа, хашәзызыроуеит! – дгәырҗаҗәа җааитит Нури Папаагы.

– Украинантәи асасҗәа-дахькәа сҗоуп!.. – иаразнак аус ашҗа диасит араион ахада.

– Сааҗк азара сышәҗоума?! – ахәара җаиҗеит Кәачаратәи арҗыс.

– Сааҗки бжаки усҗоит! – даахлафааит араион ахада. Сааҗки бжаки ахьырхәаз, даәа җыҗкгы

инахықәхәаны, уажәшьта иаалар цәгьамызт анырхәоз амашьынақәа еишьтагыланы, Нури Папаа имзырха ашьацра пшқарах илаланы рәаархеит.

Асасцәеи ашәмацәеи еилатцәаны ашәшәқәа анааибырхәақәа ашьтахь, Иван Гамсараҭ-иҭа ашәма ду Кәәкәала Бебиа-пҭа дналыдгыланы ихы лирдырит:

– Ди, сара, Кәтол шәыюны ионагылоу бҭаца лашья соуп. Дәәакала иухәозар, Хәамҭа Бебиа иабхәында соуп...

– Зегьы здыруеит, уара сукәыхшоуп, аха сыпхашьяны сықкәынцәкья иасхәазомызт... – ашәшә карцәо фәалтит Нури Папаа иангы.

Амзырха пшзеи, анхара еиҭкааи, аҭаацәара бзиа рысасдкылареи шьаршьоз, еиманы аубатәи аихагыла азал ҭбаа-ҭыцә иныюналаны, цыс-хшы згымыз ачеицьяка ианынахатәа, шьта уаҭа ирхәоз рәашәомызт Украинатәи асасцәагьы.

Убри аены инаркны, лассы-лассы акәымзаргы Очамчыраа реиҭа изцәыпхашьоз сасцәа дахьқәак анырҭаауаз, Кәачараҭа, Нури Папаа ишҭа иман иҭааихон Иван Гамсараҭ-иҭа.

Абзиа зегьы дырҭахыуп-тәа!

Халзызырөып Цьамбул иахәшьа Светлана Папаа-пҭа:

– Иван Гамсараҭ-иҭа дуаюылашан. Иҭеиҭыпш ссир иашьашәалаз ауаюра дугьы илан. Рапхьаза иргыланы уи Аҭсны дапатриот иашан. Ажәәфы мацара акәымкәа, еснаг аус акны гәгәала ихы ааирҭшуан. Иван Гамсараҭ-

иҭа ибзоурала, Аҭсны антыц еиуеицшым ақалаққәа рҭкны, хара хәарацәа ирацәаюны ацара рҭон. Львовтәи амедицинатә институт акны мацара ацара хҭон оажәа-оык инареиҭханы: Фаина Асабуа-пҭа, Саид Лакоба, Даур Гәыргәлиа, Тата Адлеи-пҭа, Резо Зыхәбаиа, Валери Киут, харт х-оык – Цьамбул, Ельдина, сара. Ус шаҭаюы?!

Иван Гамсараҭ-иҭа, хәонаҭа тәартас-гыларҭас измаз, хҭаацәара иазааигәаз уаюын. Харт зегьы хшьапы ханықәиригыла, хәхьибалак дхалаәхәо хәаигәыди-хәхәалон. Хгәыргәра хәаак амамызт харгы, абас еицш иҭказ ауаю ду дахьхәмаз.

Иван Гамсараҭ-иҭа гәгәала данычмазаюха, адонартә шья хьшәашәар хәа дшәаны, сашья Цьамбул иҭырҭа цыба иахьҭаз, игәы иадрьгәгәаланы ирҭхо акәын, ҭкарчалынтәи Акәака дшаауаз. Цыдала хара хҭаацәара ихьяадуны ирзыҭалеит Иван Гамсараҭ-иҭа Амҭба иҭсра. Уи хара хҭаацәаразы илиршаз оумаза ирацәоуп; хара хзы мацарагы акәым... Очамчыра араион акны, иара Аҭсны зегьы ағьы, акыраамҭаза уи ргәаца дҭыцрангы дыҭказам. Избанзар Иван Гамсараҭ-иҭа иоызцәа, Аҭсадгыл апатриотцәа дуқәа, зхы зырымгазакәа иара аҭеицш лаша иазгылаз, лассы-лассы иизом.

Сара сашья Цьамбулгы, иҭсҭазара ацыхәтәантәи амшқәа рзынза, Иван Гамсараҭ-иҭа иҭаацәара хылапшрада иаанижьюамызт...

Ауаюы ижелари идгылы рзы ак ҭаитцарц азыхәан,

раҗһаза иргыланы дыказароуп иара ихаҗа, дыказароуп дығәғәаны. Нурии Валиеи рыхшара х-шык аҗақымҗара иазыркит. Аҗсуаа хҗкны ишаҗу еиҗш, аоны дааныркылеит урт рычкәын еиҗбы Нугзар. Уи Акәа ақыҗанхамәатә институт дҗарҗеит. Иаб ишьҗра дықәларазы, даҗшәыма бзианы рыоны ашә ааиртлараҗы.

Ани аби, дара ишырҗахыз еиҗш, аҗстазараҗы рықәманшәалахеит. Уара уанбзиоу – зегы бзиахоит-тә! Уажәы Львовтәи амедицинатә институт аҗкны аҗара рҗон Цьамбул Папааҗы, иахәшьҗәа Светланаҗы, Ельдинаҗы. Абар, рыстудент шықәсы бзиахәқәа ргәаларшәо, урт рөызҗәа ирхәауа.

Аракетатәи архәҗақәа Акәатәи рсанаториа аҗақым Фаина Асабуа-җҗа:

– Джамбул Папава окончил Львовский государственный медицинский институт в 1972 г. Там же прошел интернатуру по урологии на кафедре урологии при мединституте, одновременно занимался анестезиологией и реаниматологией. По приезду в Абхазию, Минздрав республики распределил его в Квезанскую больницу г. Ткуарчал, которая в дальнейшем была реорганизована в Ткуарчалскую ЦГБ. В то время в городе отмечалась большая нехватка медицинских кадров, врачей, и Джамбулу пришлось заниматься не только урологией, общей хирургией, но и анестезиологией с реаниматологией.

Фактически он сутками находился в больнице, а иногда дежурил на скорой помощи. Для очередного повышения своей квалификации Джамбул уехал в Москву, где с 1976 по 1978г. прошел ординатуру по онкохирургии.

Затем он был направлен зав. хирургическим отделением в Очамчырскую ЦРБ. В 1981 году вновь вернулся на работу в хирургическое отделение Ткуарчалской ЦРБ старшим ординатором. С 1989 года был назначен зав. хирургическим отделением. Он был не просто высоко квалифицированным специалистом, но и опытным организатором здравоохранения. В отделении весь коллектив относился к нему с уважением, начиная от санитарок до врачей за его порядочность, добросовестность во всех делах, справедливость и человечность. Руководство больницы и города оценило все это по заслугам, неоднократно награждая его почетными грамотами.

Особенно теплые человеческие отношения сложились у Джамбула с главным врачом Ткуарчалской ЦГБ Алексеем Иосифовичем Бганба, отцом его будущей жены. Когда Алексей Иосифович заболел и ему пришлось делать операцию, Джамбул давал наркоз. После окончания операции, больной не смог самостоятельно задышать, многие уже отошли от операционного стола, считая, что нечем ему помочь, и только Джамбул не отступился, проводил

реанимационные мероприятия до конца. Рукой разбил стеклянный шкаф, чтоб достать инструменты, необходимые в данной ситуации и Алексей Иосифович ожил. С тех пор он относился к Джамбулу, как к сыну.

Его замечательные профессиональные и человеческие качества наиболее ярко проявились во время Отечественной войны народа Абхазии в 1992-1993гг. Джамбул был назначен начальником хирургического отделения Ткуарчалского госпиталя, а затем и главным хирургом Восточного фронта. Ему пришлось организовать всю хирургическую службу фронта, начиная от приема тяжелобольных. Особенно тяжело приходилось в дни наступления на Восточном фронте, когда раненные поступали в большом количестве. Тяжелый самоотверженный труд лег на плечи врачей-хирургов, операционных медсестер, медсестер приемного отделения, санитарок. Ему приходилось стоять за операционным столом по 10-12 часов подряд. Раненные поступали с тяжелыми комбинированными травмами, что не встречались в мирное время. Но Джамбул был талантливым хирургом, он мог оказывать необходимую квалифицированную медицинскую помощь, возвращал раненных бойцов в строй. Причем, всё это происходило в условиях блокады, когда не было света, не хватало медикаментов, перевязочного и шовного материала.

Во время наступления на Ахалдабу был ранен мой племянник Игорь Миквабия. Ранение было тяжелое, в

левую голень, были разорваны все сосуды. Думали, что ногу не спасти, но Джамбул сумел сшить сосуды, сделал чудо. Такого уровня операции под силу только опытным микрохирургам, в хорошо оснащенных крупных клиниках. Джамбул умел совершать невозможное. И таких примеров можно приводить множество.

Некоторых раненных, после лечения в хирургическом госпитале Ткуарчала, из-за тяжести состояния для продолжения дальнейшего специализированного лечения направляли на вертолете в головной госпиталь в г. Гудаута.

Своим патриотизмом, самоотверженным трудом Джамбул сумел объединить весь коллектив госпиталя. Рядом с ним, плечом к плечу, стояли хирурги из различных районов Абхазии: Даур Гургулия, Маврик Чагава, Вова Шамба, Владимир Квеквескири, Михаил Немтинов, Олег Немчинов, Максим Шаповалов, Нодар и Омар Миндиашвили, Роберт Сакс, Владислав Кучуберия, Зураб Миквабия. Вместе с ними работали операционные медсестры: Цвижба Алла, Садова Рая, Ачба Нона, Барцикян Тамара, Квеквескири Тамара, Адлейба Манана, Кацуба-Кварчия Диана.

За заслуги во время войны Джамбул был награжден орденом Леона. Он и его жена, врач Венера Бганба, которая также работала в войну в госпитале, переносили тяготы войны вдвойне тяжело, потому, что были разлучены с детьми. Их маленькие дети находились у

родственников в России. После окончания войны Джамбул работал хирургом в республиканской больнице г. Сухума.

Перенесенные испытания, тяжелые физические и эмоциональные нагрузки отразились на состоянии здоровья.

В моей памяти воспоминания о Джамбуле всегда светлые. Все наши студенческие годы прошли рядом. Когда я после окончания мединститута попала на работу в Ткуарчал, Джамбул продолжал опекать меня как сестру, помогая в решении сложных врачебных вопросов, не только профессиональных, но и повседневных. Для многих людей, друзей и родственников, он остается человеком с большой буквы, интеллигентом, абхазцем, хорошим отцом и мужем.

Его дети, Элисо и Лаша, тоже будущие врачи, с гордостью произносят имя своего отца - Джамбула Папава, патриота своей Родины -Апсны

Аракетатәи архәтәкәә Аҕәәтәи рсанаториа аиҕабы, Урыстәыла Афедерациа зәәцсәзтәыз аҕақым Саид Лакоба:

– Цьамбул иаб Нури Папаа сара ибзианы дыздыруан. Ауаҕы разы, ауаҕы хаа, зҕыба акапей таны иувымсуаз хаҕа наган. Аби пей еиҕшымкәан, аха асцәкәа еизааигәаз сара исыздыруам. Аҕсуаа ишырхәо еиҕш, Цьамик игәы ааигәаны икыдын, ауаҕы

дрыцҕаишьон, амаҕ азыхәан илабжышкәа аахаддылон.

Цьамбул Папааи сарей хәхьейбадырыз Львовтәи амедицинатә институт аҕны ауп. Раҕхьаза иргыланы, уи игәрагаз ҕызан, ауаҕы изын ихы деигзомызт. Изаазарызеи, Мраҕашәаратәи Украинаа – уаа леишәәцәгьақәоуп, амилатҕы еилырхуеит. Аурыс бызшәак аараханы рзычҕауамызт, хара хшоурысқәамызгы, хазлацәәжәоз иара акәымзи! Изхысхәаауа, дарей хәрей лассы-лассы аиҕаххракәагь хрыкәшәон, аисрақәагьы. Абартқәа раан избахьадаз Цьамик Папаа ма дшәо, ма цьара игәы еиҕасуа. Амала уртқәа иҕахымызт, иҕахьцәкьамызт. Еснагь иеыззикуаз ажәахаала аус аҕыҕ ақәцара акәын. Иагьицааиуан: абызхаа иҕамзи!

Оумашәа иубаша, Львов аҕара ахьаҕцоз еиҳаразакгы хәазмырбуаз ақырт студентцәа ракәын. Икалап хәинститут анапхгара харт лымкаала иахьахылацшуази, хәтыр ахьхәкәырцози иахыбаауазтҕы. Хәаиҕаххыцыцхьаза, аисракынза хнамгакәа, ихьтәы цапханы иаахазцәырцуаз Цьамик Папаа иакәын.

Аҕснытәи астудентцәа шамаха ныхәак аабжьахажьны шҕазалшоз. Ҝнак, зегьы хамчкәа еилацаны, асталрхианы, атәара хәыназахуан аамтазы, қыртуа чкәынак дааоналан, днәин ахаҕы днатәеит. Цқьа атәахагьы хамтакәа, ацәца аашьтхны, ибжы неицихит: «Иахьатәи ақыртуа стол зызку...» Уаҕа

имырхәакәа абырсаатк днеицралеит астал аназараҕы итәаз Даур Гәыргәлиа: «Раҕхьаза иргыланы уара иааҕхьам сасуп. Саҕамзааит, аҕсуаа асас бжь-насыҕк ицуп, рхәоит. Бзиала уаабейт! Аха унеины ухала астал ахаҕы утәоит, аҕшәмацәа атәамбазакәа, ацәцаҕы уара ишьтухуеит. Насҕы ари қыртуа столзам, аҕсуа студентцәа ирчеицъыкоуп...»

Ари ичхауа дыказма, ани – «иааҕхьам асас аҕатар иацкысҕы деицәоуп.»

«Аҕсны Қырттәыла ауми уара, изакәызеи узлацәажәо?!» – араҕаҕы хҕәы цызцәахьаз ажәакәа рәааирхеит уи акәымыҕкәа рылыхәхәо. Зегы астал рхаштны, имеибарҕсыр ада цсыхәа рымамкәа, дааоналеит Цьамбул Папаа. Уиакәхеит. Зегы-зегь «иуанҕа» рыхьшьуа иҕааихан, асасҕы ихәҕаз наиахәаны, аҕшәмацәаҕы аартынчны – аныхәа ныхәацас ағынаирхеит.

Сара сашья Шамил Лакоба, Акәа иҕакҕхькәроу амацурақәа ркны акырцъара аус шиухьазҕы, аонынтәи ацхыраара маҕны исоуан. Насҕы апышәаҕь зластахьыз ала, аҕақымцәа снаряцәажәаны аусураҕы салагеит, сцара сеахаршәаланы. Аус зуан аҕақымцәа срыцны: «Ацхыраара ласы» акны, алабораториакны, ахәшәкәа ахәеихыршо... Цьамик зны днаганы исырбейт. Уи, хәарада, иахәшьцәаҕь иарҕы хыкны ишыказҕы, рани раби рхы иалмырҕшкәа, ацхыраара бзиа рыртон. Убаскан иаҕсеихәеит иарҕы изанаат ахирургиакны

мацара акәымкәа, иеахаршәаланы имәхак арҕбаара дшаҕыз. Изанаат хада инаварҕылан аус иур илшон урологс, настазиологс... Амедицинатә институт, иухәар ауазар, иалаз зегы алызхьыз Цьамик иоыза дыкамзар калап.

Цьамбул Папаа даараза хәтыр икәын аус ахьиуаз Ткәарчалтәи ахәышәтәырҕакны: ачымазцәа рыкны еиҕш дара аҕақымцәа рыонуцкаҕы. Еихаразакҕы уи хәтыр ду икәйтон аҕақым хада Алиоша Бганба. Урт қәрала акыр шрыбжьазҕы, еиоызцәа дуқәахеит. Хара имгакәа махәи абхәеи ракәны иаҕыкәлеит.

Хыхь ишысхәаз еиҕш, Цьамик дуаоҕыҕшқан, убас даҕыкәзароуп аҕақым. Аха, ирыцхарахаз иахьатәи хәамҕа алеишәакәа цәҕоуп. Зегы хҕәы иалоу: уи дазымиааит хә х-Цьамик, хара х-Цьамбул Папаа...

Агәзератәи ахәышәтәырҕа аҕақым Даур Гәыргәлиа:

– Львовтәи амедицинатә институт адиректор Иван Васили-иҕа Даниленко инаиркны, алеқторцәа зегь мыцхә хәтыр хәкәырҕон аҕсуа студентцәа. Избанзар зегы ркны хәырҕшыган: алекциақәа бжьахажьуамызт, ацара бзианы иахҕон, хлеишәа цәҕамызт, аусмоаҕатәкәа активла ххы рылахархәуан. Зегынцъара хәҕсуа ламыс хәҕхьа игылан. Уи гәазымҕоз ракәмызт аинститут анапхгараҕы, хәҕала иаххылацшуан.

Хара хәызцәа зегы даарылукаартә дыкан Цьамбул Папаа. Уи илеишәа ҕырҕшыгеи ицара бзиен

рнаосангы, аспорт мыцхэы бзиа ибон. Чыдала ашахмат ибзиазаны дасуан. Хара хкурс акны зеггы дыриааиуан. Хэычы-хэычла аинститут акны деицгэарто дкалеит. Егырт акурскэа рэытэи ашахмат асцэа бзиақэагы ааны ицхэмаруа иалагеит. Аха Цьамбул цьара даацаханы шпазалшоз. Уимоу, ари ас ибзианы дшыхэмаруаз захаз дара хлиторцэагы, ааны ианицхэмаруаз ыкан...

Цьамбул Папаа Ацсны дапатриот дун. Зны хмедичинатэ институт акны артистцэа дукэа ааны аконцерт бзиаза моапыргон. Атэарта змауз акыртуа студентцэа ааины, мчыла хдыргыларц иалагеит. Ани аауа хаказма харгы. Еихаразакгы уафы дызмырцэажэоз Цьамбул Папаа иакэын. Ари збаз акырц студентцэагы, иара иааисны дырцит. Адэахы хдэылибагеит зеггы. Ани игэы ндырхар аауа хакахызма?!

«Ибзиоуп, аха ацсуаа урыдгыланы, ишпыкэу уара харц акырцкэа ушафэагылаз?» – ирзыхгомызт дара.

«Сара сақыртэуазам, сара сагыруоуп, насгы сацснэтэуп!» – ратейкит иара.

Цьамбул Папаа алаф бзианы ихэон. Зны Львовнтэи Шэача хаицааит иаргы саргы, хаирпланла. Уахынтэи Ацсныка електричкала хаар акэын. Зны аелектричка агхеит, зны аихамоакатцацэа хааныркылеит, зны иара ахата акы ахыт... Иалышэхэузеи, цыхыбжэон зны Акэа хаакылсит.

«Сара саб ауардын акэтэара акэым, хкамбашыкэа

цкэа изеиодыраауамызт. Иамур ауардын ныкэзцоз сабду гэышыа иакэын. Убри иуардын хамазтгы, иахыа шыта жэантэ Ацсны хаахызаарын!...» – ихэеит згэы кыдгылаз Цьамбул Папаа.

...Сара ускан ажурнал «Амцабз» аредакциякны аус зуан. Уи редакторс иамазгы, Ацсны АССР Иреихазоу Асовет Ахантэафы Мушьни Ахашба иакэын. Энак, ажурнал изаамтанутэи аномер айкэыршэара хшафыз, ашэ аартны даафналеит Валиа Папаа. Аредактор иара ишиказшыаз еицш, илахы инапы напыракуа, уи дналзыцшит.

– Сузымдырзеи, Мушьни? Фениа Хаш-цха соуп – фэалтит лара.

– Хох, бзиала баабейт! – истол днахыцит иаргы.

Ацсшэакэа анеибырхэа ашытахы, асас лгэала аалылыжжуа дналагеит:

– Мушьни Лаврент-ица! Схы-сцыхэа уара ибзианы иудыруейт. Исылшоз ахэычала, Кэачара ашкол акны абриакара шыкэса аус зуит. Уара укны сатамзааит, аха... исыхшаз Кэачара аа-шыкэса аурыс школ иалсыргеит. Нас айхабы Акэа ашкол-интернат далгеит, егырт – Ткэарчал, сашыцэа ркны. Аицбы акытанхамоатэ институт далырганы аоны даанахкылеит. Егырт, ацсуаа иаха хаззымацэаноу ахақырма иазахкит. Абарт зеггы шэыцхыраарала, Львов ацара иалхаргеит. Цыцх айхабы далганы даан, Акэа атыц имоукэа, Ткэарчалка ддэыкэртцеит. Сынтэа

сарей ешьей ехэшьей ирхылцыз хауп. Уаб идуней ипсахит. Саргы иахья-уацэы зуахта аины иаазыдгыло соуп. Сычкэынцэа абжаоык цфа урымбац. Сгэылацэа хшеизыкоу зынзагы ирыздырзом. Еихаразакгы ыыц иааганы индырхаз. Сара истахуп шэарей харей хшыкоу даа зныкгы зегы иргэаласыршэарц, идсырдырыц. Уаха ажэак мхэакэа счара урцшзарц сухэоит!

– Ааи, аха арахь машына кадыцьк апскгы скыхуп...
– саабжъажъа-аабжъажъейт сара.

– Умашына апскы аанкыланы узго ауаоы дмазеиуп, уи арахь даазго амашынагы хианы игылоуп! – уаха симырхэейт Леуарса Габлиа.

Еиташэасхэоит агыркэа ацэгъей абзиен шака еифкааны имоапырго. Сара атамада саныоагыла нахыс, ажэак азэы ихэараны шцаказ мамзаргы. Ашыаца ахы инаркны ацыхэанза еикэлымхаха изыроуан. Апшэма имахэцэа аоыца: азэ дычлоутэын, азэ дмыкэтэын. Уаха иааигаз атаца лакэзар – дыцьгыардатэын. Иаапхъаз, апшэма иахэшьа ду лматацэа: Кэтол – Бебиаа, Ачааркыт – Кэарцхыаа, Мыкэ – Какалиаа... Ажэакала, ашыаца агырак итэаз апсыуаан. Бзиагы ачара ырцшзо акыр хнеихъаны, хаилашыюкуа ханалага, уаха рзымычхаит ацыхэахы итэаз: агьал-пал шытырхуа реархеит. Уимоу саацэажэангы рымуит. Апшэа акэым, иара агыршэагы сыдмырхэейт, аурысшэагы. Кыртшэала астал моапугароуп рхэейт. Сара сапшэыма-тамадамзи, иахынзасылшоз

исырхааит – иамуит. Апшэма дненины дрыхэейт: – Сгэылацэа бзиахэа! Сысасцэа хатыр сызрыкэшэца, ихэейт, иамуит.

– Аат, шэарт шэанхаланагалоз!.. – ихэан адауапшь иоыаз гыруа дук илаба кны ацыхэахь итэаз аилашыюкцэа дырхагылеит. Аха иаха-иаха арыжэтэ иаршуаз ашэанцэа аанызкылодаз мамзаргы, рытра итыцуан...

– Стамада, баба! Ахэаца иаазаз амшэка икарцо убоит, уаоы изынкылом. Уара иахынзаулшо ичханы, сысасцэа хатыр сызрыкэцала!.. – даины деитасыхэейт Леуарса Габлиа.

Ашэанцэа иаха-иаха аилашра иафын, уаоы изынкыломыт...

Аамта цон.

Ткэарчал Хашаа агэыргъара рыман. Инапхъаз срылан саргы. Уаарацэа ыказамыт. Аракатэи ашьхааигэакэа ишыркэазшьоу еипш, уажэы-уажэы аптакэа нарфахэуан. Аха, иахья агэыргъара змоу рахатыр аабароуп ахэозшэа, уажэы-уажэы амра ашьхакэа инархалашон. Амзырха агэта итагылаз арацла тэыргага иамцатэаны абыргцэа еицэажэон. Наскья агитара ианцаны, ихаакэакэараза шэахэабжык гон. Наскья, уажэы-уажэы ухы-уфы ааухарлашо, афар рыччабжы афаанакон. Соызцэагы саргы акыр хаанапшы-аапшит. Аха цыарамзар-цыара шыапакгы халапш иаацамшэейт. Уимоу, иара апшэма ихатагы

абыргцәа дрылатәан, иахьлафуаз иччоз дрыцыччо. Лара аңшәма пхәысгыы знык-онык роуп сылапш даныцашәаз.

– Уажәшьта хаззыпшыз зегы ааит! Харгыы хмазеиуп, хнап зык нақәахтәарын!.. – еилзыргоз иакәхап, арпыск даины аихабцәа аапхьара анрита, иоагылан, еибарпшуагы рфынархеит. Аонқәа рышьтахь, абахчара еижәхашьшы ицархиан зегы. Ицархиан цыс-хшы згымыз астал еифапшықәа. Астал агәтацәкьа акәымкәа, дара иахьрыхәтаз, иахатәо рәаархеит Хашаа рыбла анхтыз ирбаз рымахәцәа блахшәалақәа: Уарлам Аргәын, Нури Папаа, Хута Оекуа, Жора Трапшь, Цьота Амчба... Ачарта ажьа ззылымцаз аимахәылацәа Цьота Амчбеи Жора Трапшьи уажәы-уажәы ацәы неиларцон, хәтыр ақәцаны, хәарас иаґахузеи.

– Цьота пхәыс дшихәаз удыруоу? – ихы насықәикит Жора Трапшь, лафк ихихәаарц шитәхыз моашьо.

– Ак саґахьоушәа сыкоуп... – схы намарастәит саргы, азырора сеазықатцо.

– Уажәы иуасымхәари! – дналагеит Жора Трапшь. – Ари санхәыпґа Нели Хаш-пґа, аґақьымцара даналга Ткәарчалка даарышьтит. Ишубо еипш, урт рзын усгыы Акәа тып камлеит. Ибзиазаны ацара иалгаз Нели, даґьақьым бзиахеит. Ткәарчалаа зегы деицгәартәит. Уи лыхьз-пша ари сымахәыла папанцкәыр икынзагыы иназааап. Енак, Цьота Амчба иеааибыґаны Ткәарчал

дааит. Ишдыру еипш, аґақьым бзиа икны еснаґь ачымазцәа рацәаоуп. Иааиуа зегы амоа нарыґо, рапхьа днеиуам иара дымсааит, ацыхәтәан зны игәы цыс-цысуа дныюналеит. «Узынхьаауазеи?» – лхәеит аґақьым. «Сгәы сагоит!» – ихәеит иара. «Уеиилых!» – инаидылцәит аґақьым. «Зынзоу?» – дгәырґацәа ґааитит иара. «Мап, мақәахәараоахыс!» – леаалырцәацәеит лара. Ишьақәыґәґәара гәалтәит. Игәы дазызырәит. Днапырхәит-даалпырхәит... Акымзаракгыы идлымбалеит. «Абна илоу адоумбеи уаоызоуп!» – лхәеит аґақьым. «Сгәы сагоит!..» – ихәеит ачымазао. «Акгыы удызбалом!» – лхәеит лара ианимуза, хәшәык алоаара леазкуа. «Сара зегы быдызбалоит!..» – ихәеит иара ашырхәа доагыланы. «Иарбан уара исыдубало?» – абырсаатк доагылеит ларгыы, акы лцәа иалашәаны. «Амоа хара, анасып лаша, апсґазара ду...» – иаґа-иаґа доунашьтуа иеааиртуан Цьота Амчба. Аґақьым Нели Хаш-пґа илхәара лғамшәо, амцабз лґықәхәхә дгыланы дзыпшуан...

– Иахьагыы иихәарызеишь хәа дысзыпшуеит!.. – ихәеит уаанзагыы злымхәқәа кыдцаны иахзызырәуаз иара Цьота Амчба иаґаґагы.

... – Цьамбул Папаа, ари аонаґа иалахәу оуп, уоызцәагыы уаргыы Анцәа шәиныхәааит! – аґақьымцәа ихы нарықәикит аґамада. – Дабакоу, уара, Цьамбул?

Цьамбул дыказамызт. Чмазаоы ґәґәак дааргеит хәа ауаоы данаарышьт, ицны иааз иоызцәа азәгыы имырдырзакәа, астал днахыґаны дцеит, рхәеит, иара.

– Бзиоуп, аха ачапшыаю-хақымгы дыками, уара?

– Дыкамкөан, аха...

Абрака даеа зныкгы иаапшит ани изырхәалоз:
«Дад, абра Хашаа рахәшыаға хақым хазынак дыкоуп
рхәеит, дабатәоу?» «Абнака, реиха ачымазцәа
ахырацәоу!..»

... Нури Папааи Валиа Хаш-пҳаи рыхшара, дара
ишыртахыз еипш. ацара дуқәа ирылганы, азаанат
бзиақәа рыманы, зеггы рымац руа ажәлар
иаарылагылеит, ағиарамоагы рхы назыршьтит. Зеггы
ианраамтоу ауми!..

Цьамбул Папааи Венера Бган-пҳаи рыцстазара
еиларцеит.

Светлана Папаа-пҳаи Лиосик Сабуеи рыцстазара
еиларцеит

Ельдина Папаа-пҳаи Нугзар Геловании рцстазара
еиларцеит.

Нугзар Папааи Валиа Цахнакиа-пҳаи рыцстазара
еиларцеит.

Абасала, Папаа рыюнаға ду, Ақсны ахы инаркны
ацыхәанынза – Арасазыхь инаркны Гагранза – жәларак
ирылахәны икалеит. Урт зтахыз зеггы неины
ирыдныхәалон. Диит рапхәтәи апагы. Цеймш!.. Аха...
уара иухәо Анцәагы иуцихәозароуп-тәа!..

...Ақсны аға хөымга дақелеит...

... Хыхь цъара ишазгәахтахоу еипш, Нестор Лакоба
ус ихәон, рхәеит: «Егырнырцәтәи ахәсақәа ртәартақәа
Ақсныка ирханоуп ашшара шроуа. Урт Ақсны иааны

хшароура ианалагалак ауп, хуққәа иахагы
ианцәаго...»

... Гыртәыла адгылтысра калан, хажәлар нцәеит
анырхәа, Кыршьал Чачхалиа дахыглаз абасгы
раҕеикит, рхәеит: «Ассир шәхәоит, уара! Иннарцәодаз
зегь арахь шәаахьейтеи?!»

... Нели Тарпҳаи акәашаю Цъано Цъанелизеи ажәа
анеймарк, ус еибырхәеит, рхәеит: «Иашәычхарауазеи,
шәанацъалбеит, хара иара усгы анцәара хәәуп,
иашәычхарауазеи?» «Ианбакалои Нели уи, уаха
иахзычхауам?!»

Илиа Цавцавазеи Акаки Цереҕелии ус еибырхәеит,
рхәеит: «Уара, Қарт аерманцәа ахыцәеит, цсыхәас
икацәтәузеи?!» «Цсыхәас икоу акызәтәык ауп; агырқәа
ааганы инырхәтәуп, аха нас дара алызцода?!»

Ацынцәтәылатә еибашьра Дузза ацара иағын, аға
зацааира Кавказка дааскьон. Қартаа агырқәа хырцәаны
ахцәара зтахыда, анацъалбеит! иааганы Ақсны
рнырхара иағын. Ма ишқандырхеи ухәарауазеи!
Ашахматасоы бзиагы иахәқәа ус рлахынца
азпхәагәатаны изықәмырғылар калап.

Мықәаа рхы шытырхыр – Арадуаа ирымуа,
Лашькындараа рхы шытырхыр – Цагераа ирымуа,
Кындғаа рхы шытырхыр – Ахалдабаа ирымуа,
иазхәыцзаны индырхеит... Ақсуа ичхара дууп:
зегынцъара Ақсуара дааннакылоит. Аха дшөом,
аказынгы дхәацуам, избанзар идгыл дықәгылоуп.

Хыхь ишаххээз еиңш, уаха рзымычхаит шэышы-
қасала зыпланқәа қазтоз Қартаагы. Аңсны аонуцқатәи
аусқәа рминистр Георги Ломиназе идцала, аңсуаа
инарылагьежьны рабцъарқәа зегь аарымырхит,
ашәарыцагақәа инадыркны. Нас изыцәшәодаз... Мап,
ишәоугьы! Атанк цсцәахақәа ахәаа ихыцны рәаархеит.
Гал иахьяалалаз: Тарба – д-Тарбаиахахьян, Зыхәба –
д-Зыхәбаиахахьян, Қецба – д-Қецбаиахахьян...
Охәреиаа дара ирыдгылеит, Цагераа – ашәтқәа кны
ирпылеит...

Кәачара иаакәыршаны аңсуа қытақәа
ирыгәтылакымзи, уахьцәкья изымнеиит. Рәаархеит
Акәака рхы рханы. Ахали Киндҕи иалсны, Ганахлаба
иалсны, Ахалдаба иалсны...

Иаарыкәыршаны аибашьрақәа цо ианалага, анс
иңшуа иказма Кәачараагы?! Иашоуп, уи аңсуа қытақәа
ирыгәтылакын, аха урт рнаоыс? Рыхқәа шытыхны арахь
имааңшуази Арадуаагы, Цагераагы,
Қыарақянаагы... Уиакәхеит. Ахәыцәықәыцәра
иалагеит Кәачараагы. Еихаразакгы рыхқәа шытырхит,
арака иааганы индырхаз ашәанцәа.

Аңсуаа хңишәаларц Анцәа хәишеит, ихәеит,
Тырқәтәылатәи ацарауау ду Омар Бигәаа.

Иагыцабыргыцәкьяны, уи зны атымитыша
ханхыкәиргылоит, аха нас инапы нахңишыыхуеит...

Аға, абаахыгәғәарта ихы шадңиххаалозгы,
ианизымга, уи аонуцқа ауаоы диңшааит, рхәеит.
Аонуцқоуп зегьы рыңсы ахьтоу!

Кәачарагы дазгылеит ауаоы, аха аға дидгыларц
акәым, иқыта – ижәлар еиқәирхарц.

Гиви Мхеизе. Дызустада иара?

Кәтол, унеишь-уааишь хәа зархәоз хаца заманак
дықан. Таиа Кәағәаниа. Уи ишьашәалаз аңхәыс бзиагы
диман, Таташь хәа. Леи лкәадыри еиқәын, лкамчы
еиоырға икны. Хацеи пхәыси анхара бзиа қарцеит,
ахшара бзиагы раазеит. Рыңхацәа руазәы Кака
Чиковани дигеит. Уи Гәадеи Кәачареи рхәаакны дынхон,
агыршәагь аңсшәагь еиңшны идыруан. Таиа Кәағәаниа
егьы иңха Грышьа Хециа дигеит. Уи Лашькындари
Кәачареи рхәаакны дынхон, агыршәагь аңсшәагы
абарт хәиңш ихәон.

Грышьа Хециа иңа иоуп Гиви Мхеизегьы. Хециа

/ Анцәа иан д-Хециа пхәуп рхәоит аңсуаа! Мхеизе
хәа изиңсахыз хаздыруам аңа. Гиви Мхеизе дцеи бзианы
Кәачара даалагылеит. Ацара бзиа ицеит –
ақытанхамоатә институт далганы. Иқыта ду Кәачара
хадара ато, дааганы даахадыргылеит. Ажәлар ргәы
дакәшәон, мыцхәгы бзиа дырбон.

Ан – дануп, дахьнеиуа лара лтәгы қалцоит,
еихаразакгы аңсуа пхәыс. Чикованиаа иргаз а-
Кәағәаниа-пхәа, аңсуа тацацәа ааганы лыюны
ишыюналыргылаз еиңш, Хециаа рангы аңсуа тацацәа
даарыхеит. Абас Гиви Мхеизе диаргәажәоаны
днаивагылеит Ткәарчалтәи Арыш-пхәа.

Кәтолаа – ианшьцәа, Ткәарчалаа – иабхәараа,

Гэадаа – иыызцэа каиматқэа, Лашькындараа – игэылацэа бзиақэа... Мап, мап! Иахьатэи аҫагылазаашьа бааҫсы акны, Гиви Мхеизе илшомызт ус ашьшьықэа итэаны аамҫа азыҫшра. Насгыы иҫами аҫақ. Иеи икэадыри еиқэҫаны иёынеихеит. Реиҫа дзыцэшэоз аонаҫақэа, еиҫаразакгыы ашэанцэа, ахьтэы цаҫақэа нарзыҫшаауа, ибыз хэшэы аус аируан. Иҫэатэы ылцуашэа ибо даналагагыы, Кэачара иаакэыршаз аҫсуа қыҫақэа рышҫа иёынеихеит.

«Кэачараа шэара ишэаҫагыларц азэгыы абцъар шьтихуам, шэаҫмабашьын шэаргыы!» – дрыҫэауан иара. «ҫаи, дад, ҫара шэара ҫшэабашьуа ҫаҫоу ибааит! Агэыла – агэы даоызоуп!» – иаҫаркуан аҫсуаагыы.

Аха ажэлар рус даара ихьанҫоуп. «Уара, ани д-Хециан, уажэы Мхеизены даақэгылеит. Зыжэла зыҫсахыз – иажэларгыы иҫсахуеит?!» – уи ишьҫахь ацэажэарақэагыы рёаархеит.

«Аҫсуаа еснагь иҫамаркуа ари ақыртуа дгыыл азцаара, ҫалгароуп наҫ избны!» – амца нацарҫон даеа цъоукгыы.

Оумашэа иубаша, Гиви Мхеизе диёагылеит анхша-абхша иара иашьа гэакыагыы.

«Сара издыруеит абри ахькылсуа, уашьҫан шэтэарҫақэа шэыҫнамырбҫаҫааит!» – уахгыы-еынгыы инеиҫынкыланы, ихы ацъыка ықэхуа, дгьежьюа ажэлар дрылан Гиви Мхеизе – иқыҫа Кэачара, ижэлар еиқэирҫарц азыҫэан; аҫсуааи дарей ишеигэылацэоу иаанҫарц азыҫэан...

«Аах, анацъалбеит, изыҫсоузеи абыржэы Цъамбул Папаа абра Кэачара дҫамазҫгыы!.. Иаб ианшьцэа Бебиаа рышҫа – Кэтолҫа даҫмышьҫуази! Иара ианшьцэа ҫашаа рышҫа – Цақэашьҫа даҫмышьҫуази! Иабхэараа Бганаа рышҫа – Арасазыхьҫа даҫмышьҫуази!..» – Гиви Мхеизе аҫа ихы иқэшэаз ицъыхэтэантэи хьааны игэы шыёнакаауазгыы, ихы иҫагыёжьюаз Кэачара аиқэырҫара акэын, аҫсуааи дарей реибакыҫара акэын...

Кэтолаа рыцкэынцэа агэҫра рнаҫеит Гиви Мхеизе дзыҫфыз аус, аха ргэы рэаннаҫон уи иёагылаз рнапхгарала ана-ара аилашрақэа уажэы-уажэы иназлагозгыы.

Кэтолаа рыцкэынцэа, ацъыхэтэантэи рабцъарқэа еидкыланы, Кэачарей дарей ҫэаара рзызуа азиас Қьаҫуан иаваланы ишэеиуаз, Қьаҫуан аҫабла иназааигэахеит. Гогуаа рызлагара игэыкза алагабжыы гон. Аҫҫазара ыкоуп, рыцҫа! Убри аамҫазы, наскыа абнахьтэ абжыы геит:

– Шэарбақэан, уара?

– ҫара ҫауп, ҫара!

– Аа-а, Кэтолаа рыцкэынцэа! Ара шэааи, ара ҫакоуп!

Ирдыруаз абжыы иацныкэаны рёынархеит. Аха рацэакгыы имнеицкэа, акэҫэаҫэа инаргэыдырҫеит. Кэтолаа рыцкэынцэа х-чык абраҫа иагыынышьҫахеит.

Қьаҫауанаа абарт ҫаипш ицқьаны аҫшэа рҫэон...

«...Арцаоы днеины ахсаала днадгылоит. Ақыртуа рцаоы, ҫэарас иаҫахыузеи!

Ирбага лаба пшза, ацәахәа кәпш икәланы афынанахоит, – дхәыцуеит Цьамбул Папаа истол дахьахатәоу. – Алаба пшза уаха ахы аазнымкылазакәа, Егры азиас инырны, ишьтхысааны афынанахоит. Псоу ианнеилак, ихы аашьтыхны ацаоцәа днарәапшуеит, ирбага лаба хәычы амшын илаларсны, ибжьгы неитцихуеит: «Абри Қырттәылоуп!» Уара ари Қырттәыла акәзар... азәы итанккәа иманы идгьыл дакәлеит, ихы дабашьит хәа рхәо шәахәхьоума?! – ашырхәа дөацкьаны иуада дааонагьежьюеит Цьамбул. Нас днеины иценцьыр днадгылоит, ацх лашәы далацшуа...

– Хатала сара бласы ицәырызгозеи соызцәа рәацхьа. Урт сара знызацәыкгы: «Уара агыруа!» – хәа сарымхәацыт. Аишьцәа реицш бзиа хәибабон, убас иагьейцхазхәит. Уажәы Егрнырцәынтәи сашьцәа ааны, Еграарцәтәи сашьцәа ирыкәлеит. Иршьуеит рыдгьыл иахыркьаны. Сара ари адгьыл саазеит. Сара ыызцәас исымоу зегь ацсацәоуп. Нас исылшоума ус зымәа агыларәа? Хәарада мап! Гиппократ иәацхьа тоуба зухьоу ахақьым, иагьаө қөыпшцәа кәәкәаса исзаанагап, анацьалбеит, ихыдоу ари аибашьра хлымзаах! Блас ицәырызгозеи, уара, соызцәа рәацхьа, сәаацәа рәацхьа, счымазцәа рәацхьа?!»

... Ишырхәо еицш, Хәцьым Гәыгә ицсәазара баша имәамсит: ацлагы еитеихәит, аонгы иргылеит, апагы диаазеит. Аха азәы иакәым ииаазазгы. Урт ааганы Акәа ашкол-интернат иалиргеит. Ацара рцеит, ауаа рахь икылсит. Аб, рацхьаза иргылары дзызхәыцуаз аәиара

акәын. Арасазыхь ашьха қыта унхоны, анхара бзиа анузацымта, ахәычырацәа анузымааза, аәиара арғьажәәс уанамоу – изыпсоузеи уцсәазара?!

Хәцьым Гәыгә адауацшкәа реицш нак-аак ацацәа аницагыла, аәаацәарақәа раццара иназыкәитцәо далагеит: ишырхәо еицш, заа абцьар зкыз – дтанархоит, заа аәаацәара иалалаз – дыннархоит.

Заа абцьар ашьтыхра рыкәшәеит ари анхаөы ипацәагы. Ачароура иазыкәитцәоз ицәкәагы, аамтала иноужьны, абна инылеитцар акәхеит; илапыкәшәа абар-абар ахәо, тацацәас дхәытыцшны дназхәацшуаз ахәсахәыцкәагы, аамтала иблақәа нархигалар акәхеит. Ацсны ага дакәлеит, хәәиара ааникыларц даәуп... Ус уәеимшхара, ипеихаб исакәса иацагылары, иашәәкәлацәа дрыман амзырха иаатәлеит.

«Аат! Уеыргәгәа Хәцьым Гәыгә, уаамта ааит!» – егырт ирхәашаз иара ихәта иқышә иаакәххуа, иеаархәцаны днарпылеит. Анацьалбеит, ишьтахьала икәымшәазааит?! Аб жәымтацәгьа блала деимдо ипа днаихәлеит. Уи ага ихтыц фәәза игәы икыдын. Амзырхагәта рөыза днышьтәцан, гәылеи злеи хла-гәыла инеилацаны, аб иәацхьа уи икәлацәа тоуба руит, ишьа кәапеишәа ишыртоз ала. Аамта кьәфк иалагзаны убас иагьыкарцеит.

Хәылбьяхак, Хәцьым Гәыгә игәашә иаалагылеит аибашьцәа рмашьына. Ацшәма идырит икәкәаз зегьы. Еибашьрамзи. Аибашьыхагы уаоцәс измазәз иккәын

иоызцәа даарыпхьан, ашьтәа рзишьит, еибашьра-амтшоушәа акәымкәа инхараамтшоушәа астал-еишәа неитцихит.

– Уажәшьта ант иаажәгазгы арахь шәаарых, дад! – адтца ныкаитцеит аб.

Х-оык ақыртүа еибашьцәа амашьына иаатыганы, ирыманы рәаархеит.

– Ипцртланы рнапкәа дшәырзәзәа! – адтца ныкаитцеит өапхьа Хацьым Гәыгә.

Чарабжара инеиуаны, апшәма доагылан агацәа ихы нарыкәикит:

– Иахьа уажәраанза шәарей харей хаишьцәоуп хәа ххакара хатыр шәыкәахдон. Иахьа инаркны шәара хара шәхагацәахеит. Апсны хара Анцәа ду ихайтаз цыанат тәылоуп. Азәы изхамхрангы дыказам. Шәгәы шәамжәаит!.. – нас, ицкәын иоызцәа блала иаимданы, абасгы нацицеит, ихәфы икнахаз ица ипатрет ирбага нацәа нақәуа: – Сара сыцкәын дысырпхашьом, дадраа! Агәашә интганы, нақ ишәышьты!..

... Ашьхақәа ишырказшьоу еипш, еикәлымхаха игылан. Еимгәашәы. Уаанзагы ирыкәжьыз асы еикәыцәашь азмырхакәа, еимаоны асырхәы рыкәнауан. Ахьта иаха-иаха әеаргәгәон. Еикәылашьца игылан ақалақ Ткәарчалгы. Машәыршәа пәнцьырк алашара ылубаауамызт. Ашьхақәа реипштәкьа еитцасны ирыхьташьуан уажәы аракатәи аоынкәагы. Арыцхара ахала имоахыцзом, рхәоит. Ахьта, амлакра,

алашьцара... Зегьы-зегь реиха урткәа зегьы зныцшуаз ахәышәтәырта акәын. Уажәы-уажәы ахәцәа рыманы иахьаауаз. Пхарада, лашарада, зыда... Акрыфаратәы усгы иаххәарым. Ага ихы зырхәарах зегьы ацкьаз ахә дыпканы, илшоз зегь катцаны, даины истол даахатәеит ахақым Цьамбул Папаа. Иапхьа ацәацәашь тааза лашара хәычык ахылтуан. Ахәшәтәырта еимгәашәы пхара хәычык машәыршәа алактагы цьара узтапшуамызт. Ақалақ зацаaira анапахьы иааго асоура ишафызгы, афымтра гәыпцәага уажәы-уажәы идагәаза иналыоуа ахысыбжкәа гон, ааикәтәарагы рымазамызт... «Сгәы иаанагоит уи уажәшьта акгы ихьрым хәа! – инаоыс ишьтаз ахә өапхьа днеизыпшит ахақым. – Амала, исзеилымкаауа акы ыкоуп. уи дшааргаз еипш инеихаланы дгәазтаз соызцәа ахақымцәа, ари ипсхьоу рахь дшәыпхьаза хәа иплашь нақ инаикәршәны, инеихыцынгы рфьнархеит. Нас иаины сара иаасыдгылан: уара унапы данахдоит хәа инасыдцаны ицеит. Избан? Зәыр деикәирхозар, уара ипсы уапшәахоит хәа исыкәгәыгны дсыртоу, дыпсыр атакпхькәра уара уоуп издылохәа исзырууу?! Сара сагыруами?! Жәаха енакгы, ахәшәкәа анахзыршоз, ари агыруа ахәшә ишәымтан ихәеит мыцхәы «бзия» сызбо ани ахақым. Арахь счымазцәа рыбақәа тхаха сара исзыпшуп, иахзааигарызеишь хәа. Агыруа днеины апсуа дисит хәа аполитикахь идырхархәа сшәеит, мамзар соатцаны изамоа фсыршаарц акы аасыгымхеит... Иахьа

уашьацѣкѣа игѣра анузымго аамѣакы љааины љааѣагылеит... – маљанагы цља имбаљыз инапыхьшѣашѣаѣа ихахѣы жѣпа иналишь-налишьит Цљамбул. Нас иааганы иаљхѣа иныљѣитѣит. Ахѣ дыљља-дрыљља дахьыљѣз, иаља-иаља изљынљрахо, ихааза акы даманы иљон. Асы хљанѣа зыљѣнауз амахѣѣа рѣаѣ-маѣљљѣа наљарзуа харанѣи ахысыљљѣа шааѣыљ иааѣуан. Аљѣаљашь алашьљара гѣыљљѣага еиѣнарссон, љѣара љхарракгы шыљоу урдыруа. Аљаљым аљѣа иљлаѣа ирхымлазо иаљхѣа иљѣыз ахьы наљѣа дрыхѣаљшун, «... Анаљѣкѣыс хѣыљы! Уара хьызгы умам, хьзы-љшагы. Азѣгы уатѣеибазом. Ухѣыљыми рыљља! Аха уаныљамла, уљыљ љыљка љљѣаљѣаза иара ус иаанхоит. Анаљшѣы иљла аљѣитѣахуа. љаљоу иљааит! Ушыхѣыљугы уара уљыљ аљны угылоуп. Уашьљѣа аљшьѣыљгы уарљѣажѣѣаны урыљгылоуп. Амљгы руљѣит, алшагы. Рљљѣѣѣы угылазаргы уљыљ аљны уљоуп, иулшо зѣгы љоуљѣит. Уара уаныљам уѣызљѣа љљатахоит, уажѣы љаљыр уљѣрымљљозаргы, усљан уи гѣѣѣала ирныљшраны иљоуп... Хьыда наљѣкѣыс. Уаргы ахьзљѣкѣа уаљсамхѣит. Иагѣа љоуљаргы, хымља-љымышьа мгѣалырхаара иљѣ ахыз уаѣызахѣит. Аљрура уара – ахьыз егьырљ. Аха уаныљам уѣызљѣагь уаѣы дызрыхѣаљшун. Рљљѣѣаљѣара уљљыљшун, љаљоу иљааит!.. Агѣыљљынаљѣа. Уара ахьзгы умоуп, аљшагы. Уара уѣызљѣа урылљѣѣѣит. Уагыљѣѣѣоуп, изљанзар наљ-ааљ ѣыљѣа-ѣыљѣа увагылоуп, амљ-лша

урљѣит. Уара, зљыља еимырљѣаз Наљља љѣагѣа иаљљар хљѣаљалагас уаман. Зѣгы ушрылљѣѣѣо еиљш, иаља ианшѣарљаз зѣгы раљљѣазагы унеиуан. Наљ-ааљ уашьљѣа увагылоуп азы, урљ роуп уара амљ-алшагы узљѣ, ахьз-аљша узљѣ, уагызырылыљѣѣѣо. Арљага наљѣа. Уара хьзык акѣымљѣа ѣѣагы уиљѣит љазшаз Анљѣа ду. Аљынљ нхаразы урљага наљѣоуп, Аљсадгыл ашѣара ианљагыло ухысга наљѣоуп. Уара аљынљ нхараѣоуп ухьз-уљша иаљагы иахьдуу. «Сара сырљага наљѣа патудаљам, дад, абри иоуп саља љѣа ауаа дыднарљаратѣы!» – ихѣѣит аљырг ду Дараѣеи Хьышља. Ахысга наљѣа. Аблаљар уара иуљуп, агѣымшѣара уара иуљуп, аиааира уара иуљуп. Уара абљљар ахьуљу анљысы – абља љысит ауп... Анаљѣа ду. љыљѣа ахьѣиљугы азѣы деихаљызароуп. Уара абарљ аљшьѣыљ урхаданы уишѣит... Зыљѣагы угылоуп. Урљ ирылшо аљара уаргы иулшар уљахуп. Уара уљѣа ааиљљыны, ухы уѣаханы зѣгы иандурља – зѣгь љљиоуп ауп иаанаго! Зѣгы љљианы Анљѣа ду иљаиљѣалааит! Анаљѣкѣыс хѣыљы инаркны анаљѣа ду аљынза зѣгы Анаљы иаљахуп. Ианеилаљѣа – иљѣљѣымхоит. Аљѣљѣым узаиааизом!..»

Иара усгы љљарреи лашареи змаљамыз аљалаљ љаљааира иљѣсуа, адѣахьы аљѣылыљѣа аљоура иаѣын. Аљалаљ еимгѣашѣы ишьљан. Харанѣи ахысыљљѣа шааѣыљ иааѣуан...

Ус адгыл иааљыљызшѣа, ашѣ ааимљааны иаљљарљсараха иааѣнаљаит х-ѣыљ, рсаљарљѣа рѣаљаны. Аљаљым аљырсааљк игѣы рызѣѣит урљ

зустцәаз. Уи лассы-лассы иқәлалон ахы иәғагылаз
ҳаибашьцәа. Ирҗахызгьы акызатцәык акәын:
ароышьыга маҗәашьар!.. Абартқәа раан уи
ишыкаитцалоз еицш, иәаартынчзаны урт ихы
нарықәикит:

– Сышәзызыроуеит, ачкәынцәа?!

– Уҳаңызароуп лассы!

Цьамбул Папаа игәы азәеит арт рааира зынза даеакы
ишазкыз, аха игәы зынзагьы имтрысит:

– Сара счымазцәа кажьны цьаргьы сцазом!

– Мап, уҳаңызароуп! – рьедырғәғәеит дара.

– Ибзиоуп, аха сзышәырқьо сашәхәар камлари? –
иәааиртәеит аҳақьым.

– Ибзиоуп, нас... Нугзар Папаа уара дуашьоума? –
аусахь дыццакит рақьагыла.

– Ааи, сара дсашьоуп! – ихәеит Цьамбул.

– Уи чархәара хзиуит! Иаргьы дахшьуеит, уаргьы! –
иәааирғәғәеит рақьагыла.

– Сашьа чархәара иузар – снапала дысшьуеит!.. –
иагьа дрықәгәыгуазаргьы ари аоыза дазыцшымызт
Цьамбул Папаа.

– Ма-ап! Иаргьы уаргьы ҳара шәахшьуеит! –
дакәыцуамызт рақьагыла.

– Ианду дацсыуаны, иан дацсыуаны, ипхәыс
дацсыуаны, абарт ҳаипш аччахәа ацшәа ихәо Нугзар
Нури-иҗа Папаа, Кәачаратәи – дчархәаоызар, уатцәы
сара дысшьуеит. Сшәыхәоит иеилышәкаарацы. Сара

сҳақьымуп. Гиппократ иәақьа тоуба шьтасцахьеит.
Уаха сыхәцәа рныжьшьа сымазам.

...Адыроәены ашьыбжьышьтахь, ахәышәтәырҗакны
инкылсны, рсабардақәа ракәым, рыхқәагьы аахтны,
аҳақьым Цьамбул Папаа иәақьа атамзаара шьтарцеит
ҳаибашьцәа.

Нугзар Папаа захьзу Кәачара хә-оык ықзаарын.
Чархәара зуз, уи ачкәынцәагьы даацшааны, итыц
дықәрцеит...

Аҗахарей аиааирей. Аҗсадгьыл ахьчаоцәа
анаҗахалак, уи зыхкьаз амзықәа акымкәа-оамкәа
инеиқәырқьазоит. Ианаиааилак – зегьы иеицырхәо
акоуп: урт рыцсадгьыл рыхьчон. Нас, аамҗа
цацықьаза, уи аиааира иазкны, еиуеицшым
аҳәамҗақәа рәаадырхоит, алегендақәа апырцоит.
Кәачара аҳақәиттәра иазкны иахьа ирхәо аҗамҗақәа
руакы абас икоуп.

Кәачара қыта дун. Зқьи оышә тзы инареиханы
иаланхон. Ғәада инаркны Лашькьындарынза, Кәтол
инаркны Арадунза – иаатанакзозей ухәарауазей!
Қарҗаагьы уи иаакәыршаны аҗсуа қытақәа шықаз
рымдыруази – қыдала рылацш ахын, қыдала
ацхырааргьы арҗон.

Шамиль Басаев напхгара зиҗоз архәта, Ғәада
Абаажәахәы реезакны иаатәеит. Иаашар Кәачара ахы
иақәитыртәраны иқан. Акомандир заманалатцәкьа
идыруан, иара имч шакараз еицш, аҗа имч оынтә-хынтә

рыла ишеихазгы. Архәта анапхгара рәаизганы иаатәит. Шамиль Басаев ихәарызеишь хәа изыцшуан уажә зегы.

– «Абыз» хтахуп – ихәеит иара ихатыпуаа ихы нарықкны, ишиказшьоу еипш, тынч-тынч дцәажәо. Уи акәхеит. Аракатәи атыққәа бзианы издыруаз Кәтолаа рықкәынцәа, х-оык рәеилгәыцәааны иаины иаагылеит, ацара иазхианы. Атцх аәаионашоны иагәаит урт «Абыз» рыманы. Шамиль Басаев ацәажәара дафын – «Абыз» аәапарафы дзыроуан.

– Зықь-оык ацсуаа еибашьцәа лыцшаахқәа, ачеченцәа рақхәа игыланы, абар-абар иаираны икоуп. Бцарла хәцәахыи хәикәшәоуп. Ашамтазын хжәылоит. Аха хара иахтахым акгы зхаразам асабицәеи абыргцәеи ршьа кахтәарацы. Иртахызар иалцны ицааит, хара иаанахкылом!.. Егырт, ахацәа – хацәоуп, рқыта ааныжыны иауцахуа, дарей хәрей хәибашьыр акәхоит...

Шамиль Басаев ихатыпуаа адцақәа рытара дафын. «Абыз» аәапараф дфәхәаны дахышьтаз дзыроуан. Аамта гәыпцәага гәагәо акәын ишцозгы. Акомандир иажәа даналга, адца кәицәит, ихатыпуаа руазәы днаилацәкәны: «Дыбнашәца нак!» – хәа аанарго.

Ашамтаз Шамиль Басаев ир иманы ажәыларахы ифәынеихәит. Урт фәагылара рызтоз Кәачараа хәа азәгы дыказамызт: зегы алцны ицахьан.

Еитасхәоит: ари ачечен еибашьы ду Шамиль

Басаев иххәау алегендақәа ируакуп. Атцарей амцрей ртәы сара сзалалом...

Ахәцәа рыцқәа еивырго ианалага, Цямбул дыццакны дындәылцит, амедехәшьа лнапы ианцаны. Аоны днафәаххны дааирц. Убас иагыкәицәит. Зык ихы иаалыршаны, дласны дааизар, ихәцәа руазәы дыбналан дрыцәцахьан.

– Дабакоу, бара ари ахә? – амедехәшьа дналхәхит ахақым.

– Дсызнымкылакәа дцәит, – лхәеит лара лгәы цыс-цысуа.

– Ихәра макьана ишәартан, дшьабар кәлоит, – иааицәымыгхәит иара.

– Сәызцәа ахы иәфәагылоуп. Сара ара сказза сызиом! – ихәан имукәа дсыцәеит! – лхы арқыара дафын амедехәшьа.

Ахақым днеины егырт ахәцәа днархәгылеит. Урт уи ихынапқәа ахтыққәа ирықәырцаз «ахәрабгыцқәа», аус рымукәа икамызт, иаха-иаха ирызгәамахо, акы иатәйтәны иаманы ицон. Иацхәа итааза иакыз ацәацәашь оызара изнауа, даины днатәеит Цямбул. Ахьта макьана амчра аанкыланы затцаaira аәаргәгәон. Атцх жәпа-хәантыцыз ақалақь иахажыын. Уи зегь реиха ахәышәтәырта иақәыгәгәон. Ахақым хәа дус иман, аибашьы-ахә икаитаз. Иара дыказтгы уи цәеи дишьтрын. Уажәы уи ацәеи ахьтәи дракәпо дахыцапшьоз, ихы итагәежьуан, уахагь тахак ааизымтазоз, иахәа иахаз ахтыс...

...Ашәануа арңызбеи аңсуа пңәызбеи гәаңхеибашьан, рыңсҗазара еиларцеит. Рнапы еикәыршангы иеицынхон. Оыңьа аңаңәа раазеит: азә дубар – азә духаштуа. Аамта атәы канатон. Қырттәылеи Аңсынтәылеи еимаздоз Егры азиас иаҳа-иаҳа абжыы цәгьахон, иаҳа-иаҳа ихәашьуагы иалагон. Уи абжыы дыдраңас ираҳауа иалагахьан ахьцхыртафь инхоз ашәанцәагы. Азәы ичҳарц дафьын, даәазәы иаҳагы иышыңцәоз азиас азы аңтәалара имч азишәон.

Оажәак еихысхәаалоит. Аңсыуа чарак сара тамадас сахьыказ, сас-дахьцәас иаҳтаз ашәанцәа ракәын. Урт реиҳаби сареи аңыхәтәанынза ҳагьеизынхеит. Астол аңны аиааира ҳатыр ду ақәымзи, еиҳаразакгы аңсуеи ашәануеи ҳабжьара, наҕ-ааҕ иҳамцагылаз жәаәа-жәаәа чеиатәыца еибарбаны ижәуа ҳәааххеит. Ғабжьара рлабашьақәа кны атаҳмадаңәа ааины иҳабжьагылан. Иара - иара итәқәа идгылан. Сара – сара стәқәа. Ашәанцәа ртаца даңсыуазаарын. Уа дара дышрылагылазгы, иныңакны уажәы-уажәы лыбжыы сара инасықәлыргон: «Аа, ҳаумырпңашьан, абааңсы!..»

Изхысхәаауа, аңсуа пңәыс дахьыказаалак, лара лтәы калцоит. Уажәы Шәантәыла ирымаз ан, лхатей лареи ааилымцыр ада цсыхәа лмоуит. Иагьеилыңит. Аңкәын аиҳабы аб дигеит, аиңбы – ан. Аңсны иаазаз ашәануа хәыңы, абарт ҳаиңш аңсшәа иңеит, гәылагыы-ңсылагыы даңсыуахеит. Ус, шәиңхьыз агымхартә, иалагеит Аңсны Аңьыңьтәылатә еибашьра. Аңкәынгы

абңар шьтыхны иоыңцәа дрывагылеит, аңсуа дгьыл ахьчаразы. Хаңаңас ихы аарпшуагы деибашьуан. Марттәи ажәылараан, иоыңцәа дрыңны уи Акәа далалеит. Абар, абар акгы рыгзамызт, ҳагәнаҳа зықәшәаша, ҳақалақ ахы иақәитыртәрацы. Ақыртқәа еибарыоны иңо, ақалақ ааныжьра иалагахьан. Аха ҳара ҳтәқәа рышьтаҳька цхыраара рмоуит... Уи кыр идырххәыоу даәа зцаароуп... Аңсуа-шәануа еибашьыы ионы ааигәара дааихьаны, дхынҳәны иоыңцәа ихьаңуаз рышқа дзымцеит. Игәиәанны ифьнеихеит иан дибарацы. Абар данхәыңыз дызхьынҳаланы дахьыхәмарлоз ргәашә фжәаны иахьышьтоу. Абар, рымзырха пшза ашьаң иаңәа цәыҳәҳәаны, атанкқәа рышьтақәа ахьану... Игәы цыс-цысуа ифьнеихеит, ус баша идыз рыоңашә ашқа. Уажәымзар-уажәы уи даадәылххны днеиңыххылашт иан, даалгәйдлы-ҳәҳәалашт бжьба-ааба мзы илымбаң лгәығырта... Цабьргыңцәкәаны ашәгы аатит, уи дагәаалагылеит иашьа, ихы инаркны ишьапы аңынза дабңарпңараҳа. Аңсуа-шәаныуа дшанханы амзырха агәта даатгылеит. Дшанханы дыңшуан уажәы аңшәмара нызкылахьаз ашәаныуагы. Нас игәы ааңсахны иашьа ишқа ифьнеихеит, инапқәа пырцаңаны дааигәы-дихәҳәаларцы. Аха убасқан ашә даалагылеит аб – ашәануа ду. «Сыңкәын, изакәызеи узәу? Уиәихс уаға!» – дыҳәҳәаны фәаитит уи. Аишьцәа шанханы наҕ-ааҕ иеиәаңшуа игылан. Аңсуа-шәануа иеимыртыңсеит. Аешьеиҳаб дхәалахны дгылан. Убри аамтаз

дыхәхәаны даадәылкәеит ан: «Схәыцқәа!»... «Уиеихс уара уаға! Мамзар сара суеихсуеит!» – ишимчыз дыхәхәеит аб, иабцъар ашка инапгы натрысуа. «Схәыцқәа шәеиламган!..» – деитәхәхәеит ан, аха башан зегы. Амзырха агәта дышыны дышьтан лычкәын еитцбы, Ацсны иацеи иашаны иоагылаз...

...Ахақым Цъамбул Папаа, уаха изымычқакәа, ихьтакрагы, имлакрагы, ицыхцерагы днарыгәтасны, ашырхәа доагыланы даалеиоеит. Нас ашьшыхәа днеины ахәцәа днархагылеит. Урт рыхтыцқәа ирықәйтцаз «ахәрабгыцқәа» ахәрақәа иаха-иаха иргьо, аусура иафын... Цъамбул макъанагы иара иахьатәи ахтыс дамыртынчуа, уахагы дымтәазакәа, итаҳаны атынчра иамаз ахәцәа ирәыхар хәа дшәо, ишы-ишы еикәцо анеиааира дафын, уажәы-уажәы илымха кыдцаны харатәи ахысыбжықәа дырзызыроуа. Нас ишы-ишы еикәцо, икабинет дыюналан, дзыгәза истол днахатәеит. Ифымтра гәыццәаган. Ашьшыхәа инапы неитихын, амашына аккумулятор ала аус зируаз ирадио хәычы алымха ааиртәиит. Иахаз изхамтәит Цъамбул, ашырхәагы доаткәеит. Слымхақәа сыржьозар ихәан, даеа хәычыкгы уи абжы инацитәит. Ааи, дцәажәон Леила Ач-гәа. Леила Николаи-ицәа Ачба, иара идиректор, иара дзаазаз. Цъамбул Папаа дшанханы истол дахагылан. Зны уи ләацхьа иеидыцсаланы, апыккахәа цъара даафамхазо ицатәы анеитәихәоз еицш. Уажәы ажәа змаз лара лакәын, лара – Ацсны Ан. Леила Ач-гәа. Иара дгыланы дзыроуан.

– Нанраа, сычкәынцәа! Аамта хьанта хаины хаатагылеит. Аказаареи акамзаареи рхәаа хәкәгылоуп. Ацсны зегь рыла ибзиоуп азын, нацънатә аахысгы агацәа ақәлон, хаинылеит ааххәоны – оацхьа рәаархон. Аха ацсуаа хацәнымырха рыдгыл иазгылон. Зқышыкәсала имырзакәа иааргеит. Ауаоы игәыгырта ицсыртоуп хәа, уажәы хгәылацәа иахзыруа жәбоит. Ацнышцәа: Цәадуи Абласаркәеи 1937 шыкәсазы, дара рхарала бжынызкы-оык инареиханы Ацсны ацеицәа, нацәақәкыла иалырхуаз ацеицәа тахеит. Ох, гәышья хәа хабга ааитцахуаны, ани Абга шкәакәа ир иманы днахәжәлеит. Хазтаиргылазгы жәбоит. Ххәыцқәа ацәоан иахацаланы ишыуеит, хәхәсақәа рыграқәа тирбоит, рцәа цены; хәтахмадцәа атанкқәа ирыцрахәаны рыцсы рхырхуеит иргәакны.

Нанраа, сычкәынцәа! Иахья шәара ишәауит хьчатәыс Ацсны алахынца! Шәазхәыц зыблақәа таа ишәзыцшу шәхәыцқәа рразкы, шәрызхәыц жәымтацәгья зыкалаз шәанацәеи шәабацәеи! Шәазхәыц ашья згәыцкәасо Ацсны! Азәы итәы ахаан даәазәы назаза игоны зыкалом! Шәымшәан, абаацсы! Шәеидгыла! Шәхы ақәышәца Ацсны! Шәара шәтахаргы – иара еикәшәырха! Сара, анык лахасабала, ақәпарахь сшәыцхьоит зегы! Адунеи исзыкәу сцазәцә шәара дшәылагылоуп! Хәшәмыр-пхашьан, абаацсы! Үнак ииз – Үнак дыцсуеит! Шәара ишәыцуп Нацәа Кьагәа ифырхәцара! Шәара ишәхамацәысуеит Кьахь Хәцъарац ибжы царза!

Шөымшөан, абаакәа! Згәы трысны, зөызцәа кажны ихьацыз – Ан лышәипхьыз изымгааит! Шәара ишәылапшуеит хашьхақәа рдоуха! Шәара ишәыцықәпоит ҳадгьыл амч дузза! Ан лныҳәапхьыз шөыгымзааит! Шәнеибац, аңсуаа рычкәынцәа! Анцәа ҳара дҳацуп, дагьхылапшуеит! Шәнеибац, с-нанраа!

Аңсны иахыуа игон Ан лыбжьы.

Игон Ач-пҳа Леила лыбжьы!

Игон Баалоу-пҳа Мадина лыбжьы!

Игон Ануа-пҳа Хауида лыбжьы!

Ашьхақәа иахагьы ишьапцыркьякьяны, рлымхақәа кыдцаны изыроуан. Адгьыл ахьаақәа ахарштүа ихәрабгьыцны иазнеиуан Ан лаапхьара. Уаха аламкәа ихьашьшызыз айбашьы инапы, изгәамтазакәа, ахала абцар ашка афынанахон...

...Лиосик Сабуа. Айбашьра ианалага, уи иашьцәагьы иаргьы абцар шытыхны аға иәагылеит. Арзамет Сабуа иңацәа – цшь-фык ахшара. Арзамет Сабуа – дшөымдыруеи, акоммунистцәа рхаан, хңаны иеихагылаз зыоны апартрет тыхны агазет «Правда» ианыртяз. Ускан ухы аңыка ықәхны анхара коуцаргьы, иабантәауеи хәа лахь ануртоз аамтан. Иара Лиосик ихатагьы ашьхара аәаңканы, машьына гәартак анышә хөынганы, анхара қазцаз ауауы, уажәы зегьы аға изынижьыр акәхеит. Мап, мап! Ус шакауы ақәлахьада Аңсны! Аха уи аңеицәа еснагь фырхацарыла иазгылоит. Дара тахаргьы – рыдгьыл еиқәдырхоит иара аңеицәа рзы, аңеипш азы! Егры аарцә шикыз еипш Цсоу

аарцәгьы аға икын уажәы. Аға икын Гагра ақалақь ахатагьы. Гагра –Аңсны абукет. Уи хымқада ахы иақәйттәын, аңсуаа Урыстәылака амоа роурц азын. Убас иагьыкарцеит. Ақыртүа ир акыр иеиҳамзи, ааха гәгәа шроузгьы, хаибашьцәа Гагра ахы иақәитыртәит. Урыстәыла аҳәаакны ианнеи, Лиосик Сабуа ччараха исит.

«Уеилагама, ураа?!» – рхәеит, иөызцәа ргәырға рзымтәауа, ашьа ргәыцатата, ркомандир инеиәапшны.

«Аңт шөырзыңши?!» – блацыхәала инадирбеит урт.

Гечрыпшь ахы ианақәитыртә, Урыстәылака иказ аңсуаа, игәырғацәа аҳәаа ихьцны, Аңсны ахақәитра азаазгаз Нхыц-Кавказтәи айбашьцәа – ҳадгылацәа ргәыдыхәәаланы игәыдыркылон. Иңоушьаша, дара ателехәапшра аузсуоцәагьы итырхуаз урт ракәын...

Дцон Лиосик Сабуа ирхәта рапхьа дгыланы, урт азәыроы ицәтахаргьы, Анцәа имчала иара макьяна деибган. Дцон уи зацаaira Аңсны аҳтны-қалақь Акәа дазааигәахо. Анаңьалбеит, шыәәа-шыәәа ҳадгьыл ахақәиттәра изакәытә цсытбарақәази иацыз уҳәарауазеи!..

Абжьакәа иналалеит. Акомандир иеибашьцәа зегьы ргәыреаницеит. «Акәантә шәанаауа, ақыта шәахьалало, амоаду шә-метрагьы иацәыхарамкәа, ахәыпшза иқәгылоу аонеихагыла шәаламкьысын, шәаламкьысын акәым ишәыхьчароуп, уи аңсыуа таацәароуп. Иасон Берулаа итаацәара. Ари аоны икоу лахәшьаду лоуп уи зыонроу. Рычкәын ҳара дҳадгылоуп. Шәгәышәәаныз!

– даауан Лиосик Сабуа ирхэҗа раҗһа дгыланы, шыаҗа-шыаҗа иабаҗа рыдгһыл җарҗауа.

Иасон Берулаа җежәиҗәбатәи ашықәс еиқәатәәқәа раан аа-шықәса иқәҗаны дахган Иакутиака. Уахһынтәи иҗсы иманы даныхынхәы, җьамбул Папаа иаб иахәшьа Лил Папаа-җһаи иареи рразҗы еиларҗеит. Урт рыҗкәын Роман Берулаа лассы-лассы Абжьякәантәи ианшьҗәа рышҗка Кәачарака дҗалон. Уи ианшьа иҗа Нугзар Папааи иареи мыҗхәы бзиа иеибабон. Иеиқәлаҗәамзи! Нугзар уи диманы ианшьҗәа Хашаа рышҗка дҗалон, җәқәашьҗка. Аҗһынра зегһы уа ирхыргон, Аалзга аҗшахәа ахаара иалаҗаҗуа.

Роман Берулаа ианизхә, ассирқәа ибарҗахо далагеит. Ргәарабжьара бжьырҗәааны, Абжьякәаа рееизганы Акәака иҗон, ртранспорантқәа кны: «Са-җартве-ло!» – хәа иеиҗахәхәо.

«Уара, ара «Саҗартвело!» хәа шәзыхәхәозеи, иара акәымзар?!» – урт руазәы ихы наиқәикит Роман Берулаа.

«Иара акәзам, аха акәхароуп!» – иаҗеикит уи иикыз абирак даҗәеырбо.

Дҗон Лиосик Сабуа шыаҗа-шыаҗа хадгһыл җарҗауа, Абжьякәа далаланы. Ус, абар ахәыҗшза иқәгылаз Иасон Берулаа иҗнеихагыла илаҗш наахеит. Гәыҗоык иеибашьҗәа иманы уахь иҗагынеихеит уи. Игәы җыс-җысуа дышнеиуаз, ашә иаалагылеит ани аби –Иасон Берулааи Лил Папаа-җһаи. Урт аоыҗегь ашәы рхыссы иршәын.

– Дабакоу, уара, Роман? – Лиосик иҗәа акы налашәаны җәаитит.

– Роман аҗырҗқәа дыршьит! – лхәеит ан, лымахә аибашьоы ишҗка лҗынахо.

... Дҗон Лиосик Сабуа ирхэҗа раҗһа дгыланы, шыаҗа-шыаҗа Абжьякәа җарҗауа, шыаҗа-шыаҗа Акәа дазааигәахо...

Илгәалалыршәоит Флора Быҗәба:

– Аибашьра иаҗа-иаҗа ашьа канаршуан. Уи иәҗагылан сара стәқәагы: сыҗшәмеи сашьҗәеи раҗһа инаргыланы. җһына салаланы сышнеиуаз, дааспылеит җьамбул Папаа. Дысзымдыркәа сивсырҗгһы акы аасыгымхеит. «Беилагама, бара Флора?!» – ихәеит иаргы. Хәаигәыдибахәхәалеит. Аҗыҗа леиҗш маҗҗа-шьаҗҗа иныкәоз җьамбул дабакаһыз уажәы. Маҗәа җазала деибыҗан, иныкәашәа зыҗсаһуаз магә дуқәак ишьаҗаны, арҗмак еиқәхәалакгы изқәа икыдын... «Ажәылара ашьҗахь, җьгарда ахәҗәа раҗәаоһан, иааны тракторла сырҗеит... Исылшоз зегь кәсҗеит, урт шьҗа акгы рыхьуам! – иҗси-иҗси еихьымзо дҗәажәон иара. – Ус, Ткәарчалынтәи адырра кәрҗеит, хгоспиталь акны ахәҗәа раҗәаоны иаарҗеит хәа. Сназгаз ани «хмашьына» сазаамҗеит, абылтәы мыҗда нҗәеит. Даеа җыҗтрак уааҗшы зегь җшааны уаагоит рхәеит, аха сара җшыа абасымоу, ахәҗәа гәарҗак Ткәарчал исыҗшупеи?!»

Иартмак еидшәакәала хәыҗгһы изқәа иаакыдҗаны ихәы абжа сиҗарҗ далагеит. Ихиртлазар ашәи абысҗеи

ракэын иҗаз... Сара ани зуа сыҗахызма?! Уаҗа җазхарагы җзымеицэажэазакэа,

җааигэыдибаҗэҗэаланы җнеицырцит. Архэара давалаанза сишьтацшуа сгылан. Җакласс бласы иахаз Цьамбул аамсҗашэа, Цьамбул хаа... Шаҗа иеицсахзеи анацьялбеит?!

Нугзар Папаа. Шамахамзар аҗаацэа иреицбу еснагь аонаҗа дазаанхоит. Егьырт иреыцны ицаз анхара җыцны ашьапы икыроуп. Аонаҗаҗы иаанхаз урт зегь еиҗэышэшеа иоуеит. Аха зегь аоуп уи иҗакҗықэра акыр идууп. Аонаҗа еихеиҗароуп, инхара иреыцроуп, ацэгьеи абзиен уҗэа уажэшьта арака зегь иара иҗықэроуп.

Нури Папаа ионаҗа ду, сас-дахь дызгымхацыз, лассы-лассы араион ахадара зҗаауаз, ауеи аҗынхеи еишьтагыланы иахьымфахыцуаз, уажэы аҗеицбы иаҗагы аҗакҗықэра ду иднацон. Иагьцабыргны, даныхэычыз инаркны уи уахь ихы дмырхахьази, иаргы бзиа дазыкацан. Акэа аҗыҗанхамфатэ институт иалгахьаз аҗкэын, Кэачара агронам хаданы аҗыҗа днахагылеит. Шьыжьи хэылбьехеи иеахаршэаланы, абаҗча еихаҗара ду ирымаз, иаҗагы игэцареикуа далагеит. Нҗыц, рыкэша-мыкэша абнацэҗка азэ дналакьысны шҗазалшоз; уимоу ана-ара аҗэашақэеи аҗаҗчақэеи инадыркны, акультуратэ шэыртлақэа рымахэқэа ааганы ирхеиҗауан. Шьықэсқэак ракэын – нас зегь еиныланы иеаора марымажахон. Аха ура иуҗэо

Анцэагы иуцихэозароуп-тэа! Аибашьра ихнарбгалеит апланқэа зегьы.

Зан д-Җаш-җҗаз, зыҗҗэыс Цахнакиа-җҗаз Нугзар Папаа абырсаатк иара итэқэа дрышьталеит. Зан д-Бебиа-җҗаз, зыҗҗэыс д-Җаш-җҗаз Хэыта Фекуа инаиркны, апсуаа рышҗка аицэажэарақэа реынадрхеит. Урт зегьы хадара рзиуан, хыхь ишахҗэахьоу еицш, Кэағэаниаа раҗэшьаҗа, Арышаа рымахэ Гиви Мхеизе. Урт акыргы рымч ршеит, иаарыкэршаны икоу апсуа қыҗақэа, Кэачара иамабашьырц азыхэан. Аха адэахьы умч пушэарц азыхэан, ухаҗа уонуцка угэғэазароуп. Аҗа имчрагы, арт рыонуцка иаҗа аус ауит. Аха урт ргэыҗрақэа башахеит: Кэачара аанрыжьи акэхеит. Шамиль Басаев хадара ззиуаз архэа рыбзоурала ноиабр 28 рзы Кэачара ахы иақеиҗыртэхан.

Кэачара аурыс школ акны рцафьыс аус зуаз Нугзар Папаа иҗҗэыс Валиа Цахнакиа-җҗа, лысабицэа хэыҗқэа лгэйдкыланы Очамчырака деихар акэхеит. Араҗагы аҗа дахын уажэы. Очамчыра иахьааиз – аибашьра иҗанакны иҗан Валиа Цахнакиа-җҗа лаҗэшьаду лхэыҗқэа – Цьомидаа. Иааицэажэан урт рыюныка – Жэыргьыҗҗка ргара Нугзар Папаа идырцеит. Уи агыршэа бзианы имдыруази. «Уара, агыршэа бзиоуп, аха аҗырҗшэа сыздырзоумеи!» – иҗахымхеит Нугзар. «Жэыргьыҗынза агыршэа уагоит!..» – рҗэеит дара.

Нугзар Папаа Егырнырцэка ицара аткысгы иаара цэгьахеит. Аҗацэа абцьяр идыркырц иалагеит, уи иара

имуит. Ашьтахь, аибашьра адэаёы зыошьапыкгы нзыжьхъаз Нугзар иабхэында Тамаз Цахнакиа ибзоурала, уи Ацсныка дааргеит.

Нугзар Папаа Жэыргыттэи абарт ихтыскэа, ицсы ахынзатаз еснагь шыафаршэ изыруан...

Аибашьра иаха-иаха аилашра иаёын. Екатерина Бебиа-пха хацампхэысцас, ацхыраара кзцоз амашьынакэа дрыцны, аибашьра ацэахэакэа зегы дрылсны, Гэдаутантэи Ткэарчал доеины, адырратара еиёылкаауан. Аарла зыцсы ныткаауа илырцэажэоз агэакцэа раамышьтахь, акадр акны даацэырцуеит ахақым Цямбул Папаа. Ахэцэа даархыцны ашьа ихышы, ихы ныкэцаны дышмыцэац моашьо, истол дахатэаны дцэажэон уи.

... – Уцсы тоума, Цямбул рыцха, уцсы?! – арцэаа аатлыргеит убаскан уи иоыза Нора Барцыц-пха, ашэ ааимпцааны Гэдоута рыюны дахьяаюнаххыз, ателевизор данынагэдпшыла.

... – Аат, уқэакэра згааит, сара с-Цямбул! – фааитит Пцэакэашь ахы иаёагылаз Заур Бытэбагы.

– ... Зегь учхароуп, уара х-Рокфеллер хэычы, уеыргэгэа, абаацсы, мацзак нхеит, уеыргэгэа! – ибжы нтицеит автомат арыцкэара иаёыз Валери Шьаматаагы.

Цямбул Папаа иажэа ахыркэшара даёын: ... Ахэшэгы хамоуп, афатэгы хамоуп, аказын хашшуам! ...Акызатэык ирыцхарахаз, хахэцэа ршьапы икэхаргылаанза, ибналаны еибашьра ихэцэоит...

... Атынчра ... Атынчра апроспект ааихцэаны, Акэа далаланы иёынеихеит Цямбул Папаа. Ихэыцра ақалақ, иқэыпшра ақалақ, иёара ақалақ. Шака хтыс ссир уи иадхэалоузеи! Шака хэыцра хаагы инарцысуазеи! Уажэы игэи илабжыши еилацэо дцоит. Ашэт талаха иаоызаз ақалақ, амагэшхэа иаргоу ашэтыц иаоызоуп уажэы. Угэаца тнашьаартэ ихыблаа-ёыблааны игылоуп аонкэа. Абар, днадгылоит уи Фрунзе имоаду ахаёы игылоу аонеихагыла. Абри аоны акэын дзыоназ иара ицёыхоы – ирцаоы Гиви Камыгэ-ица Агрбагы. Абра дьонан дара роыза бзиазакгы. Шакантэ уи итааны раамта қяфла ирхыргахьази! Уажэы? Ауразароу ибылны игылоуп. Ахаан иоынхап узхэарым. Ус, адгьыл даацыцызшэа, иёацхэа даагылоит Цямбул иоыза бзиа Роман Аргэын.

- Цямбул! – арцэаа аатырганы иёааихоит Роман.

– Роман! – уи ишка днатрысуеит Цямбулгы. Акраамта еигэыдибахэхэаланы игылоуп, рыгэқэа цыс-цысуа.

– Роман, акамбашькэа анаауцоз угэалашэо? – иахынтэиааз узымдыруа аёымтра ааилеигеит Цямбул.

Аоыцьегы рхэыцрашка инымоахыцны иааибарччеит. Цямбул иаб, Нури рыцха, зны ркамбашькэа шизымдырыз иоызцэа ианреихэа, убри аоызацэкэа Роман ихатагы ихьхьазаарын: «Хкамбашькэа ансымдыр, иеицыз зегы саццаны иаасцеит. Аоны сабгы ус иасхэеит: шака бзиа

иеибабозаарызеи акамбашьқәа! Ҳара ҳтәқәа рылсцо саналага, ирымукәа зеггы еиманы иааит... Саб анс дужьо дыкахызма?»

Ицоит Ыямбулгы Романгы изаазаз ршкол-интернат ашка рыхқәа рханы, инаскьяцыпхьаза рхәычра рпыло, рөызцәа ргәаларшәо. Ус, абар дахьяарыдгыло Нора Барцыц-пхагы.

– Ыямбул?

– Нора!

– Ужоума, рыцха?!

– Бара уажәгы хаца бымцазаци, мшәан?

– Сара Гьаргәал Чачба сизыпшуп!

– Гьаргәал Чачба... Бара Ыямбул Папаа дбаҗәабшьо быкахызма?!

Аибашьра шеилгазцәкья иҗаацәа иманы Акәака дааит Ыямбул: иҗарагы, игәыгтрагы, ихьяагы зыдхәалаз Ткәарчал ааныжыны. Уи уажәы, ианшьа ипха Нели Ҳаш-пха лҗапхьацәкья ауада дыюнан. Лара ахәыцқәа ыцья лыман. Лхаца Ыота Амчба... Дышәгәаламшәои Ыота Амчба, ани абзиабара згәахы кылнаблааны, Ткәарчалтәи аҳақым Нели Ҳаш-пха лышка еыхәшәтәра ицаз. Ыота хаа, Ыота пшза, зеипш дыкамыз аньныр ду Ыота бзиа!.. Ага иадәылганы игеит Таиф Ацбагы иаргы. Уинахыс адгьыл инахәлабга ицеит. Ыота Амчба изын ирхәоны иааозаз: уи ашахмат асракны хәартапшь имамызт. Дахьта-кызгы ақыртқәа ицхәмарузаарын рееитныпсахло, аха дырзатархомызт. Ғнак урт ркомандир даины

днаидтәалазаап. «Абри абыржәы санацаирха, сбарданажә баша исыкәну цышәымшьан?!» – ихәзаап уи иөызцәа даарылапшы.

Уи аткәа ақыртшәа идыруеит хәа дыказамызт. Убас шакәызгы, Ыота Амчба ибаохатәра аҗапхьа ихы лаимыркәит... Ишәгәаламшәои, Ацынцәтәылатә еибашьра Дузза аан, анемеццәеи аукраинцәеи Киев ашьапылампыл ишеицасуаз! Иаиааир ишыршьуаз шырдыруазгы Киеваа шхьамтыз?!

Ыямбул Папаа уажәы Акәа ахәышәтәыртакны аус иуан. Зхьяа зиааиуаз ачымазцәагы: «Аа-аа, Папаа шәипхь, абаапсы!» – рхәон.

Акәа, Ацсуа шҗаҗы иахәшьа лквартира дыюнан Нугзар Папаагы. Ақыта ацсабара ду иашьцылаз агроном, ех, шака изыцәгьази, анацьялбеит, пшь-тзык дыркыдыпшыло ауада аонатәара. Аха ипхәысгы иаргы рхы ацьяка ықәхуа рхәыцқәа аоыцья амла иадмыркырт иаҗын. Аибашьра ашьтахь ахныкәгара акырза ихьантамзи! Нугзар Папаа имашьына җаза дақәтәаны, Гал дцаны цсымышьтыгак хәханы Акәа далалаанза Абжьякәа зҗазацә инышәынтра илагырызкәақәо иахатәаз иахәшьаду лхацеи лареи цсымышьтыгак нарытаны, ихәыцқәа рахь иҗааихон.

Зны уи длапшыкәзтаз хачкәынцәа, Кындыг дахьалалаз дааныркылеит. Хыгәтас-чыгәтасгы рыгимхеит. Иаргы ус аламала ихәацуаз азә иакәмызт, аха... Ихәыцқәа рхәы аарҗыцыкәкәангы иргеит.

Сара схаҗагы, Ацсуа шҗа ааигәара сызланхо ала, снаоьсыцәкья имашьына таиргылон Нугзар. Цхьыбжонк,

агәы инахықәхәоны, агараж ашә ҕены амашына атгара реазыркит ҕоуки.

– Икашәтәозеи, уара, шәеилагама? – аҕенҕыыр снылагыланы, ишсымчыз сықәхәеит саргыы, атх рҕәажәо.

– Уакәытц наҕ, уакәытц! Ана еилагак дықәхәеит, уха цхыбжыонгы дмыцәазакәа! – наскыа игылаз иоыза ибжыы аагеит, сара гәыбған насытаны.

Лиосик Сабуа иабхәындцәа –ҕыамбулгыы Нугзаргыы ргәыреаниҕахыан Кәачараҕа имҕаразы. Иара ихәта айбашыра анеилгаҕәкыа днабыжыкыаны ибахыан... Хәҕоу иибаша!

Ғнак, Галнтәи ихәыцкәа рхәы иманы дшаауаз, Лашыкындар данаавала, Нугзар уахагыы изгәамҕазакәа, имашына аамоахыҕын, Кәачараҕа ахы рханы ағынанахеит.

Ахәылбыеа, ишыкаитцалац еиҕш Абжыакәа айшәаматәа иадтәалаз иақәшыаду лкны днеит Нугзар. Уа иеикәшәеит иашыа ҕыамбулгыы иаргыы. Акыр ишизцаазгыы, Нугзар урт иреимхәазеит игәы зегь тыблааны ишыказ. Кәачара дшыказ иеимхәазеит уи иашыагыы, амған рхала ишаауазгыы. Игәы ихыуан азыхәан, еснагь иахаҕыр имбози! Нугзар, иашыа ҕыамбул иҕыҕ аҕны днаганы, аоны дахыааиз... аоны дахыааиз иҕсҕазара далцит...

Сара сақәшәеит ҕыамбул абраҕа инеира. Анаҕыалбеит, шака ихыанҕоузеи аешыазаҕә иҕахара! Ааи, иҕахара! «Му гаҕоль, си цода?» – дхәәены дызмаз

бжык хәхәеит ҕыамбул июныҕка. Баша иауырхәахуа: «Аеқәшыа лашыа дшыҕсыз анлархәа ашыац лыҕыблааит!» –хәа.

ҕыамбул диашыадахеит. Хәҕоу иарҕыажәоа икәыҕсааит!.. Аха аҕсҕазара... Мап, айбашыра уи инартәеит ахыамҕра шаҕахыз. Ихыаҕыз инаиҕрагыланы иҕоит. Аҕара далганы данааз, аҕыҕ ахырымҕоз Аҕәа, уажәы х-оык рхәтыҕан аус иуан. Изеиҕшызар акәхеит уахынлагыы еынлагыы. ҕыамбул изыхәан макыана айбашыра еилымгаҕызт. Уи ахкыа-ҕкыақәа, уажәы иантынчраха, иахагыы аус руа иалагеит. Ахыақәа иахагыы иҕысит, ачымазцәа рацәаохеит. «Аа-а, ҕыамбул?!» - рхәон зегыы. Ткәарчал аҕкысгыы ирацәаохеит уи араҕа дыздыруаз: иахыизхаз, аҕара ахытцоз, икәыҕшра ахымоасуаз...

Ғнак, аоны дааит ҕыамбул. Игәалаҕара мыцхәы ибзиан. Ишимжәуазгыы фырҕыанқәак аанахылеит.

– Сашыа исзиуз убоит усгыы, – дналагеит иара. – Аха схыаҕыр сабаҕои, сышыҕахыка аҕхақәа хыхуп. Иаазатәуп иара ихәыцкәа – Нурии Мариеи. Иаазатәуп сара стәкәа – Лашеи Елисои. Нугзар игәы ихыны захахыадаз. Сара сакәын уи иаргәамҕлоз. Уажәы, иахагыы аидара ианатцасҕа акәхап, лассы-лассы исхыаауа салагеит. Москватәи соызцәа сызларацәажәаз ала, сышыҕартарц хазбеит: аопераҕа аҕахуп.

Сара сахытәаз саахыҕыҕы-хыҕыҕы. ҕыамбул уи гәазымҕоз ауиакәхыз: – Рацәак ишәартәоухәа акгыы йкам. Даараза сдыргәыҕеит зегыы бзиахап хәа.

Аиҳабырагы ирылшоз ала цыраарақәак сыртеит, сөызцәагы...

Ашәкәәцәеи ацарауааи усгы, Самсон Чанба ихәалон еицш, ацыбагы азын еснагь хмацаноуп. Зык ахәоуп саргы ихынсырхалазгы. Дцеит Цьамбул Папаа убас игәалакара бзианы: ахәызба дацаларц акәымкәа, ажәәан иацәахь цыра дцозшәа...

Москва. Иахәшьцәеи имахәцәеи, иуацәеи итацәеи, иөызцәеи икәлацәеи – зегь икәшаны игылеит Цьамбул. Ацхыраара ду кайцеит аминистр Шоигу иаргьажәә Нодар Ахашба. Цыс-хшы игмыжьюа ршьаппынца икәгылеит: Виктор Какалиа, Вова Ахашба, Онери Бебиа, Саида Аргәын, Марина Цулаииа ухәа уи игәыцхәцәа зегьы. Шумаков ихәышәтәырта ду акны... Дпызказгы иара Шумаков ду ица иоуп. Рыблакәа тхаха, рлымхәкәа кыдцаны ицшын зегьы. Ицшын иахәшьцәагь адгьыл «рыцыблаауа»... Уахык, ааха... Ус, игәеисра иапырхагахар хәа дшәозшәа, ашьшьыхәаза иблакәа аахитит Цьамбул. Иагылаз ааимданы днарылацшит. Амедәхәшьа дгәыргьацәа днеихаххит:

– Зегь бзиахеит, зегьы ухугеит, ушьтахька икоуп зегьы!..

Цьамбул даапышәырччеит. Иччацшь лаша аарызныжыны, иблакәа неикәипсеит.

Ари цыхәтәантәи ччацшьын...

Аеропорт акны уи ицсыбаә анааскьаргоз, шыапыргыларта умоуа ауаа еизеит. Еизеит: ауацәа, атацәа, аөызцәа, ақәлацәа – ицсра згәы иалсыз зегьы.

Ашьац зцыблаауа игылаз уи иахәшьцәа днарыдгылеит ус, Москватәи анкологиацәа центр акны аус зуа, Цьамбул қәрахьымза иөыза бзиа, ахирург Владимир Мцыт-ица Аргәын. Уи аеҳәшьцәа ргәы кәжо абасгы җааитит, рхәеит: «Ирыцхарахаз, Цьамбул Папаа иеицш икоу ауаа, Ацсны имацхо иалагеит; иахагы ирыцхарахаз абас икоу мацзаны игыло иахьалагаз ауп...»

Акәа. Цьамбул Папаа инаскьагара иалахәын Ацсны зегьы – Егры инаркны Цсоунза. Егры инаркны Цсоунза икан, ацсра хьшәашәа абла интацшхьаны, ацстазара лашахы ирхынхәхьаз ауаа, рацхьа аибашьцәа наргыланы. Ацара ицызцоз уи иөызцәа, ма цьара икырта уртаны шцазалшоз... Зцеицәа тахацыцхьаза дак-дак злыцсаауаз Ацсны Ан Леила Николаи-ицха Ачба убри азын акәхап лышәкәы «Как это было» акны абас зылхәазгы: «Увы, печальный шлейф войны еще за нами тянется: после нее проклятой ушел из жизни хирург Джамбул Папава, сутками не отходивший от операционного стола – для мирной жизни не осталось сил... Услышь меня пожалуйста, Всевышний! Избавь нас от безвременных утрат!»

Абас, зқыта иахызаауаз, уи абзиабара иагыахыцсааз, аха зани заби рываракны азкәагыц змауз аишьцәа Цьамбули Нугзари Папаа, рахәшьаду лкны Абжәкәа анышә иамадоуп. Диоуп лара Лил Папаа рыцхагы, лшьамхы икәыртәаны илаазоз лхәыцкәа:

Цъамбул Папаа, Нугзар Папаа, Роман Берулаа; аңсра аиҕаңсра хәа, ак рыхьыр хәа дшәоушәа, лнапкәа рыкәыршаны, илгәыҕахәхәа...

Урҕ рфырхаҕара ашәа азызхәо, рхаҕы ацлаоыча иалатәаны, ҕааихак кәзымҕо акармаҕыс заҕәык ауп...

... Ашьтахь зны, Аңсадгьыл аҕаҕа Цъамбул Папаа иуалҕыа азгәатаны, Леон иорден ианаршьеит. Ех, уи иңсы анҕаз ибазтгьы!.. Хәара еснагь зегьынҕара хәычык-хәычык хәаҕоит...

Иңшаауа – ҕыхашәагь иоуеит. Өнак, ақалақь салаланы сышҕоз, саатгылеит амашынакәа амоа рыстаразы. Даргы, наҕ-аак ишааиуаз, рныкәашәа аадырмаҕын, игәырҕаҕа асигналкәа кәҕо инеикәҕырҕит:

– Укоума, рыҕа, укоума?

– Сыкоуп, Цъамбул Папаа иңсы сханы!..

Сара исаҕаз оумашәкәа ибаны, сзыоҕа сгылан. Уаха акы саахымыгзакәа инаҕрысны, доусы рымоакәа рышкагы иҕеит...

Иашоуп, Цъамбул иңсҕазара далҕит, аха игәалашәара лаша назаза зегьы ргәаҕы ианхеит. Уи ахәычы хазынакәа иаазеит, ихаҕа иеиңш, ачымазҕа хәышәтәуа, рыҕсҕазарагы иазыкәҕо.

Иахәшьҕа Светланеи Ельдинеи иахәагы иргәаладыршәоит Цъамбул аопераҕахь даныргоз аҕыхәтәантәи аамҕазынза ихәыҕкәа Елисои Лашеи рызбахә шиҕыҕаҕыз. Уи иахәшьҕа ахьрыҕаишьоҕ

акнытә иаахтны ишизымхәозгы, иҕахын хәарада, хәаҕааҕы ихәыҕкәеи иңхәыс Венереи хылапшрыда иаанырмыжыраҕы. Цъамбул дахымызәеит иңҕа Елисо лимитла Майкәаҕтәи амедецинатә институт лҕалара. Уака уи хышыкәса аҕара анылҕа ашьтахь, ахә ахьшәатәыз ашка диаргеит. Ан Венера уи илҕәыхьанҕаханы, ланхәыңҕа лышка, Пермка диалгарҕ лызбеит. Уакагы аҕара ахә шәатәхеит... Иахәа уи лангы лахәшьҕа дуҕаагы иңаршьоит Елисо абриакәра агәыҕра лылазҕаз. Уи азәы дизымҕаазакәа, аинститут аректор икны дныоаналаны диҕәоит хәыда ҕсада аҕара лдырҕаразы, насгы лара ибзиазаны аҕара зҕо дшырхыҕхәазало. Аректор уи илеилркаауеит: ааҕа адкыларатә экзаменкәа ҕины, актәи акәырс инаркны, ҕыҕ аҕара даламгакәа ҕсыхәа шамам. Убас иагыкалҕоит. Елисо аекзаменкәа зегьы ҕыҕ иҕины, ҕыҕ аинститут дҕаланы актәи акәырс акны деиҕатәоит. Шыкәсыбжак аонуҕкала екстерно хәсабла аекзаменкәа зегьы ахкурскгы рзыхәан ибзиазаны иҕины, аңшьбатәи акурс акны дааган ааҕа ләызҕа днарыддыртәалоит. Ари аоҕа аҕамҕа уи лан лымаҕара лакәымкәа лҕахәа зегьы ирзыкалҕоит.

Елисо Папаа-ҕа Пермтәи Аңсны дшаазҕәкәа, Абжәкәа лаб инышәынҕракны дҕаны, игәы лнапы ныкәшьуа, лылабжышкәа еикәхәалан илеиуа, зегьы-зегьы изеиҕалхәоит...

Елисо Папаа-ҕа уажәы Пермтәи амедецинатә

институт ибзиааны далганы, иара уа аинтернатура дахысны, акордиология аспециализация дафуп. Агәыҕрагы лымоуп, ақыртқәа рхаан лаб Цьамбул Папаа атың ахымоуз, Ақәа ахәышәтәыртақәа руак ақны аусура далагап хәа. Ачкәын Лашагы – иани иаби, иандуи иабдуи рышьтра дықәлеит. Уи уажәы ацара ицоит иахәшьа дахьалгаз Пермтәи амедецинатә институт ақны.

Цьамбул Папаа дымцзеит. Игәалашәара лаша зегы ргәацафы икоуп. Уи иңсы зығәараз изанаат ссир еихазхауа ахшара бзиа нижьит. Иагы иғәы иахәарын, анаңьалбеит, урт абас ибазтгы!

Цамбул Папаа иоыза, Ткәарчалтәи ахәышәтәырта ахирургия ақәша аиҳабы Нодар Миндиашвили игәалашәарақнытә:

Джамбул Нуриевич отличался своей чуткостью к больным и преданностью своей профессии. Сотрудники больницы отмечали в его жизни коммуникабельность и большую привязанность к своей семье. Отличный музыкант и певец. Был всегда любимчиком в компании друзей, коллег, медсестер и санитарок. Он, как никто другой, мог ласково и с юмором разговаривать с медсестрами и санитарками. Он относился к ним с любовью и уважением, и те отвечали ему взаимностью.

Джамбул Нуриевич обладал способностью оказания квалифицированной медицинской помощи по смежным специальностям. При отсутствии врачей анестезиологов он квалифицированно справлялся с

дачей всех видов наркоза, что делало его незаменимым в экстремальных ситуациях. К сожалению, применить ему свои уникальные способности пришлось во время Грузино-Абхазской войны 1992-1993гг. Джамбул Нуриевич до войны был заведующим хирургического отделения, а с первых дней начала войны стал начальником хирургического госпиталя и главным хирургом Восточного фронта. Он прекрасно преодолевал все трудности, возникающие в ходе тяжелой работы на данной должности. Отличался быстрой оперативностью и всегда успевал прийти на помощь своим сотрудникам.

Трудно вспоминать пережитое во время войны: холод, голод, непрерывный поток раненных, сутками напролет за операционным столом, ответственность за сотрудников, трудности связанные с нехваткой медикаментов и перевязочного материала.

После войны, несмотря на невероятные тяжелые послевоенные условия он принимал активное участие в запуске и налаживании медицинской службы в ЦРБ г. Очамчыра.

Для многих война закончилась, а в больницу все поступали подрывающиеся на минах раненные. После окончания войны врачей остались единицы. На Джамбула Нуриевича легла большая тяжесть: теперь уже приходилось еще больше работать, стоять за операционным столом. Ожидая из Сухума замену, он окончательно подорвал свое здоровье. Он отдал все

свои знания, свое умение, свои силы и свой талант своему народу. Светлая память о Папава Джамбуле Нуриевиче навечно останется в истории г. Ткуарчал и в сердцах сотрудников больницы.

...Иаашар мшацын. Ахэаакны игылаз Кэтолаа рыцкэынцэа ракэын. Ацх лашэы далаланы ифааихеит Жэыргытэ чкэынак. Адырга чыда рытаны, даины даарыдгылеит. Уи Кэачарантэи ионы ицаз дреиуан. Қыатуан ахаблатэын. Ацсуа чкэынцэа дшырдыруз еицш иаргы идыруан зегы. Кэтолаа рыцкэынцэа рымацара ракэымкэа идыруан Гадаагы, Члоуаагы, Мыкэаагы. Абарт хаицш ацсшаагы ихеон. Кэарацхелиа чкэынан. Хара дахаагыланы деибашуан. Уажэы дымша-дмырхауа уи иааира оумашэакэа ирбеит хара хачкэынцэа. Иааизышьтымхуа афатэи ажэтэи дрыцан.

– Шэнапакны сыкоуп, ишэтаху сзыжэу?! – фааитит иара.

– Уаазгазеи? – рхэеит хара хтэкэа.

– Уацэы мшацуп. Сани саби рнышэынтракынза сыжэга. Абар шака шэтаху ацара?! – еилахэара дук аацэыригеит.

Хачкэынцэа неифацшы-ааиеацшын, блала иааицэажэеит.

– Ибзиоуп. Дыжэга иани иаби рнышэынтракынза! – реихабы иыызцэа инарыдидцеит. Х-фык ацкэынцэа амашына дынтадыртэан, дрыман реаархеит. Кэачара

ианаалала, икакэаз ибеит Жэыргытэи ацкэын. Ахы инаркны ацыхэанынза ақыта тацэын. Машэыршэа цыара лашаракгы убомызт. Иани иаби рнышэынтракны днаргеит. Рацхэа ионыкагы даанацшит, аха уахы икказа икан. Ацкэынцэагы ицхраан, ахатгэынкэа ирыцкэеит, нас афатэ аацэырганы, иаикэшаны инатэеит: арыжэтэ хырталт, ацэашыкэа адырkit. Акэатагы кацшыкэа рхафы ишьтеитцеит.

– Уаха схы ныкэсцар, – ацыхэтэантэи ацэца аанкылауа иани иаби ихы нарыкэикит иара, – шэаины сыбла шэаахгылоит. Аашышь анцэыцэы абгахэыцы акырц ицон рхэеит. «Сара ишэасымхэози, баба?!» – сахыцалакгы убжы сахауеит, саб! Сан рыцха, ибхэо акызатэык ауп: «Диду, нана чкэими цода?!» – уаха цыара иааспырцуам сани саби шэыбжы...

Ацх ашара ирымнахаанза, еиханы иахэауаз, амсан ахэацэара дафын ацкэын:

– Хара цстазарас ихамоу афыза шэыкэшэира иоуааит! Ача ааххэарц хахэнеиуа: иршэны иахэарыжэуеит, зыжэра хнеир – иаашытхны иахэартэоит. Шэара чархэара хзыжэуит, рхэеит, хадгыл шэзымышэчеит рхэеит. Сара «Абна аыызцэа» салоуп. Изныкымкэа Ацсны сааны ацэгаракэа кастахэеит. Шэнапакны сыкоуп, сышэшы! Сыбналартэ кыр иакэыскхэеит, аха царта сымазам, схэыцкэа амла исцэагоит...

Ртыц акны ианаи, ицаракэагы нак инаитаны, ахэаа

дынхыргеит. Шьяфақәак днаскъахъаны, даахъахъаны, абасгъы фааитит:

– Сышешьыр иаха иеиғын... Бзиара ашьтахъ бзиара ыказам!..

Саңыоланы исхәоит. Мчыбжык ашьтахъ, ахәаа еилахәаны ацәгъара кызцаз ақәылацәеи ҳа ҳтәкәеи аифахысра гәғәаза рыман. Ҳара ҳтәкәа ирхәыз ыкоуп, дара ртәкәа ишыыз гәаҗо ишнеиуаз, инеихагылеит ани а-Кәарацхелиа цкәынгъы. Абга иагъа иубжъаргъы абнахъ ипшуеит...

... Еҗери Габлиа-пҗа Кәачаратәын. Лаб Мышьа Аңынцътәылатә еибашьра далазит. Лара аеҗымра лыхганы ацара лцан, Мықә хақымс аус луан. Абрака аҗаацәарагъы далалеит. Аңсны Аңынцътәылатә еибашьраан уи лыцкәынцәа аҗа ифагылан, лхацә Иазбеи Қәҗелиа иқәра злацанамкуаз ала, уахгъы-еынгъы ар рхәы дацан. Анцәа ду имчала иеибганы иалцит зегъы. Мшаңы ашьыжъымҗан, хаңсцәа рыцхақәа рхәы дацаланы ләаалхеит уи Кәачарака, лабраахъ. Аибашьра изхароу, изхарам хәа азәгъы деилнахзом, азхьцра иаоызоуп. Шҗакы иеицтанхоз х-оык лашьцәа уажәы азәгъы дахзамызт. Дара ахьыкоу шылзымдыруаз еиңш, илыздыруамызт уажәы рынхарақәа ркны иказгъы. Уи акәын арахъ дзымаауазгъы. Аха аңсцәа рыцхақәа?! Уажәы дааиуа-дааиуа рынхарақәа дырзааигәахо даналага, лыбла иабоз лызхамцеит. Иагъа лхәаргъы асцәкьа икоуп хәа дыкәамызт... Абна аималара иағын, уахьыңшлакгъы

алфарақәа гылахъан. Излакалах здыруада, акызатәык рҗацха хәыңы ганфынааза игылан. Еҗери рнышәынтрақәагъы лхашҗны, ажәырҗ ләацәыхьчо рмацурҗа акынза дназеит. Лгәы цыс-цысуа ашә аартны дныоналеит. Аонудкагъы игылахъан алфарақәа. Амаҗ рхаңаны. Машәыршәа илдыруаз цъара кәардәыкгъы гыламызт. Илура лзымдыруа даашацәы-шацәит. Убри аамҗазы ашә иаалаххит хоык ацкәынцәа, иабцъарҗсараха:

– Бызустада бара?

– Абри хара хәоны акәгәышьан...

– Ирласны бдәылц...

– Сара, мшәан, сыцкәынцәа еибашьуан...

саңсыуоуп...

– Ирласны бдәылц! – иахагъы иеааиргәҗеит руазәы.

– Кәачара ахьи-ацыхәеи инхаз онашәк маатыроуп! Абна ахьцәароуп! Алашәага ируурҗахароуп!..

Еҗери Габлиа-пҗа, дзызнеиз лнышәынтрақәагъы лхашҗны, дцәыуа аоныка ләаалхеит, азхьампш аалгозшәа...

...Тамбов ақалақь. Уахынлоуп. Ацыхәтәантәи автобус дҗаланы дцоит Ельдина Папаа-пҗа. Иахья шьыжъаахыс лусура убас даркареит, уахагъы налыламкәа. Уи илиаины ацәа налықәаргъы цәгъа иабом. Аха дцоит аонынза сназаны, сҗаацәа снарылапшындаз хәа.

Тамбов қалақь дууп. Ауаа рацәоуп. Ахныкәгара иахагъы ихьанҗоуп. Ахәаахәҗрағы, зегъынцъара ишаңу еиңш, инеизцааны аахәаоцәа неишьҗагылоит. Аха зда

цсыхэа ыкам фатэык анааилак, зегы нархаштны инеижэылоит. Нас хэҗэарахоит, каарахоит, еисрахоит... Уи лара лыпсы лфанацоит, лусура аруадафуеит, лылабжыш хаддылақэа цаалыр-кэрылоит.

Ельдина Папаа-пҗа даныхэыңыз инаркны аҗақымра бзиа илбон, ма шака илыцааиуази уҗэарауазеи химиеи биологиеи рмаҗэарқэа. Зегь реиҗа разкы лиманы лхы лыпҗхазон уи аҗақымцара данҗалаз, ибзиазаны даналгаз, иахылыҗахыз аусурагы даналагаз... Урт аҗыхэтэан Акэа инхон: Аҗсуа шҗафэы. Рыуеи рҗынхеи раҗэан, ргэылаҗэа хаҗыр рыкэыртҗон. Рнеи дыкан, рааи дыкан. Рыпҗаҗэа ыҗыа ирызхауан. Анҗэа ишихэара икан. Аибашыра мыҗда иныканаҗазеи уҗэарауазеи?! Уи зынзагы илгэалашэом арахы Тамбовка раара шыкалаз. Ельдина рыҗа, данхэыңыз аахыс лыпсы иалыхэхэа иалаз лзаанат – аҗақымра шыҗалҗар акэхеит. Уи арака изҗахыдаз. Аҗыҗантэиқэа җарҗа рымамызт. Зынзаҗэыкгы лгэы иҗамшэаҗыз ахэаахэтҗа далагар акэхеит. Лҗааҗэа ныкэылгарҗ азыхэан... Лхаҗа Нугзар Геловани даҗырҗуоуп, Лабахэуаа драхэшыаҗоуп, аҗсуаҗасла даазоуп, Очамчыратэуп.

Нугзар иаб Оҗар Александр-иҗа Геловани аус иуан Ткэарчалтэи ашаҗта аусбарҗа еиҗабыс. Жэлала уи инагоу җауадшыҗроуп. Иара иашыа, раҗхыаза Сталин ироль зыхэмарыз, еиҗырдыруа артиступ – Михаил Геловани. Нугзар иан – Шура Лабахэуа-пҗа абжыуаа ркны еиҗырдыруаз, хаҗыр дуггы зкэыз Зосим Лабахэуа дипҗауп. Уи Ткэарчалтэи ахэышэтэырҗакны аус луан.

Зегы бзиа ирбоз, хаҗыр дуггы зкэыртҗоз – Александра Зосим-иҗа Лабахэуа. җамбул Папаа имаҗарагы иакэым, ахэышэтэырҗакны уи зегь шлышыҗаз Шураҗка хэа акэын. Леиҗш пҗхэыс гэыпҗа, имыҗакэа зэы еихызымхуаз, дааразагы дмаҗын. җамбул иан дгэырҗаҗэа илхэон: Аҗсны, Александра Зосим-иҗа лфызҗэа ахэса бзиақэа шыраҗэам, абри леиҗш ахазынагы лара лыпҗа Ельдина анхэас дышлоуз. Аамҗа хыанҗақэа раан Нугзари Ельдинеи – хаҗеи пҗхэыси, рыуаҗэеи рҗахҗэеи, мазеи аргамеи аҗхыраара ду рырҗон. Лымкаала: Нугзар иан лахэшыҗэа җапуаа, Ельдина – лашыҗэа, лахэшыа, лан лахэшыҗэа...

Уи аҗакари аҗааи, аси аҗэеи усс имкзакэа, лхы аҗыка ыкэылхуан лыпҗаҗэа ыҗыа ршыапы икэлыргыларҗ азыхэан, лашыҗэеи лахэшыеи, аибашыра ашыҗахытэи аҗыамыгэа җэгықэа рхымгакэа, ргэыхэтэы иахызарҗ азыхэан. Ааи, урт ыҗыа апҗаҗэа рымоуп. Аиҗабы Нина диплом каҗшыла Тамбовтэи ауниверситет далгеит. Уажэы Санкт-Петербург дынхоит, Ткэарчалтэи арҗыс заманак ионаҗа лырҗшоит, ыҗыа ахшара дрануп. Лыпҗа аиҗбы, Светлана Папаа-пҗа лызҗаб Ельфрида Сабуа-пҗаи лареи, Тамбов аҗара еиҗырҗон. Аыҗыагы уакатэи ауниверситет аекономикатэ факультет иалганы Москватэи агуманитартэ академия аиуриштэ факультет иҗалеит, ибзиазангы рҗара хдыркэшеит. Абас ала урт аыҗыагы иреиҗау аҗара иоурҗақэа аба-аба ирылгахэеит.

Цъамбул Папаа иңеи-иңхаи уажэшьта рхы иахэаратэ икоуп. Макъана ацхыраара зтаху Нугзар ихэыцкэа роуп. Абас агэыцха рымоуп аеҳэшьцэа Светланеи Ельдинеи. Абас азэи-азэи шытибахларатэи агэбылра рылараазеит урт зыхшаз Валиеи Нурии. Шыцра шкэакэала уахэацшратэи икоуп аихэшьцэа Светланеи Ельдинеи ртацацэа ишырзыкоуггы. Ртацацэа: Венера Бган-пхаи Валентина Цахнакиа-пхаи.

Аишьцэа ргэи тынчуп Абжъакэа анышэ иахьамадоу. Урт рыцсы антэз ибзианы ирдыруан, зеипш камло акгы ыкам, дара цъара акаарыхьырггы, иеитымхо рхэыцкэа хылапшра бзиа шроуа.

Цъамбул Папаа Москватэи аклиникакны аоперация анизыру, Нугзар Геловани иашья Тэмыри иарей уахгы еынгы игэежьюа ақалақ иалан, ихьаа хызеуа цъара хэшэык хзыпшаауазар хэа. Аха урт ахьаа ду рзынижыит Цъамбул ихата – иңсказара далымцыр амуит. Уи иңсра хьаа дуны иззыкалаз, мыцхэи дзыдхэылоз иара Тэмыр ихатагы, шықэсык ауп уи ишьтахь нцырас иоуыз. Тэмыр еснагь ихэон: Цъамбул иңсказара ашэартэ иштагылаз ицэа ишалашэахьаз. Урт афыцъагы еицны, Москва инхоз рыуацэеи ртахцэеи азэгы дшаанырмыжыыз. Иртааны ишырбаз: Цъамбул аинтернат акны ацара ицызцоз, Ткэарчалтэи иоызцэа, Кэачаратэи игэылацэа. Зегынцъара уи ишипылара рыздырамызт; рчеицъыка рнапы икэыргылань. Иара, иакэзар, даараза згэи бзиоу азэ иеипш: алаф ихэон, ашэа ихэон, дкэашон. Азэи игэи иаанагомызт Цъамбул

Папаа х-инфарктк ихигахьеит хэа. Уи мчы мазак иханы, игэыцхэцэа зегь еимдо, назаза дырпыртцуазаарын ускан...

Ацыхэтэантэи автобус шытхысааны ицоит. Аатгылартақэа ркны уажэшьта итыцуа еихауп, италлауа рацкыс. Ельдина ашьтахь дыштэоуггы нахьхьи ақхьацэкэа итэоу цкэына қэыпшк лылапш идхалоит. Уи шытахьла мацара дшылбартоуггы, атыпэнтэикэа азэгы диеипшзам...

«... Аңсны рыцха! – дхэыцуеит ашьха пхэыс. – Уара уабакоу, сара сабакоу?! Арака шыагы убом, мшынгы! Цсышэакгы уахауам, агыршэакгы... Лашьцэеи, лахэшьцэеи, лахэшьацацэеи хьыу-хьыууа лгэи иньцалоит. Ус, акы даашьтпаангы афынанахоит. Акэа. Амедицинатэцарайурта. Азал тбаатыцэ дыюнагылань, ахьхьахэа алекция дапхэоит лара. Ус, ашэгы иамысзакэа, иааонолоит гэыпшк азгабцэа. Ельдина Папа-пха ллекция ааипкэаны, днарфапшуеит. Х-оык астудентцэа фапха-фапчо игылоуп: оыцъа ақыртцэеи аңсыуаки. Урт актэи алекция ааныжыны ицан, аобатэигы иагханы иааит. «Шэабаказ, бара?» – фаалтуеит алектор. «Пшахьырса хцан...» – рхэоит дара, акгы камлазашэа. Алектор лгэи ааикэхэаланы, аңсуа згаб лхы налықэлкуеит: «Ант ацара рымцаргы, ирацэаоыми, акгы ирныпшзом. Аха бара ианыбымца, хара хазламачу ала, абырсаатк иахныпшуеит. Абри бдыруазааит!..» Ахэыцрақэа деимдырххоит уи уажэи. Нас, урт хэычы-хэыцла инаскьацо, иаины лыбла

иаахгыло, ллымхақәа инартахәыт-хәытуеит мыцхәы
бзиа илбоз апоет Александр Твардовски ицәахәақәа:

Я знаю, никакой моей вины
В том, что другие не пришли с войны,
В том, что они - кто старше, кто моложе
Остались там, и не о том же речь,
Что я их мог, но не сумел сбересть, -
Речь не о том, но все же,
все же,
все же...

Ацыхәтәантәи автобус иаархазаны ацара иаәуп.
Уажәшьтак, нақ итыцүа роуп акәымзар, арахь азәгы
дталазом. Ицьюшьаша, автобус акны иаизынхеит
ашьтахьза итәоу Ельдина Папаа-пқаи ани ақхәтәи
атыц нызкылаз ақкәын қәыцши. Уи аратәиқәа
дышреипшым уажәшьта иахагы агәра лгоит. Изақәу
здырхуада, цәалашәара ссиркгы аалоун, лыгәгыцыс-
цысуа иналагеит. «Снеины снаидтәалап...» – лгәы
иналыцанахәеит Ельдина, – аха автобус тацәы акны
игәы иаанагауа здырхуада?!» – ашьшьықәа
леааиқәылкит. Ус, автобус аатгылан, ақкәынгы лара
лышка знызацәык даахьацшны, дынтыцны дцеит.

Ельдина уаха лзымчхакәа, цацхәа лцәа акы
аалашәаны, доацкыан ақхәака лғыналхеит. Уи итыц
акны днеины днатәан, атыцра ләазырхио, лхы
даааахазар, лацхәацәка асаркыа ахауа ахьадчылаз
напыла ианын: «Ахра Ахба.»

Ельдина Папаа-пқа уаха лзымчхакәа, лылабжыш-
қәа еишьталаны рғылархеит...

...Светлана Папаа-пқа насыц лыман. Гагра унеишь-
уаишь хәа зархәоз ахаца нага Арзамет Сабуа ица
Лиосики лареи рыцстазара еилартцеит. Лиосик Сабуа
Гагра ақалақ агәта, ашьха ашьапағы иоқаракны адгыл
ылхны, ихатә цыбаала аоны ссир аәакаитцеит. Ашьха
ашьапы иаатәеө амшын, агәы кеикеиуа дхыцшыло.
Ишдыру еицш, Гагра усгы цыанат тыцуп. Лиосик ионы
ахьгылоу Аоыстаа деилахап: Ацшьаоцәа рзын Анцәа
иалихыз акоуп. Дшымгәыцзо уаа-шәоык изымәа-
хыцдыргы, аказын иашта дтыцүам уи ацшәма Лиосик
Сабуа. Светлана Папаа-пқа –ахақым лыпшаах лусура
бзиа ыкан, лыцха Ельфрида Сабуа-пқа Тамбов
амедицинатә институт дтан, иахьа-уацәы лынасыц
дазпшны... Мцәыжәада ддыр-дыруа бзиа илбоз
лусуреи лыоната лашеи еидбало дрыбжәазар акәымзи
Светланагы. Аха ус дзыкамлагәышьеит. Уи
лгәырғарақәа зегы-зегы аибашьра илымнахит.
Ушьтахька угәы антынчу ауп уацхәакагы ахара
уанпшуа. Лышьтахька акгы ыкамызт Светлана Папаа-
пқа. Дыцсит Цыамбул Папаа, дыцсит Нугзар Папаа,
дыршьит Роман Берулаа, хара шрымамгы Ацсныка
аара иацәыпхашьоит лымахәи лахәшьеи...

Сасцәа дахьқәак Ацсны ианаґаалак, агәгәахәа
иахьымәахыцүаз Кәачаратәи «рахтынра» атыц
ацшашәышәы ықәсуеит... Лани лаби рнышәынтрақәа?!
Еихаразакгы, зыхәда дықәжыны дзаазоз ланду Дуниа
лнышәынтра?! Аибашьра ианалага Гагра ахы

иаакөйттэны Егрынза иназаз дрылан уи лыцшөма Лиосик Сабуа. Ианеилгагы имашына дынталаны рацхьаза дахьцаз Көачарака ауп, изхара иимбацыз иабхэараа рынхарахь... Аоны данааигы ицшөма пцхэыс днартэаны илеихэеит; уаха аоныка сцоит хэа баламган хэа.

Шыкөсыкгы илычхаит Светлана, юбагы... Аха иамуит. Уаха днышталар дзеипхызуаз Көачара, Папаа рхабла акөын. Дахьиз, дахьяаазаз, акөлацөеи аоыццөеи ахьлырхаз... Лыбла иаахьцуамызт рнышэынтракөа, рыцсцөа рыцхакөа. Уажэы-уажэы иааины лыбла иаахгылон, иузеилымкаауа акгы рхэон, аха илышыткаауамызт...

– Мап, аонынза хамцар калазом, уаха исзычхауам!
– лхаца днаидтөалеит шыжымтанк Светлана, иахатэи лыпхызкөак зынза рейдмыргөгөазакөа икам.

– Бахьцохөа акгы ыказам, бара рыцха?! – ихэагэышьеит лыцшөмагы, аха арака мап акра иатыцны импхьазеит.

Көачаратэи амфахыцыртакны ианааи, пцхэыск дрыкөшөеит Гөадака ицоз. Даашьтыхны реынархеит.

– Цаара пхашьарам, арахь шөабаци, нан? – фаалтит апцхэыс лтыг маншөала аалыхны данынатөа.

– Көачаранза хцоит, сан! – лхөеит Светлана.

– Көачара бхөоу, – иаацалшьеит апцхэыс, иагынацылцеит: – Бзыпхада, бара сымш зысташа?

– Нури Папаа, – лхөеит Светлана.

Апцхэыс длеикөшөы дцеит. Ицон амашына Лашькындар иалсны, иаха-иаха Көачара иазааигөахо.

Уаанза апстазара ду ахьеилашуаз, уажэы ашөышөбжы зхыюуаз акыта, ус ухэар ауазар, зацааира абнаршөыра ахапон. Көачараа зегы рразкызбарта аусхэартахь лылацш напыршөит: ара зны машөыршөа акөзаргы пстазарак ацөаара ыкан узхэарымызт, абна ахыцөара иафын. Абар, лгэы цыс-цысуа рацхьаза лшьапы назталыргылаз ашкол. Акгы ыказамызт. Абна ахыцөара иафын...

Апцхэыс уаха лзымычхакөа, ацөажөара дналагеит:

– Гөада акыта анапхгаракны, азөырөы хзынарыштыхан. Ражден Кышьмариа, Шамил Кьецба, Нури Папаа... Гөадаа ус уназлакьякьоз ракөмызт. Ашхьа апны иазаз ауаа, акрурагы рдыруан, асас дкылашьагы, анхарагы. Аха инарывалаз, ус дрыштыуамызт. Агыруа димпыцацсит Ражден Кышмариа. Хатыр ду икөцаны днаскьаргеит Шамил Кьецба. Иахьагы оыцья ахьаидтөало иныхөафа ааныркылоит Нури Папаа. Ани храиком ду Иван Гамсарац-ица Амцбагы иаргы еицырныхөоит...

Сызгаб хөычы! Уажө бара бахьнеиуа икоу аныббалак, хымпада бгэы бмыхьырц залшом. Ирыцхарахаз: иахьатэи афар азэгы издыруам бара баб дзакө уаоы лашаз, бан дзакөытө азааю дууз, банду дзакөытө пцхэыс ахкөажөыз; еихаразакгы хара хайбашьцөа – ахөцөа рзыхөан илиршаз закөу бара башья хазына. Уажө бара бахьнеиуа... ех!.. Ибылшозар – иатабымцан, абаапсы!..

Амашына аамфахыцын Папаа «рахтынрахьы» афынанахеит. Иагы лхэаргы Светлана ари аоызацөкья дакөгөыгуамызт. Иказамызт акагы.

Рыюныка инеиуаз амца ыкамызт. Ргәшә чаңа ыкамызт. Рбахча еихашышы ыкамызт. Рымзырха ңшза ыкамызт. Акызатөык амца иазымгаз рыюнеихагыла ду цакатәи абаахыеырақәа азы рылытөцәа ицон, алабжышеиңш... Иңьюшьаша, Ах шыапыла дахыцо акафель ықәцаны иказ амочаңа затөык еиқәханы икан... Алагартеи алгартеи шыкамызгы...

Светлана Папаа-ңха дхагаханы, лыблақәа аш рхыланы днаңшы-ааңшуан. Илбоз ахлымзаах иашьашәалаз ажәа лзыңшаауамызт. «Сышәшы... сышәшы... сышәшы!..» – зны-зынла лқыше иаакәххуан уи. Лшыапы ахынеихылгалакгы, алтар згәытәкны ажәылара иафыз абна, ааигәара днанашытуамызт... Лгәы ааңсахны, абрака шпакөымхари ахылгәахәуаз рзаагамца днанылеит, амағ лыцрыхауа. Дамышьтит. Рызлагара хәычы абжыы шымгоз еиңш, икамызт ахаҫагы, ашьтамтагы... Аңсы ахыцхьан ҫааихак казымтоз, рызегь заазахьаз рзыхь бзиагы...

Света лхәычра ңаргы илпыломызт, илпыломызт лғарагы, акымзаракгы.

Ус, хәычы-хәычла цәанырра ссирк даамеханакуа, агәалашәарақәагы шәапырхаңуа рғаархеит. Уажәы-уажәы лажышла итәуаз лыблақәа инархылбаалон асахьа еишьтагылақәагы. Абар, абахча еихаҳара амцөыжәоа ычақәа иахьрыцаеырбо урт рыюнеихагыла хытәцара, иуархалңсароу рымзырха ңшза, ргәараҫа зегы. Зынгы ңхынгы ецәара згым ацла ыча

иамцақацоуп атәарҫа ссири астал хыгьежьаа ңшзеи. Уака хәылбьехала анард иасуеит асасцәа дахьқәа аныртөугы, аңшәмацәа астал дырхиаанза. Светлана лыбла иаахгылоит гәалашәара ссирк. Зны урт асасцәа дахьқәа рҫааит Қартынтәи Парижынтәи. Урт еснагь ңхьагылара рзыруан араион ахадацәа. Сасцәа дахьқәан иртәазгы - акомпозитор ду Маҷавариани ии иашьа Париж инхои роуп, рҫаацәагы рыцны. Ан Влентина Чуч иңҫа ачеиңыка архиара дағын. Уи ңшыңьара агаз плитакәа лызгылан. Аңацхәф хазы агәгәахәа аңсуа мца еиқәын. Икаңшы хәхәацәарахо изуан: акәйтқәа, ашәишәикәа, ашьарақәа, ачашәқәа... Зегы аицыкалара иағын. Светлана астал архиара иахьафыз ашка лылаңш налыршәит. Адгыл иқәымкыисзо амац руан уи лан, лахәшьа ду, ланду – ланду теитыңш ңьбара, ңхәыс ақкәажә. Асасцәа қыртбызшәала ицәажәон. Урт иңьаршьон астал зладырхиоз ачыс маҫәақәа иахьрыхәаңшуаз; ачыс маҫәақәа зыхә цәгьаз фарфор лыхқәан, афужерқәа – Богемтәи асаркьа ссир. Ари ыноажәи жәба шықәса раңхьа икалаз хтысуп. Урт зегы аазхәоз аңшәма Нури Папаа иакәын. Зыңсҫазара зегы ақыҫаф изхызгаз ауауы, аха ыныңкала ибеиаз, акультура ду злаз, аинтеллигент ду агьама имаз ааңьоумшьарц залшомызт. Иңьаршьон дара асасцәагы –Қартынтәи Парижынтәи ишаазгы. Нури идоухәтә беиара иаб Шьару икынтәи иоуз акакәын. Уи илаиаазеит иара иңа ңьамбулгы.

Дарбан иаҫамааңыз ари аонаҫа ду: Асовет Еидгыла

амаршалцэа: Рокосовский Ротмистровии инадыркны, Ражден Гэымба ишэахэаратэ ансамбль бзиахэ акынза зегы?!

Уажэы уртқэа зегы шқақанатцеи ухэарауазеи аибашьра?! Аха Светлана Папаа-пқа лассы лхы лнапағы иаалгеит: «Аус злоу хара зегь хайбоуп, хара зегь хайбоуп! Ус анакэха, ари зегь уааы ирээир илшоит...»

Нас ари абжьарак тахак аалымтазо, еихаразакгы арахь даазгаз рнышэынтрақэа рышка лғыналхеит... Ажэырттра еимгэхэо, ажыцқэа шаалыцрыхоз, рыцхарыла илыпшааит урт рнышэынтрақэагы. Днейны лани, лаби, ландуи рыбжьара дныбжьатэеит. Лылабжышқэа аазомызт аққа, дбылны далгахьан. Нас шэара шэыда сара сыгэтыха засхэода лхэозшэа, ақсцэа лхы нарықэлкит:

– Саб пшза, саб хьзырхэага! Ақсны жэларак азызаазаз сан хазына! Хэаиламырсзакэа зегь хайцазаазаз санду пхэыс ақхэажэ! Шэара насып ду шэыман абри ааыза аамта хьанта шэахьаханымхаз! Шэара шэыпстазара бзиан ишэхьжэгеит, ацыхэтэантэи шэымфахьгы ипшзаны шэнаскьаргеит. Хара хьаас хқашэымқан. Аус злоу харт зегы хайбоуп. Зегы дхалабжьы дыгэғэаза даххагылоуп хэонатағы рапхьаза ииз ацеи Цьамбул; хгэы злакайтцара издыруам мыцхэы бзиа иаабоз хайцыбза Гудича (Нугзар абас иабымхэози бара хан!); Ельдинеи сарей хакэзар – ххы-хэхшара ихабаргэузеи?! Шэара шэгэы ртынчны, адгьыл

шэзыбымбылны шэиаз, шэахьиз шэахьаазаз адгьыл акны.Шэызмадоу уи адгьыл тынчзааит, ишэагылоу ажэоан цқзааит; ақстазара хазтаз шэара, хара ххьыртэатэақэа?!.. Сақашэымқан сара арахь уаха сахьзымаауа азыхэан!..

Светлана Папаа-пқа иабалдыруаз усқан, шықэсқэак рыонуцқала лгэы ғыблаауа, лашьцэа ааыцагы аибашьра рыхганы, аха атынчра изазымиааикэа илцэызраны дшыказ; ақэрахьымзақэа ргэы лнапы нықэылшьырц азыхэан, иахьиз иахьаазаз лқыта гэакьа Кэачарака акэымкэа, анышэ иахьамадоу Абжьақэака – рахэшьа ду лышка ацара шлықэшэоз...

Ииун – ииуль 2007ш.,

Акэа

Платон Хуампович Бебиа

ЗОЛОТЫЕ РУКИ

Документальная повесть

(На абхазском языке)

Аредактор С. Ладариа

Атехредактор Л. Евменов

Акорректорца: Е. Адлеиба, Ф. Бытѣба

Аформат 70x108 1/32 Иныкѣ. кь. бгь. 6,125+0,6.
Икѣце. акь. 4,375+0,4. Атираж 500. Азаказ № 53

Ацсны Ахѣынтѣарра
Акьыпѣхь ааны
Акѣа, Ешба имѣа, 168

Платон Хуампович Бебиа

ЗОЛОТЫЕ РУКИ

Документальная повесть

(На абхазском языке)

Аредактор С. Ладариа

Атехредактор Л. Евменов

Акорректорцаа: Е. Адлеиба, Ф. Бытџба